EESTI

50 aastat

NÕUKOGUDE

Töörahva

VABARIIK

Kommuuni

II-2986

EESTI NÕUKOGUDE VABARIIK

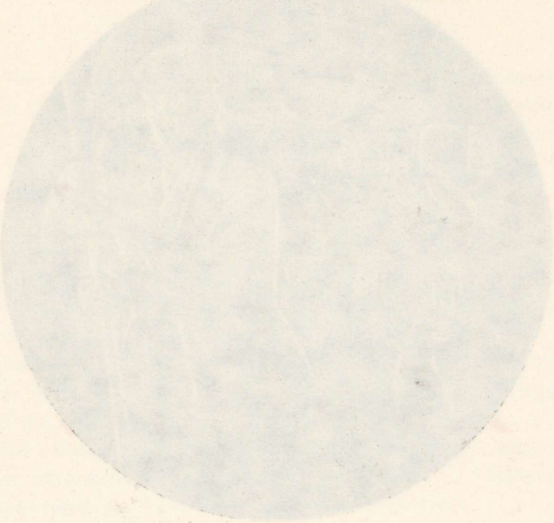

Tartu Ülikool
8649
Eesti Seeriast

1918
1968

V-31011

II-2986

EESTI

50 aastat

NÕUKOGUDE

Töörahva

VABARIIK

Kommuuni

EESTI RAAMAT · TALLINN 1969

Tartu Ülikooli

SISSEJUHATUS

Käesolev kogumik sisaldab Eesti Töörahva Kommuuni 50. aastapäevale pühendatud teadusliku konverentsi materjale, mis toimus 21.—22. nov. 1968 Tallinnas. Konverentsi korraldasid EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut, ENSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakond, Tallinna Polütehniline Instituut, Tartu Riiklik Ülikool ja Eesti NSV Ühing «Teadus».

Teaduslikust konverentsist võtsid osa ka teadlased väljastpoolt vabariiki. Konverentsil kuulati ettekandeid Kommuuni kõigi põhiliste tegevusalade kohta. Kogumikus avaldatakse EKP Keskkomitee esimese sekretäri J. Käbini ettekanne Kommuuni 50. aastapäevale pühendatud pidulikul koosolekul. Valdavas enamikus ettekannetes esitatakse uut faktilist materjali, tehakse uusi teaduslikke järeldusi ja üldistusi.

Tõhusat tööd tegi konverentsi korraldamisel ning käesoleva kogumiku ettevalmistamisel Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõja Ajaloo Vabariiklik Komisjon.

Instituut loodab käesoleva kogumiku avaldamisega täiendada Eesti Töörahva Kommuuni historiograafiat.

A. Panksejev
EKP Keskkomitee Partei Ajaloo
Instituudi direktor

EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUNI ÜRITUS ELAB JA SAMMUB VÕIDUTEED

EKP Keskkomitee esimese sekretäri J. Käbini ettekanne Eesti Töörahva Kommuuni 50. aastapäeva pidulikul koosolekul Tallinnas 28. novembril 1968

Kallid seltsimehed!

Aasta tagasi me pühitsesime Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni viiekümnendat aastapäeva, nüüd aga tähistame poole sajandi möödumist Eesti Töörahva Kommuuni — eesti rahva esimese suveräänse riigi väljakuulutamisest. Igaüks meist näeb selgesti tihedat seost nende ajalooliste sündmuste vahel: Eesti Töörahva Kommuun sai võimalikuks vaid tänu Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidule, kandis endas Oktoobrirevolutsiooni ideid ja loosungeid, jätkas tema üritust, rajades Eestis teed ühiskonna kindlale ümberkujundamisele sotsialistlikel alustel.

Tänase juubeli puhul saabus meile tervitustelegramm. Lubage see mul ette lugeda:

«Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomiteele

Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Presiidiumile

Eesti NSV Ministrite Nõukogule

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee, Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Presiidium ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu õnnitlevad palavalt Eesti NSV töölisi, kolhoosnikuid, haritlasi, kõiki töötajaid tähtsa sündmuse — Eesti Töörahva Kommuuni, Eesti Nõukogude Vabariigi väljakuulutamise viiekümnenda aastapäeva puhul.

Kommunistliku Partei juhtimisel võitlesid Eestimaa proletariaat ja töörahvahulgad ühtses rivis vene rahva ja meie maa teiste rahvaste revolutsioonijõududega ennast-

salgavalt tsaarivalitsuse ning kodanluse ja mõisnike rõhumise vastu, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu eest.

Sündinud Suure Oktoobri tulemusena, teostas Eesti Töörahva Kommuun Nõukogude valitsuse ja Vladimir Iljitš Lenini aktiivsel kaasabil tähtsaid sotsialistlikke ümberkujundusi ning andis oma panuse võitlusse sisemise ja välise kontrrevolutsiooni vastu, nõukogude võimu kaitsmise üritusse.

Kuid rahvusvahelise imperialismi ja Eesti kodanluse ühendatud jõud, kes kasutasid ära välismaise interventsiooni ja raskused, mida põhjustas Kodusõda, uputasid revolutsiooni saavutused verre. Töörahvahulgad koondusid Kommunistliku Partei juhtimisel julma terrori olukorras ühte oma jõud, astusid resoluutselt välja rahvavastase korra vastu. Nõukogude Liidu internatsionaalsele toetusele tuginedes pühkisid nad minema kodanluse vihatud diktatuuri ning taaskehtestasid 1940. aasta juulis nõukogude võimu. Eestimaa astus nõukogude sotsialistlike vabariikide vennalikku perre võrdsena võrdsete seas. Suure Isamaasõja aastail võitlesid Eestimaa pojad ja tütred koos kogu nõukogude rahvaga fašismi purustamise ühise ürituse eest, sotsialistliku kodumaa vabaduse ja sõltumatuse eest.

Tõelise vabaduse ja avarad võimalused õitsenguks sai Eesti alles Nõukogudemaa paljurahvuselises ühtses peres. Kodanluse võimu ajal sõltus Eesti täielikult imperialistlikest riikidest, oli nende agraarripatsiks. Nüüd on temast saanud arenenud majanduse, teaduse ja kultuuriga vabariik. Nõukogude võimu aastate jooksul on tööstustoodang suurenenud 24-kordseks. Põhjalikult on muutunud põllumajandusliku tootmise tase ja ökonoomika. On saavutatud kõigi põllukultuuride püsivad head saagid. Kõik sovhoosid ja kolhoosid on viimastel aastatel rentaabliks muutunud. Iga perekond tunneb, et aineline heaolu tõuseb pidevalt. Need saavutused on lahutamatult seotud Eestimaa Kommunistliku Partei tegevusega, kes marksismi-leninismi ideede triumfi eest peetava võitluse kõigil etappidel on astunud ja astub välja vabariigi töötajate avangardis.

Nõukogude Eesti saavutused annavad kujukalt tunnistust sotsialistliku korra eelistest, leninliku rahvuspoliitika suurest elujõust, meie maa vennasvabariikide tihedast

koostööst ja vastastikusest abist. Ustavus marksismile-leninismile ja proletaarsele internatsionalismile ning NSV Liidu rahvaste sõpruse igakülgne tugevdamine on kommunistliku ülesehitustöö edasiste saavutuste vääramatu alus.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee, Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Presiidium ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu avaldavad veendumust, et vabariigi töölised, kolhoosnikud ja haritlased töötavad ka edaspidi Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel ennastsalgavalt nende suurejooneliste plaanide elluviimiseks, mis on ette nähtud partei programmis ja kavandatud NLKP XXIII kongressil ning et nad tähistavad uute edusammudega Vladimir Iljitš Lenini 100. sünni-aastapäeva.

Elagu Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik ja tema rahvas, kes ehitab kommunismi!

Elagu Eestimaa Kommunistlik Partei — NLKP võitlussalk!

Elagu Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei, kes viib nõukogude rahvast kommunismi võidule!

NLKP Keskkomitee
NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium
NSV Liidu Ministrite Nõukogu.»

Me oleme kõik siiralt rõõmsad ja tänulikud NLKP Keskkomiteele, NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumile ja NSV Liidu Ministrite Nõukogule nende soojade tervitussõnade, meie saavutustele antud kõrge hinnangu ning edaspidiseks tööks edu soovimise eest.

Eesti Töörahva Kommuuni näol sündis Eestis uuesti nõukogude võim, mis esmakordselt kehtestati Oktoobrirevolutsiooni päevil ning mille saksa imperialistid 1918. aasta veebruaris-märtsis lämmatasid. Asjaolu, et kohe pärast Saksa okupatsiooni heiskasid Eesti töötajad uuesti nõukogude võimu punase lipu ja kuulutasid 1918. aasta novembris välja Eesti Töörahva Kommuuni, annab tunnistust nende sügavast ustavusest nõukogude võimule: nad ei soovinud mitte mingisugust muud võimu, nad tahtsid elada ja töötada üksnes Nõukogude lipu all, tihedas ühtsuses Nõukogude Venemaa rahvastega. See on ajalooline fakt ja keegi ei saa seda ümber lükata!

Me oleme uhked selle üle, et Eesti Töörahva Kommuuni eest peetud võitluse innustajaks oli Vladimir Iljitš Lenin.

Meenutades seda päevil, mil kogu rahvas valmistub meie suure juhi ja õpetaja sajandaks sünni-aastapäevaks, rõhutame veel kord Vladimir Iljitš Lenini tohutu suurt osa Eesti töörahva võitluses sotsiaalse ja rahvusliku vabanemise eest. Revolutsiooniline liikumine Eestis, mida juhtisid proletariaat ja tema avangard — bolševikud —, arenes järjekindlalt Lenini ideede alusel. Eesti Töörahva Kommuun kinnitab seda ilmekalt ja veenvalt.

Eesti Töörahva Kommuun tekkis proletaarse internatsionalismi lipu all. Kogu tema tegevus oli kantud internatsionalismist, oma võitlust käsitas ta kogu rahvusvahelise proletariaadi võitluse koostisosana. Esimestest päevadest peale lõi ta tiheda liidu ja vennaliku koostöö Nõukogude Venemaaga ning teiste tol ajal eksisteerinud tööliste ja talupoegade vabariikidega. Eesti kommunistid, kes olid Kommuuni poliitilised juhtijad, nägid oma kohust selles, et Kommuun aitaks maksimaalselt kaasa kommunistliku maailmarevolutsiooni arengule, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitude kindlustamisele ja rohkendamisele. Kõike seda me rõhutame eriti praegu, mil iga liiki revisionistid püüavad proletaarse internatsionalismi üllast ja elustavat ideed asendada armetute natsionalistlike ideekestega.

Suurt sündmust just sellepärast nimetataksegi suureks, et ta kasvab üle oma aja raamide, vajutab oma pitseri tulevikule, valgustab teed tulevikku ja sünnib taas uutes tähtsates sündmustes. Eesti rahva ajaloos on Eesti Töörahva Kommuun kahtlemata esmajärguline, suur sündmus. Vaatamata oma lühiajalisele eksisteerimisele, avaldas Kommuun tohutut mõju Eesti töötajate kogu edaspidisele võitlusele. Rahva hulgas ei ole kunagi kustunud mälestus Kommuunist, see mälestus kutsus võitlema, innustas raskete katsumuste tunnil, tugevdas usku vältimatusse võidusse kodanluse üle.

Kõigepealt tuleb rõhutada, et *Eesti Töörahva Kommuun ei ole isoleeritud nähtus, vaid selle võimsa ülemaailmse protsessi orgaaniline koostisosa, mille kutsus ellu Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon.* Eesti Töörahva Kommuun seisab ühes reas proletariaadi revolutsioonilise võitluse ajaloo selliste lehekülgedega, nagu Punane Soome, Ungari Nõukogude Vabariik ja Baieri Nõukogude Vabariik.

Eesti Töörahva Kommuun, mis hukkus rahvusvaheliste

karistussalkade ülekaalukate jõudude surve all, sündis uuesti Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi näol. Me oleme Kommuuni ürituse jätkajad, me oleme pärinud tema ideaalid ja rakendame neid ellu. Teadmine, et meie töö kommunismi heaks kroonib revolutsioonivõitlejate paljude põlvkondade, nende hulgas Eesti Töörahva Kommuuni võitlejate jõupingutusi, andku meile uut energiat, tõstku meie vastutustunnet võitluses Kommunistliku Partei plaanide ellurakendamise eest.

Lubage nüüd lühidalt meenutada sündmusi, mis viisid Eesti Töörahva Kommuuni loomisele, meenutada Kommuuni tegevust ja teha õpetlikke järeldusi tema võitlusest.

Meenutagem, kuidas arenesid sündmused Oktoobrirevolutsiooni tulemusel. 8. novembril 1917 kehtestati nõukogude võim ka Eestis. Tuntud konstitutsiooniliste dokumentide — «Venemaa rahvaste õiguste deklaratsiooni» ning «Töötava ja ekspluateeritava rahva õiguste deklaratsiooni» alusel töötati välja ja avaldati 1918. aasta jaanuaris Eesti Nõukogude Vabariigi — Eesti Töörahva Kommuuni konstitutsiooni projekt. Nõukogudemaa ja Lenin tegid hiiglaslikke jõupingutusi selleks, et astuda välja imperialistlikust sõjast, millesse vana režiim oli ta tõuganud. Saksamaaga rahu sõlmimine oli Nõukogude riigile elu ja surma küsimus. Eesti töötajad tundsid seda eriti teravalt, sest, piltlikult öeldes, neil tuli uut elu ehitada neile suunatud püstolitoru ees: saartel olid juba imperialistliku Saksamaa väed ja oli ilmne, et kui viimased uuesti alustavad pealetungi, langeb Eesti ühe esimesena nende ohvriks.

Nii see juhtuski, kui imperialistlik Saksamaa rikkus kuritegelikult Bresti vaherahu ja asus uuesti pealetungile. 1918. aasta märtsi alguseks olid sakslased okupeerinud kogu Eesti. Kiskja hõivas Nõukogudemaalt tohutu territooriumi ja esitas oma röövellikud rahutingimused. Lenin pidas vajalikuks nende tingimuste vastuvõtmist, sest vastasel juhul oleksid sattunud ohtu kõik revolutsiooni saavutused. Eesti kommunistid mõistsid selle ohvri paratamatust sotsialistliku revolutsiooni saavutuste päästmise nimel, ja ehkki neil süda valust kokku tõmbus, toetasid nad Leninit. See oli tõeliste internatsionalistide hoiak!

Nõudes Saksa rahutingimuste vastuvõtmist, nägi Lenin

ette, et lähemas tulevikus muutub rahvusvaheline olukord järsult ning kujunevad soodsad tingimused nõukogude võimu taaskehtestamiseks okupeeritud territooriumil, sealhulgas ka Eestis. Eesti bolševikud jagasid täielikult seda Lenini veendumust. Nad hakkasid varakult valmistuma Eesti vabastamiseks, moodustasid Nõukogude Venemaa territooriumil Eesti kommunistlikud polgud, okupeeritud Eestis aga arendasid võitlust anastajate vastu. 1918. aasta sügisel täitusid Lenini prognoosid. 9. novembril võitis Saksamaal revolutsioon. Keisriimpeerium lagunes. Bresti rahuleping annulleeriti. Tekkisid soodsad tingimused võitluseks nõukogude võimu taaskehtestamise eest.

1918. aasta novembris algasid Tallinnas kommunistide üleskutsel streigid ja meeleavaldused. Moodustati Tallinna Tööliste Saadikute Nõukogu, mille koosseisu valiti enamikus kommunistid. Püüdes võimu haarata, palus Eesti kodanlus abi Inglismaalt, Prantsusmaalt ja Ameerika Ühendriikidelt, anudes neilt karistusvägesid ja relvi töörahva vastu võitlemiseks. Sellises kriitilises olukorras pöördus Tallinna Nõukogu Eesti töörahva nimel sõjalise abi palvega Nõukogude Venemaa poole. «Eesti kodanlus on meid väljamaalistele vägistajatele ära annud,» kirjutas Tallinna Nõukogu. «Eesti töörahvas aga sirutab oma vennaliku käe Vene töörahvale võitluseks ühise vaenlase vastu Eesti Nõukogude vabariigi eest.»

Nagu näeme, ei pidanud Eesti töörahvas Nõukogude Venemaa sõjaväge «võõraks jõuks». Kui tekkis oht, et Lääne imperialistid võivad Eesti orjastada, kutsus Eesti töörahvas kõhklusteta ja kahtlusteta appi Nõukogude Venemaa väed, kes käsikäes Eesti punaste polkudega astusid võitlusse Nõukogude Eesti taastamise eest! Lenin mõistis, et kodanlikud natsionalistid teevad katset selle faktiga spekuleerida, levitada šovinismimürki vabastatavate alade elanike hulgas. Telegrammis Punaarmee ülemjuhatajale Vācietisele rõhutas Vladimir Iljitš, et on vaja vastavate väeosade juhtiva koosseisu kõige tihedamat koostööd neil maa-aladel loodavate nõukogude valitsustega. Lenin märkis, et see võtab Ukraina, Leedu, Läti ja Eesti šovinistidelt võimaluse suhtuda meie vägede liikumisse kui okupatsioonisse ning loob soodsa õhkkonna meie vägede edasiminekule. Tõepoolest, Eesti töötav elanikkond võttis mitte üksnes Eesti punaseid kütte, vaid ka Punaarmee

venelastest, lätlastest ja teistest rahvustest sõjamehi vastu kui vabastajaid ja vendi.

Iialgi ega mingil juhul ei saa ühe sotsialistliku riigi armee, kes läheb teisele sotsialistlikule maale appi imperialismi poolt ähvardava ohu tingimustes, olla sellele maale võõras — niisugune on üks Eesti Töörahva Kommuuni õppetunde.

29. novembril 1918 leidis Saksa okupatsioonivägede riismetest ja Eesti kodanluse kontrrevolutsioonilistest üksustest vabastatud Narvas aset ajalooline sündmus, mille viiekümnendat aastapäeva me täna tähistame, — sündis Eesti Töörahva Kommuun. Moodustati Kommuuni valitsus eesotsas väljapaistva eesti kommunisti Jaan Anveldiga. Kommuuni nõukogusse kuulusid Eesti kommunistliku liikumise tuntud tegelased Hans Pöögelmann, Johannes Käspert, Otto Rästas ja teised, samuti okupeeritud Eesti territooriumil illegaalselt tegutsenud Viktor Kingissepp ja Rudolf Vakman. Isegi Eesti Töörahva Kommuuni juhtide loetelus kajastub uue riigi järjekestvus Oktoobrirevolutsiooni tulemusel sündinud Nõukogude Eestiga. Anvelt, Kingissepp, Pöögelmann, Käspert ja teised kommuuni silmapaistvad tegelased olid Oktoobrirevolutsiooni juhtideks Eestis ja seisid siin nõukogude võimu eesotsas. Kommuuni valitsus kuulutas kehtivaks kõik dekreedid, mis olid nõukogude võimu poolt välja antud enne Eesti okupeerimist. Ka see näitas ilmekalt, et Kommuun jätkas Oktoobrirevolutsiooni üritust Eestis.

Eesti Töörahva Kommuun tekkis iseseisva nõukogude vabariigina, sõltumatu nõukogude riigina. 7. detsembril 1918 andis Vene SFNV valitsus välja Lenini allkirjaga dekreedi Eesti Töörahva Kommuuni sõltumatuse tunnustamise kohta. Kommuuni iseseisvuse tunnustamist kinnitati Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee otsusega 24. detsembrist 1918, mis kandis Lenini ja Sverdlovi allkirja.

Iseseisva Eesti nõukogude riigi loomise idee kuulub Vladimir Iljitš Leninile. Esmakordselt rääkis ta sellest juba 1917. aasta detsembris jutuajamisel Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee esimehe Anveldiga. Tookord ei jõutud Lenini ideed realiseerida. See idee leidis kehastuse Eesti Töörahva Kommuunis.

Iseseisva riigi staatuut ei tähendanud mingil juhul Eesti Töörahva Kommuuni soovi isoleeruda Vene SFNV-st ja

teistest tol perioodil tekkinud nõukogude vabariikidest. Varsti pärast kommuuni moodustamist teatas Jaan Anvelt Moskvasse: «Palun Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu nimel anda partei Keskkomiteele edasi, et me läheme koos Vene proletariaadiga...» Nii see ka oli. Kommuun lõi sõjalise, majandusliku ja poliitilise ühtsuse Vene SFNV-ga ja teiste nõukogude vabariikidega, esimesest päevast peale ühendasid teda nendega vendluse ja sõpruse sidemed. Kommuuni nõukogu teatas oma valmisolekust ühineda Venemaaga ja teiste nõukogude vabariikidega föderatsiooniks, moodustada ühised föderatiivsed riigiorganid, liita Vene SFNV-ga oma sõjalised ja majanduslikud ressursid võitluseks ühise vaenlase vastu, samuti nagu kirjutas Kommuuni nõukogu, «proletaarsete riikide majanduselu reguleerimise eesmärgil...»

Kommuuni nõukogu lähtus sellest, et ümbritsetuna kapitalistlikest riikidest, peab iga sotsialistlik riik, kui ta tahab garanteerida oma eksisteerimist ja edukalt edasi minna kommunismi ehitamise teed, arendama tihedat koostööd teiste sotsialistlike riikidega kõigis valdkondades — majanduslikul, sõjalisel, poliitilisel ja ideoloogilisel alal. See ei riiva tema rahvuslikku suveräänsust, vaid vastupidi — tänu sellele koostööle suudab iga sotsialistlik vabariik kaitsta oma suveräänsust imperialistliku orjastamise vastu.

Eesti Töörahva Kommuuni võim levis suurel osal Eesti territooriumist. Ja kuigi Kommuuni peamised jõupingutused ja põhilised ressursid olid suunatud sõjategevusele imperialistlike interventide ja kodanluse kontrrevolutsiooniliste jõudude vastu, tegi ta laialdast ülesehitavat tööd. Vabastatud maakondades hakati Kommunistliku Partei ja Kommuuni Nõukogu juhtimisel energiliselt ehitama uut elu. Kohtadel taastati nõukogude võimu organid, lasti käiku Kommuuni poolt natsionaliseeritud ettevõtted, palju tehti ära töötajate elu parandamiseks. Korraldati elanikkonna varustamine toiduainetega, kodanlaste korterid jaotati tööliste perekondadele. Uus elu tuli ka Eesti külasse. Balti parunite mõisad kuulutati töörahva omandiks, neid juhtisid nüüd töörahva mõisakomiteed. Töötava talurahva huvides tühistas Kommuuni Nõukogu rendimaksu ja annulleeris võlad.

Eesti Töörahva Kommuun hakkas esinema ka rahvusvahelisel poliitilisel areenil. Tal oli kontakt Ungari ja

Д Е К Р Е Т

о признании независимости Эстляндской Советской Республики.

В ответ на запрос Эстляндского Советского Правительства, Совет Народных Комиссаров заявляет:

1. Российское Советское Правительство признает независимость Эстляндской Советской Республики. Высшей властью в Эстляндии Российское Советское Правительство признает власть Советов Эстляндии, до созыва же Советов - власть Совета Народных Комиссаров Эстляндии, возглавляемого его председателем, т. Анвельтом.

2. Российское Советское Правительство вменяет в обязанность всех соприкасающихся с Эстляндией военных и гражданских властей Российской Советской Республики оказать Эстляндскому Советскому Правительству и его войскам всяческое содействие в их борьбе за освобождение Эстляндии от ига буржуазии.

3. Народному Комиссариату Финансов поручается отпустить 10 миллионов рублей взаймы Народному Банку Эстляндской Советской Республики.

4. Народному Комиссариату Продовольствия и Высшему Совету Народного Хозяйства поручается войти в соглашение с соответствующими органами Эстляндской Советской Республики на предмет установления товарообмена между обеими Республиками.

Председатель Совета
Народных Комиссаров:

Управляющий Делами Сов.Нар.Ком.:

Секретарь:

Москва, Кремль.
[illegible] I 18 года.

Baieri nõukogude vabariigiga, tihedad sidemed Soome Kommunistliku Parteiga. Kommuuni nõukogu pöördus korduvalt raadio kaudu kõigi maade proletaarlaste poole üleskutsega toetada Eesti töörahva kangelaslikku võitlust vabaduse eest.

Eesti Töörahva Kommuuni ründasid mitte üksnes eesti kontrrevolutsiooni jõud. Tema vastu alustasid sõjalist interventsiooni imperialistlikud kiskjad, kes tahtsid vallutada platsdarmi võitluseks revolutsiooni vastu. Nõukogude Venemaa, keda igast küljest piirasid vaenlased, ei saanud anda Kommuunile vajalikku sõjalist abi. Imperialistlike interventide ja eesti kodanluse ühendatud jõudude survel sai kommuun 1919. aasta suvel lüüa.

Eesti Töörahva Kommuuni lüüasaamine annab tunnistust sellest, et võitluses sotsialistliku revolutsiooni vastu ei kohku imperialism tagasi millegi ees, ta ekspordib laialdaselt kontrrevolutsiooni, ei pea millekski riikide suveräänsust, iga rahva õigust elada oma tahte järgi, rajada omaenda soovi kohaselt ühiskondlikku ja majanduslikku korda. Sõlminud liidu välismaa agressoritega, sooritas eesti kodanlus rahvusliku reetmise häbiväärse akti. Ajalugu kinnitab veenvalt, seda ka meie Kommuuni näite varal, et kui kõne all on kodanluse klassihuvid, tema klassivõim, on kodanlus valmis ohverdama kõik selle, mida ta veel äsja demagoogiliselt ülistas, sealjuures suveräänsuse, rahvusliku vabaduse jm. Kõik see kehtib mitte üksnes Kommuuni epohhi, vaid ka meie ajastu kohta. Kuid see, mis imperialistidel õnnestus viiskümmend aastat tagasi, on meie päevil määratud läbikukkumisele. Selle aja jooksul on mõõtmatult kasvanud Nõukogude riigi võimsus, tema kõrvale on asunud teised sotsialistlikud maad, kes on valmis ja kes suudavad ühisel jõul tõkestada imperialismi mistahes agressiivseid kontrrevolutsioonilisi aktsioone.

Seltsimehed!

Siinkohal ei ole võimalik esitada ülevaadet eesti töörahva võitlusest Kommunistliku Partei juhtimisel nende kahekümne aasta kestel, mil Eestis võimutses kodanlus. Ma piirdun vaid mõne probleemi käsitlemisega, mis püsivad aktuaalsetena ka tänapäeval.

Nagu juba märgitud, taotles Eesti Töörahva Kommuun võimalikult tihedamaid majandussuhteid Vene SFNV-ga ja teiste suveräänsete nõukogude vabariikidega. Loomu-

Tartu Gi...

likult, esmajoones kohustas teda selleks kogu rahvusvaheline ja poliitiline olukord. Sõja ajal oli tungivalt tarvis ühendada oma jõud ja ressursid vennasvabariikide jõudude ja ressurssidega. Kuid Vene SFNV-ga ja teiste nõukogude vabariikidega arendatava tiheda majandusliku koostöö poliitika ei olnud mõeldud üksnes kodusõja perioodiks. Sellele poliitikale tuginedes kavatses Eesti Töörahva Kommuun, kui ta oleks suutnud vastu seista võitluses imperialismiga, ka hakata üles ehitama sotsialismi. See oli tark poliitika, mida dikteerisid Eesti ja tema rahva huvid.

Tulnud võimule, likvideeris kodanlus Eesti ja Venemaa ajalooliselt kujunenud majandussidemed. See avaldas Eesti majandusele ränka mõju. Kodanluse diktatuuri aastail kahanes metallitöötlemine peaaegu kümnekordselt, puuvillase riide toodang vähenes ligi neljakordselt. Kodanlik Eesti muudeti Lääne-Euroopa riikide agraarripatsiks, need riigid riisusid teda. Eestil tekkisid suured välisvõlad. Kodanluse võimu kukutamise momendiks oli Eesti majandus tegelikult ummikus. Tööstuslik tootmine ei olnud saavutanud isegi 1913. aasta taset. Üheaegselt tootmise langusega vähenes töötajate arv. Eriti said kannatada suurte metallitehaste töölised. Kodanliku Eesti kogu kahekümneaastase ajaloo kestel püsis siin krooniline tööpuudus, võttes katastroofilise ulatuse ülemaailmsete majanduskriiside aastail.

Nüüd on kapitalistlikes riikides elunevad kodanliku Eesti emigrandid välja mõelnud «teooria», et Eesti NSV saavutustes, mida on võimatu endiselt eitada, ei etendavat peamist osa mitte sotsialistlik majandussüsteem, vaid aeg, aastad. Need hädateoreetikud väidavad, et kui Eesti kodanlik riik oleks edasi kestnud, oleks ta veerand sajandi vältel samuti palju saavutanud. Ühesõnaga, mitte mingil juhul ei taheta Eesti NSV sõjajärgsete aastate majanduslikke edusamme kanda nõukogude võimu arvele.

Need on haletsemisväärsed jõupingutused vähendada 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni tähtsust ja sotsialistliku korra esmajärgulist osa vabariigi majanduse arengus. Pole mõtet pikemalt diskuteerida «teooria» autoritega, selle Nõukogude-vastane iseloom on silmanähtav. Võib vaid öelda järgmist: kodanluse kakskümmend aastat

kestnud peremehetsemine näitas veenvalt tema täielikku võimetust arendada efektiivselt Eesti majandust töötava rahva huvides.

Eesti Töörahva Kommuuni lüüasaamise ja kodanluse võimuletuleku tagajärjel valitsesid Eestis aastakümneid terror ja verine diktatuur. Kommunistlik Partei oli «demokraatlikus Eestis» keelatud. Üks kommunistide poliitiline kohtuprotsess järgnes teisele. Mittetäielikel andmeil oli üksnes aastail 1920—1925 üle saja poliitilise protsessi. Kuid mitte alati ei võtnud kodanlikud timukad vaevaks tegutseda kohtu kaudu. Töölisliikumise juhtide tapmine ilma kohtuotsuseta, otse tänaval või vanglas, oli tavaline nähtus. Niinimetatud demokraatlikud institutsioonid kujutasid endast tegelikult üksnes paroodiat. 1934. aasta märtsis aga läks kodanlus avalikult üle fašistlikule diktatuurile: riigikogu saadeti laiali, poliitiliste parteide tegevus keelati.

Töötades illegaalselt erakordselt rasketes tingimustes, terrori ja lakkamatu jälitamise olukorras, ei katkestanud Eestimaa Kommunistlik Partei ühekski päevaks võitlust töörahva vabastamiseks kapitali ikkest. Oma programmi ja taktika väljatöötamisel kasutasid eesti kommunistid loovalt Kommuuni kogemusi. Nad hindasid enesekriitiliselt vigu, mis tehti Kommuuni päevil näiteks agraarpoliitikas, ja võtsid Kommuuni tegevusest üle kõik selle, mis oli positiivne ja revolutsioonipraktikas proovi läbi teinud.

Kui 1919. aasta suvel tuli Eesti Töörahva Kommuun likvideerida ja tunnistada kodanliku riigi olemasolu, deklareerisid eesti kommunistid kindlalt, et nõukogude võimu kaotus on ajutine, et tema taaskehtestamine Eestimaal on vältimatu. Kui Tallinna proletariaadi relvastatud ülestõus 1924. aasta detsembris maha suruti, kinnitasid eesti kommunistid taas kindlalt, et lõppude lõpuks võidab ikkagi töörahvas. Kommunistidel oli õigus: kodanlik riik osutus ajutiseks nähtuseks, üritus aga, mille eest võitles Eesti Töörahva Kommuun, pääses võidule, sest seda kandsid eesrindlikud ideed, kommunismiideed.

Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel ettevalmistatud ja läbiviidud töötajate revolutsiooniline väljaastumine hävitas 1940. aastal kodanluse fašistliku diktatuuri. Asjaolu, et vastastikuse abistamise pakti põhjal viibisid Eestis Punaarmee üksused, ei lasknud eesti kodanlusel korrata aktsioone, mis teda päästsid aastail 1918—1919,

s. o. kutsuda appi Lääne imperialistide väed. Seega oli võimalik teostada sotsialistlik revolutsioon rahulikul teel.

Likvideerinud fašistlikud organisatsioonid ja teised töörahva mahasurumise vahendid, kujundas 1940. aasta 21. juunil moodustatud demokraatlik valitsus tingimused rahva vabaks, tõepoolest demokraatlikuks tahteavalduseks. 14. ja 15. juulil toimunud Riigivolikogu valimistel hääletas 92,8 protsenti valijaist Töötava Rahva Liidu kandidaatide poolt. Seda liitu aga juhtisid teatavasti kommunistid.

Sellega näitas töötav rahvas veel kord, et ta tahab minna edasi Suure Oktoobri ja Eesti Töörahva Kommuuni päevil alustatud teed mööda. 21. juulil 1940 kinnitas seda soovi uus Riigivolikogu. Eestis kehtestati taas nõukogude võim.

Nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis pani aluse kogu meie rahva elu sotsialistlikule ümberkujundamisele. Saksa fašistlike agressorite kallaletungi tõttu see protsess katkes, kuid jätkus sõjajärgseil aastail uue jõuga. Sotsialismi ehitamise kiire tempo Eestis seletub asjaoluga, et see toimus kogu Nõukogude Liidu sotsialistliku majanduse baasil ja tema rikkalike kogemuste varal. Vabariigi töötajate jõupingutusi mitte mingil määral alahindamata peame rõhutama seda vaieldamatut tõsiasja, et Nõukogude vennasrahvaste helde ja omakasupüüdmatu abita poleks meie saavutused nii suured olnud. Sotsialismi võidu tulemusena Eestis kujunenud sotsialistlik majandussüsteem, nõukogude vabariikide sotsialistlik üksteiseabistamine ja meie rahva energiline töö — need ongi Eesti kiire ja põhjaliku ümberkujundamise otsustavad tegurid.

Missugune on tänapäeval meie vabariigi majandus? See on õitsev sotsialistlik majandus, mis iga aastaga kogub järjest rohkem jõudu ja annab väärilise panuse kommunismi ehitamisse Nõukogude Liidus. Mis puutub Eesti tööstusesse, siis tema toodang on 1940. aastaga võrreldes suurenenud 24-kordselt. 1967. aastaks kasvas elektrienergia toodang 1940. aastaga võrreldes 45-kordseks, põlevkivi kaevandamine 8,5-kordseks, tsementitoodang 13-kordseks, puuvillase riide valmistamine 8,4-kordseks, kalapüük 9-kordseks, kuni 100-kilovatise võimsusega elektrimootorite väljalase aga 240-kordseks ning mine-

raalväetiste toodang koguni 350-kordseks. On loodud mitmeid sootuks uusi tööstusharusid.

Suuri muutusi võime näha igas tööstusharus. Kuid me suhtume oma edusammudesse enesekriitiliselt. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee pleenum arutas hiljuti meie vabariigi tööstuse edasiarendamise probleeme. Keskkomitee tuli järeldusele, et nüüd, mil vabariigis kogu töövõimeline elanikkond on praktiliselt tootmisse rakendunud, sõltub tööstuse edasine kiire arenemine tööviljakuse hoogsast suurendamisest ettevõtete rekonstrueerimise, uue tehnika rakendamise ja tööprotsesside komplekssе mehhaniseerimise teel. Ühtlasi on tarvis energiliselt ellu viia majandusreformi, tõsta kõigis ettevõtteis tootmiskultuuri, tugevdada distsipliini jne. EKP Keskkomitee pleenumi poolt kavandatud abinõud soodustavad vabariigi tööstuse kiiret kasvu ja töötajate elujärje edasist tõusu. Nüüd on tarvis suunata kõik jõud nende abinõude realiseerimisele. Üheaegselt tööviljakuse kiire tõstmisega on vaja põhjalikult parandada toodete kvaliteeti. Me valmistame juba mitmeid esemeid, mis on maailma parimate näidiste tasemel, kuid kahjuks lastakse ikka veel välja palju selliseid tooteid, millele me ei saa uhked olla. Tööliste, inseneride ja tööstuse juhtijate auasi on tagada, et kogu toodang oleks kõrgeväärtuslik. Me oleme suutelised neid probleeme lahendama. Meil on Eestis selleks nii tööinimeste kuldseid käsi, loovat mõtet kui ka ainelisi võimalusi.

Eesti NSV põllumajanduse ilme on pärast sotsialistlikule arenguteele asumist põhjalikult muutunud. Praegu on vabariigis 383 kolhoosi ja 188 sovhoosi. Neil on ajakohased, suure jõudlusega masinad ja mehhanismid.

Kõik vabariigi majandid on elektrifitseeritud, nii tootmise kui ka koduse majapidamise tarbeks kasutatakse elektrit järjest rohkem.

Kogu kodanliku Eesti põllumajanduses oli kõigest 230 elektrimootorit. Samasugune, teinekord suuremgi hulk mootoreid töötab nüüd ühesainsas majandis.

Sotsialistliku suurtootmise eeliseid kasutades on Eesti talurahvas kiiresti arendanud põllumajandust. Nüüd saadakse iga põllumajandustöötaja kohta 3,5 korda rohkem toodangut kui väiketaludes.

Tänu maaviljeluskultuuri üldisele tõusule, sordiseemne külvamisele, ulatuslikele maaparandustöödele ja mine-

raalväetiste kasutamisele saavad vabariigi sotsialistlikud põllumajandid kõrgeid ja püsivaid saake kõigi põllukultuuride osas. Käesoleval aastal saadi teravilja 22,4 ja kartulit 190 tsentnerit hektarilt. Nii rikkalikku saaki ei ole Eesti põllud kunagi varem andnud.

Tõhusaid edusamme on meie loomakasvatusel, mis on muutunud kõrge mehhaniseerimistaseme ja suure produktiivsusega põllumajandusharuks. Tänavu peaksime saama kõigi kategooriate majandites keskmiselt 3300 kilogrammi piima igalt lehmalt. Aastast aastasse suureneb põllumajandussaaduste müük riigile. Käesoleval aastal saavutas vabariik selles osas taseme, mis viie aasta plaanis oli ette nähtud 1970. aastaks.

Ent ka põllumajanduses on meil rohkesti lahendamata ülesandeid. Neid puudusi ja probleeme, mida arutati NLKP Keskkomitee viimasel pleenumil Leonid Iljitš Brežnevi ettekande põhjal, esineb ka meie vabariigi põllumajanduses. NLKP Keskkomitee oktoobripleenumi otsust arutasime neil päevil Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee pleenumil, määrasime kindlaks oma ülesanded ning mobiliseerime praegugi maakommunistide, kõigi põllumajandustöötajate tähelepanu ja jõupingutusi NLKP Keskkomitee pleenumil kavandatud programmi täitmisele. Nagu tööstuses, nii ka siin sõltub edasine kiire areng kõigepealt kõigi põllumajandusliku tootmise harude kompleksest mehhaniseerimisest.

Meie partei ja tema Keskkomitee kannavad pidevalt hoolt nõukogude rahva vaimuelu rikkuse eest — nõukogude kultuuri ja teaduse arenemise, meie inimeste kommunistliku teadlikkuse ja haridustaseme tõusu eest. Selle hoolitsuse tulemusi näeme ka oma vabariigis. Oma igapäevast tööd tehes me vahel ei pane tähelegi, kuidas nõukogude võimu aastate jooksul on tõusnud meie vabariigi iga kodaniku kultuuritase, milliseid saavutusi on eesti nõukogude kultuuril. Kuid see hakkab otsekohe silma meie sõpradele vennasvabariikidest ja ka välismaalt. Taškendist, kus praegu on lõpule jõudmas eesti kunsti dekaad, saabub sõnumeid kõrgest hinnangust, mida usbeki sõbrad annavad vabariigi vaimuelu saavutustele. Hiljuti käis suur grupp Eesti kultuuri- ja kunstitegelasi Saksa Demokraatlikus Vabariigis. Teatavasti on see kõrge kultuuriga maa ja üllatada teda pole kerge. Kuid võin julgelt

öelda, et eesti nõukogude kunstil oli Berliinis ja teistes Saksa DV linnades väga suur menu. Saksa seltsimehed rääkisid meile, et nad tunnevad meie vabariigi saavutuste üle siirast heameelt.

Seltsimehed! Kui lühidalt formuleerida meie ülesanded majanduse ja kultuuri edasiarendamisel, siis seisavad need selles, et viia täies ulatuses ellu Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIII kongressi otsused, realiseerida tublides tegudes partei otsuse iga arv, iga idee, iga tees.

Partei juhib meie tähelepanu ideoloogilise töö probleemidele, nõuab selle töö edasist parandamist. Mõni võib küsida: millest on see tingitud, räägime ju õigusega, et nõukogude rahva moraalne ja poliitiline ühtsus on ammu saanud ajalooliseks faktiks, et kommunismiideed on nõukogude rahva ühte koondanud, et meie inimeste kommunistlik teadlikkus on võrratult kasvanud. Miks on siis kommunistliku kasvatuse, kommunistliku teadlikkuse probleemid nüüd nii teravaks muutunud? Esiteks, kommunistliku ülesehitustöö kasvanud ülesanded ning meie hoogne edasiliikumine nõuavad, et iga nõukogude inimene sügavamalt tunnetaks oma kohust kodumaa ees, näeks selgemalt kommunismi ehitamise perspektiive, alati kontrolliks oma igapäevast tööd, oma käitumist suurejooneliste ülesannete perspektiivis, mida lahendab nõukogude rahvas ja sotsialistlike maade sõprusühendus. Teiseks, tänapäeval arendab imperialism eriti ägedat ideoloogilist sõjakäiku kommunismiideede vastu, kõige vastu, mis on meile kallis ja püha. Me peame seadma ideoloogiliste diversantide teele tõkke, et ükski meie inimene ei satuks nende püünisesse, ei laseks ennast demoraliseerida. See ongi seletuseks, miks partei ei või rahulduda sellega, mis rahva kommunistlikul kasvatamisel on juba ära tehtud, vaid juhib tähelepanu vajadusele tugevdada meie ideoloogilist tööd, suurendada selle efektiivsust ja osatähtsust kommunistlikus ülesehitustöös. Sügav vastutustunne meie inimeste ja esmajoones noorsoo ideoloogilise mõjutamise eest peab olema seaduseks kõigile partei- ja nõukogude töötajaile, kõigile kultuuri- ja ideoloogilise rinde töötajatele: õpetajatele ja kirjanikele, filmiloojatele ja teatrilavastajatele, ajakirjanikele ja heliloojatele, raamatukogude, klubide, kultuurimajade, raadio- ja televisioonitöötajaile. Ärgu olgu mingeid mööndusi kodanlikule

ideoloogiale, ei mingit taganemist meie võidukatest, ajaloo proovi läbiteinud klassipositsioonidest! Kõiges ja alati kindlalt püsida marksismi-leninismi positsioonidel, järgida revolutsioonilist õpetust, meie leninliku partei kurssi! Selles on kommunismi eduka ehitamise pant.

Maailma imperialismi ülesandel ründavad ideoloogilised diversandid eriti agaralt kommunistliku partei juhtivat osa uue ühiskonna ehitamisel, sotsialistliku riigi elus. Olles ühinenud iga liiki revisionistidega, on ideoloogilised diversandid lasknud käibele «teooria», mis eitab kommunistliku partei tähtsust ühiskonna arenemises, võtab temalt riigielu, majanduse ja kultuuri juhtija missiooni. See «teooria» on määratud haledale läbikukkumisele. Nõukogude inimesed teavad väga hästi, mida nad võlgnevad oma Kommunistlikule Parteile, nad on täiel määral teadlikud sellest, et kommunismi ehitamine eeldab Kommunistliku Partei osatähtsuse jätkuvat kasvu kogu rahva elus. Meie kirjanike ja teiste loominguliste töötajate, meie propagandistide ja agitaatorite kohuseks on ilmekamalt näidata Kommunistliku Partei tohutut osatähtsust kommunismi eest peetava võitluse kõigil etappidel.

Sotsialismi jõud, imperialistide vastu võitlejate jõud maailmas tugevnevad. Rahvusvaheline kommunistlik liikumine kasvab ja areneb. Tema jõu tähtsaks allikaks on alati olnud internatsionalism. Seepärast püüavad kodanlus ja tema teenrid — revisionistid — diskrediteerida internatsionalismiideed, asendada see natsionalismiga. Kuid see ei lähe neil korda! Internatsionalismi elustav idee on surematu, selle alusel tugevneb kommunismijõudude ühtsus kogu maailmas.

Oleme kindlalt veendunud, et rahvusvaheline kommunistlik liikumine saab jagu kõigist raskustest ning väljub katsumustest veelgi tugevamana. Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei teeb selleks kõik võimaliku.

Seltsimehed!

On täiesti loomulik ja arusaadav, et Eesti Töörahva Kommuuni juubelit tähistades pöördume mõttes tänapäeva ja tema probleemide juurde. Lenini näpunäidetel on meie parteis ja riigis kujunenud traditsiooniks märkida tähtpäevi sellega, et tuletame meelde järjekordseid ülesandeid ja koondame tähelepanu nende lahendamisele, mobiliseerides oma jõudu üha uutele saavutustele kommunismi ehitamisel. Ustavatena sellele traditsioonile heidame tänagi

pilgu tehtud tööle ja mõtleme sellele, mida oleme teinud ja mida tuleb veel teha, selleks et ellu viia Kommunistliku Partei XXIII kongressi otsused.

Suurte juubelite päevil — see käib ka Eesti Töörahva Kommuuni 50. aastapäeva kohta — on kuidagi eriti selgelt nähtav meie tänase töö ajalooline aspekt, selle tihe side eelmiste põlvkondade võitlusega, varasemate aegade proletaarsete revolutsionääride kangelastegudega. Meil on täiesti õigus öelda: Kommuuni üritus elab ja saavutab suuri võite Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis, see üritus on kindlates ja tugevates kätes, ja me ei säästa jõudu, et edusamme kommunistlikus ülesehitustöös veelgi suurendada.

Au Eesti Töörahva Kommuunile!

Elagu Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik — Kommuuni järglane!

Elagu Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit!

Elagu meie armastatud Kommunistlik Partei!

EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUNI 50. AASTAPÄEVALE PÜHENDATUD TEADUSLIKU KONVERENTSI AVASÕNA

L. Lentsman

Lugupeetud seltsimehed!

Eesti töötajad tähistavad tänavu ulatuslikult Eesti Töörahva Kommuuni — Eesti Nõukogude Vabariigi 50. aastapäeva.

Vabariigi kõigis rajoonides ja linnades toimuvad töötajate pidulikud koosolekud, mis on pühendatud sellele eesti töörahva revolutsioonilise liikumise ajaloo kuulsale ajajärgule. 28. novembril korraldavad Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium ja Ministrite Nõukogu ka vabariigi pealinnas Tallinnas piduliku istungi. Peale vabariigi avalikkuse esindajate saabuvad sellele pidulikule istungile veel Moskva, Leningradi, Leedu, Läti ja Pihkva oblasti delegatsioonid. 29. novembril toimub Narvas pidulik koosolek, töötajate miiting ja Eesti Töörahva Kommuuni kangelastele püstitatavale mälestusmärgile nurgakivi panek.

EKP Keskkomitee, vabariigi Ülemnõukogu Presiidium ja Ministrite Nõukogu saatsid tervituse Eesti Töörahva Kommuuni aegsest revolutsioonilisest liikumisest aktiivselt osavõtnud seltsimeestele.

Eesti Töörahva Kommuuni 50. aastapäeva auks on valmistatud spetsiaalsed juubeli mälestusmedalid.

Poliitharidusmajas on avatud Eesti Töörahva Kommuuni 50. aastapäevale pühendatud näitus, kus on välja pandud rohkesti arhiividokumente, huvitavat fotomaterjali ning neist unustamatutest päevadest säilinud väärtuslik reliikvia — Eesti Töörahva Kommuuni lipp.

Valmimisjärgus on dokumentaalfilm, mis sisaldab Kinofoto Keskarhiivist hiljuti selle perioodi kohta leitud materjale.

EKP Keskkomitee ja vabariigi avalikkuse poolt korraldatavate ürituste raames seisab tähtsal kohal ka täna avatav teaduslik konverents, mille ettevalmistajateks on olnud EKP Keskkomitee juures asuv Partei Ajaloo Instituut, Eesti NSV Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste osakond, kõrgemate koolide ühiskonnateaduste kateedrid ja vabariiklik ühing «Teadus».

See on esimene nii laiaulatuslik Eesti Töörahva Kommuuni ajaloole pühendatud teaduslik konverents.

Seltsimehed!

Eesti revolutsioonilise liikumise ajaloos on Eesti Töörahva Kommuuni tähtsus hindamatult suur.

Tahaksin siinkohal rõhutada vaid mõningaid momente.

1) Eesti Nõukogude Vabariigi tekkimine ja väljakuulutamine 29. novembril 1918 oli seaduspäraseks tulemuseks ennastsalgavale võitlusele, mida pidas eesti proletariaat õlg õla kõrval Venemaa kõigist rahvustest tööliste ja talupoegadega mõisnike ja kapitalistide vastu, nõukogude võimu eest. Tänu Suurele Sotsialistlikule Oktoobrirevolutsioonile võitis ka Eestis 1917. aastal nõukogude võim ja just nimelt noore Nõukogude riigi kuulsad konstitutsioonilised aktid — «Venemaa rahvaste õiguste deklaratsioon» ja «Töötava ja ekspluateeritava rahva õiguste deklaratsioon» — võeti aluseks Eesti Nõukogude Vabariigi esimese konstitutsiooni, Eesti Töörahva Kommuuni põhiseaduse eelnõu koostamisel. Eelnõu avaldati 1918. aasta jaanuaris.

2) Eesti töörahva esimese iseseisva riigi, Eesti Töörahva Kommuuni hälli juures seisis 50 aastat tagasi Kommunistliku Partei ja maailma esimese tööliste ning talupoegade sotsialistliku riigi rajaja Vladimir Iljitš Lenin.

Oktoobris puhkenud relvastatud ülestõusu eelõhtul pidas V. I. Lenin Tallinna proletariaati ja Tallinna merekindluse mereväelasi üheks revolutsiooni *löögisalgaks*. Meenutame V. I. Lenini kirja «Seltsimeestele bolševikele, kes võtavad osa Põhjapiirkonna nõukogude piirkondlikust kongressist», milles V. I. Lenin 8. oktoobril 1917 kirjutas: «... Asi seisab ülestõusus, mille *võib* ja peab otsustama Piiter, Moskva, Helsingi, Kroonlinn, Viiburi ja Tallinn. *Piiteri all* ja Piiteris — just seal on võimalik ja tuleb otsustada ning läbi viia see ülestõus võimalikult tõsiselt,

võimalikult hästi ettevalmistatult, võimalikult kiiresti, võimalikult energiliselt.»[1]

V. I. Lenin jälgis sügava huviga esimesi revolutsioonilisi ümberkujundusi Eestis, hindas kõrgelt eesti põllutööliste algatusvõimet ja organiseeritust, kui need võtsid mõisamajapidamised enda kätte.[2]

Kui 1918. aasta sügisel alustasid eesti töötajad otsustavat võitlust saksa okupantide väljakihutamise ja kodanluse ikke murdmise nimel, saatis V. I. Lenin juba 29. novembril 1918 Nõukogude vägede kõrgemale ülemjuhatajale sm. Vācietisele telegrammi, milles ta rõhutas Eesti nõukogude valitsuse igakülgse toetamise vajalikkust.

Mõni päev pärast Eesti Töörahva Kommuuni väljakuulutamist, 7. detsembril 1918 andis Vene SFNV Rahvakomissaride Nõukogu välja dekreedi, mis kannab V. I. Lenini allkirja. Dekreediga tunnustatakse Eesti Nõukogude Vabariigi iseseisvust ning sm. Anveldi valitsust ja lubatakse anda Eesti Töörahva Kommuunile sõjalist ning majanduslikku abi kodanluse ikke alt lõplikuks vabanemiseks. Eesti Nõukogude Vabariik saigi Nõukogude Venemaalt pidevalt abi uue, sotsialistliku elu ülesehitamiseks ja relvastatud klassivaenlase vastu võitlemiseks. Eesti kommunistid ja kogu töörahvas hindasid seda abi kõrgelt.

3) Väärib erilist rõhutamist, et Eesti Töörahva Kommuun tekkis, võitles ja viis kõrvalekaldumatult ning järjekindlalt ellu sotsialistlikke ümberkorraldusi proletaarse internatsionalismi lipu all. Juba Eesti Töörahva Kommuuni põhiseaduse koostamisel asusid eesti bolševikud kindlale internatsionalistlikule seisukohale, lähtudes V. I. Lenini teesist, et rahvusküsimuse lahendamine peab olema allutatud peamisele ülesandele, milleks on proletariaadi diktatuuri kindlustamine. «Vene revolutsiooni abil on Eesti töörahvas võidule pääsenud ja sellepärast peab Eesti töörahvas edaspidigi kõige lähemasse riiklikkusse ühendusse jääma Venemaa tööliste valitsusega,» deklareeritakse nii eesti töörahva põllumajanduse kongressi resolutsioonis kui ka arvukatel teistel töörahva koosolekutel ja miitingutel.

Interventide ja valgekaartlaste vastu peetavate rängade lahingute olukorras ühendasid kõik iseseisvad nõukogude

[1] V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 161.
[2] V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 455 jm.

vabariigid oma relvastatud jõud, tööstusliku potentsiaali, finantsid ja transpordi vabatahtlikult Vene SFNV kõrgemate riigiorganite koordineerimise ja juhtimise alla. Revolutsiooni saavutuste kaitsmise huvides oli see hädatarvilik ja Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu astus järjekindlalt välja kõigi nõukogude vabariikide tiheda riikliku liidu pooldajana. Eesti kommunistide niisugune kindel internatsionalistlik seisukoht annab kõige paremini tunnistust sellest, et imperialistliku kontrrevolutsiooni ühendatud jõudude vastu peetavas võitluses mõistsid nad õigesti proletariaadi kui terviku ülesandeid.

Kuigi esimene Eesti Nõukogude Vabariik eksisteeris ainult seitse kuud, etendas ta väga suurt osa eesti töötajate klassiteadvuse tõstmisel. Töötajad veendusid, et ainult nõukogude võim on töötava rahva huvide väljendajaks, et ainult nõukogude võim kaitseb teda sotsiaalse ja rahvusliku rõhumise eest, et üksnes kõrvalekaldumatult proletaarse internatsionalismi põhimõttele tuginedes ja kommunistliku partei juhtimisel saab töörahvas rajada uue sotsialistliku elukorralduse. Eesti töötajaile on jäänud kustumatud mälestused esimesest Eesti Nõukogude Vabariigist, ajast, mil vabastatud Eesti territooriumil lehvis Oktoobri lipp. Eesti Töörahva Kommuun oli eesti töötava rahva ajaloos tähtsaim sündmus pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni ja oluline etapp teel 1940. aasta sotsialistlikule revolutsioonile, mil Eestis taaskehtestati nõukogude võim.

1940. aastal algas eesti rahva elus uus ajastu. Hoolimata rängast hoobist, mille andsid sõda ja fašistlik okupatsioon, muutus Eesti nõukogude vennasrahvaste peres lühikese ajaga kõrgeltarenenud tööstuse ning kõrge tootlikkusega sotsialistliku suurpõllumajandusega vabariigiks.

Nagu igale nõukogude vabariigile, nii on ka Nõukogude Eestile iseloomulik tootlike jõudude ühtlaselt kõrge arengutempo. Selles väljendub sotsialismi jõud. Esitame mõningaid arve ja fakte.

Üksikud tööstusharud arenesid ka kodanlikus Eestis. Kuid täielik sõltuvus väliskapitalist, allumine Inglise, Saksa ja Rootsi monopolide majanduslikule diktaadile viis asja niikaugele, et kodanliku Eesti tööstuse kogutoodang moodustas 1939. aastal 87 protsenti (!) 1913. aasta kogutoodangu mahust, s. t. sisuliselt seda, et 20 aastat kestnud kodanliku diktatuuri vältel käis deindustrialiseerumise

protsess. Metallitöötlemine vähenes kodanluse võimutsemise aastail peaaegu 10 korda, tekstiiltoodete valmistamine ligi 4 korda. Kui 1916. aastal töötas Eesti tööstuses üle 50 000 töölise, siis 1937. aastal oli töölisi ainult 21 000. Nüüd ületab Eesti tööstustoodangu maht 1940. aasta taseme enam kui 23 korda. 1940. aastaga võrreldes oli elektrienergia tootmine kasvanud 1967. aastaks 45, mineraalväetiste tootmine 350, elektrimootorite tootmine 240, puuvillaste valmiskangaste tootmine 8,4, kalapüük 9, põlevkivitoodang 8,5 ja tsementitoodang 13 korda.

Sotsialistlikud ümberkorraldused on muutnud põhjalikult ka vabariigi põllumajanduse ilmet. Põllumajanduses töötab peaaegu 22 000 traktorit, 2700 kombaini, põllutööd on peaaegu täielikult mehhaniseeritud, kõrge mehhaniseerituse aste on saavutatud ka loomakasvatuses. Põllumajanduses rakendatava mehaanilise jõu koguvõimsus kasvas 1939. aastast 1967. aastaks 287 000 hobujõult 2 057 000 hobujõuni ehk enam kui 7-kordseks.

Sotsialistliku suurtootmise eeliseid kasutades saab eesti talurahvas nüüd pidevalt kõrgeid saake kõigilt põllukultuuridelt.

Tänavu oli keskmine teraviljasaak 22 tsentnerit ja kartulisaak üle 180 tsentneri hektarilt. Aasta lõpul tõusis keskmine väljalüps ühelt lehmalt 3350 kilogrammini. Põllumajandussaaduste toodang ühe elaniku kohta on meie vabariigis suurem kui kapitalistlikes naaberriikides Rootsis, Norras ja Soomes, kuigi viimased on teatavasti kõrgeltarenenud põllumajandusega riigid.

Üldtuntud on Nõukogude Eesti saavutused koolikorralduse ja kõrgema hariduse valdkonnas, mitmete täppisning humanitaarteaduste arendamisel ja sotsialistliku rahvuskultuuri edendamisel.

Kõiki oma edusamme sotsialistliku elu rajamisel peavad eesti töötajad Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei leninliku rahvuspoliitika kõrvalekaldumatu elluviimise tulemuseks, Nõukogude rahvaste vastastikuse vennaliku abi tulemuseks. Nii on praktiliselt viidud ellu ideed, mille eest pool sajandit tagasi partei ja suure Lenini juhtimisel mehiselt võitlesid Eesti Töörahva Kommuuni kangelased, kuulsusrikka kommunistide armee vaprad võitlejad, 1918. ja 1919. aasta kommunistid.

Lugupeetud seltsimehed!

Lubage mul kuulutada avatuks vabariiklik teaduslik konverents, mis on pühendatud Eesti Töörahva Kommuuni 50. aastapäevale, tervitada Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee nimel kõiki konverentsist osavõtjaid ja soovida palju edu konverentsi tööks.

VK(b)P RAHVUSPOLIITIKA KODUSÕJA AASTAIL

M. Kulitšenko

Eesti Töörahva Kommuuni loomine ja tegevus tähendas esmajoones eesti töörahva taotluste ning püüete elluviimist, soovi luua oma nõukogude rahvusriik, et tagada parimad tingimused revolutsiooni saavutuste kaitsmiseks ja sotsialismi ülesehitamiseks, aga samuti ka rahvuslikuks arenguks ning koostööks teiste rahvastega. Teisest küljest võis Eesti Töörahva Kommuun tekkida ainult tänu kõigi Venemaa erinevatest rahvustest tööinimeste ühisele võidule, Kommuuni loomine sai võimalikuks tänu Kommunistliku Partei leninliku rahvuspoliitika järjekindlale elluviimisele.

Teatavasti pooldas meie partei juba oma olemasolu esimestest päevadest alates rahvaste enesemääramise õigust. V. I. Lenin ütles, et «rahvuste enesemääramise all tuleb mõista nende riiklikku eraldumist võõrrahvaste kollektiividest, tuleb mõista iseseisva rahvusriigi rajamist»[1]. Algul käis jutt siiski ainult rahvaste õ i g u s e s t moodustada oma rahvusriik. Mis puutus aga selle õiguse r a k e n d a m i s s e, siis selles küsimuses on partei seisukohad läbi teinud väga keerulise arengutee.

Kommunistlik Partei astus järjekindlalt välja monoliitse tsentraliseeritud riigi rajamise eest Venemaal pärast proletariaadi diktatuuri kehtestamist, kuid ei seadnud pikemat aega (kuni ühiskondlik areng rahvuslikes piirkondades ei tõstnud seda küsimust päevakorrale) ääremaade rahvastele ülesandeks oma rahvusriikide moodustamist. Loomulikult ei tähendanud see sugugi, et kommunistid oleksid rahvusriikide moodustamisele vastu olnud. Nii peeti täiesti mõeldavaks oma rahvusriigi moodustamist poola ja soome rahva poolt. Sedasama võib öelda ka Ukraina kohta.

---

[1] V. I. L e n i n, Teosed, 20. kd., lk. 365.

Kuid kuni tsarismi kukutamiseni ja rahvusliku vabadusliikumise uue tõusuni oli seni rõhutud rahvaste rahvusriikide rajamine Venemaal ainult võimalikkus ja elu ei olnud veel päevakorrale seadnud selle muutmist tegelikkuseks. Just seetõttu kirjutas V. I. Lenin veel 1914. aasta algul: «Kas näiteks Ukrainale on määratud moodustada iseseisev riik, see sõltub tuhandest ette teadmata tegurist. Ja püüdmata tarbetult «ennustada», asume kindlalt sel seisukohal, et Ukrainal on kahtlemata õigus sellisele riigile.»[2]

Mitmesugustel põhjustel ei seadnud V. I. Lenin ja partei algul programmiliseks ülesandeks oma rahvusriikide moodustamist Venemaa rahvaste poolt. V. I. Lenini sõnade kohaselt oli põhjuseks eelkõige see, et rahvaste enesemääramise põhimõte oli Venemaa oludes «teostamatu ilma eduka sotsialistliku revolutsioonita»[3]. Aga sotsialistliku revolutsiooni võiduleviimiseks oli tarvis pühendada peamine tähelepanu kõigist rahvustest töötajate revolutsioonilise tegevusühtsuse eest hoolitsemisele. Ühtsus võis põhineda ainult vastastikusel usaldusel ja seda esmajoones taotleski nõudmine, et kõigile rõhutud rahvastele tuleb anda enesemääramise õigus, mis võib viia kuni lahkulöömiseni ja iseseisvate rahvusriikide moodustamiseni. Bolševike partei peamist ülesannet rahvusküsimuses enne sotsialistlikku revolutsiooni nägi Lenin lakkamatus agitatsioonis ja propagandas «igasuguste riiklik-rahvuslike privileegide vastu, kõigi rahvuste õiguse, ühesuguse õiguse eest oma rahvusriigile»[4], sest ainult niiviisi oli võimalik kindlustada erinevatest rahvustest töötajate kasvatamist tõelise demokraatia ja sotsialismi vaimus, rajada nende võrdõiguslik liit.

Ühtlasi oli parteile selge, et «muudel võrdsetel tingimustel suudavad suurriigid palju edukamalt kui väikeriigid majandusliku progressi ülesandeid ja proletariaadi poolt kodanluse vastu peetava võitluse ülesandeid lahendada»[5]. Selle arvessevõtmine oli seda hädavajalikum, kuivõrd vastavalt V. I. Lenini õpetusele võib sotsialistlik revolutsioon imperialismiperioodil võidukalt lõppeda esi-

[2] V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 379.
[3] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 261.
[4] V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 380.
[5] V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 199.

algu ainult ühel või paaril maal, kusjuures need ei pea olema tingimata kõige arenenumad riigid. Sel juhul aga oleks sotsialistlikul suurriigil kergem vastu panna kapitalistliku ümbruse survele ja tõendada kõigile rõhutuile ning ekspluateeritavaile, et sotsialismil on kapitalismiga võrreldes tohutuid eeliseid.

Kuni sotsialistliku revolutsiooni teostamiseni oli rõhutud rahvaste rahvusriikide moodustamine teisejärguline küsimus, mille päevakorda võtmisel võis olla koguni ebasoovitavaid tagajärgi. Oli ju teada, et rõhutud rahvaste valitsevad klassid püüavad rahvusriigi eest võitlemise loosungit kasutada enda huvides, eri rahvustesse kuuluvate tööinimeste ühtsuse vastu. Seda tõsiasja tuli arvesse võtta veel sellegi pärast, et V. I. Lenini sõnade kohaselt «ette arvestada kõiki võimalikke suhteid rõhutud rahvuste kodanlike vabadusliikumiste ja rõhuva rahvuse proletaarse vabadusliikumise vahel (just sama probleem, mis teeb nii raskeks rahvusküsimuse kaasaegsel Venemaal) — on võimatu»[6].

Kui Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni käigus need suhted kujunesid töörahva kasuks, siis asus Kommunistlik Partei otsustavalt välja selle poolt, et varem rõhumise all kannatanud rahvaste oma nõukogude rahvusriikide moodustamine on täiesti o t s t a r b e k o h a n e. Esmajoones lähtuti sellest, et kuigi ääremaade rahvuslik kodanlus püüdis ka nüüd kasutada enda huvides nõukogude võimu poolt antud lubadust, et varem rõhumise all kannatanud rahvad võivad moodustada oma rahvusriike, ei olnud see kodanluse taktika enam ohtlik, sest töörahvas võitles enamikus Venemaa piirkondades oma rahvusriigi eest, mis tugineks sotsiaalsele vabadusele ja võidukale sotsialistlikule revolutsioonile. Ja seetõttu võis rahvusriikluse loosungi kasutamine ääremaade rahvusliku kodanluse poolt üldiselt ainult aeglustada, kuid mitte takistada varem rõhumise all kannatanud rahvaste sotsiaalset ja rahvuslikku vabanemist. Teiseks oli Oktoobrirevolutsiooni võidu ajaks veelgi selgepiirilisemaks muutunud ka rahvusküsimuse koht ja osatähtsus ühiskondlikus elus. Põhijoontes oli selgunud, millisel viisil on vaja kasutada rahvusriiklust rahvaste uuestisünni, õitsengu ja sotsialismi ülesehitamise huvides.

[6] V. I. L e n i n, Teosed, 20. kd., lk. 404.

Mis puutub partei programmilisse seisukohta autonoomia küsimuses, sealhulgas ka üksikutele rahvuslikele piirkondadele nende rahvuslike iseärasuste pärast autonoomia andmisse, siis algul ei nähtud ette kohalikust omavalitsusest kaugemaleulatuvaid samme, ei seostatud sellega rahvusriikide moodustamist. Kui V. I. Lenin ütles, et «autonoomia on m e i e plaan demokraatliku riigi rajamiseks»[7], siis sellega rõhutas ta ainult paljurahvuselise tsentraliseeritud riigi demokraatlikku korraldust. Isegi pärast seda, kui Poroninis Keskkomitee ja kohalike parteitöötajate ühisel nõupidamisel võeti rahvusküsimuses vastu V. I. Lenini resolutsioon, millega ametlikult käibele tuli termin «laialdane piirkondlik autonoomia», ei mahutatud sellesse mõistesse rõhutud rahvaste oma rahvusriikide loomise mõtet. Juba varsti pärast nimetatud resolutsiooni heakskiitmist kirjutas V. I. Lenin, et «enesemääramise õigus on *erandiks* meie üldisest suunast tsentraliseeritusele,» et «m i t t e m i d a g i, absoluutselt mitte midagi peale l a h k u l ö ö m i s e õ i g u s e selles ei ole ega peagi olema»[8]. Veelgi enam — 1914. aasta suvel nimetas V. I. Lenin otseseks veaks autonoomia seostamist enesemääramise õigusega.

Tuleb meeles pidada, et kuni tsarismi kukutamiseni ei olnud võimalik teoreetiliselt ette näha, kas kodanlik-demokraatlik revolutsioon lõpeb mingi rahvuse lahkulöömisega Venemaast või annab talle Venemaa raames võrdõigusliku seisundi. V. I. Lenini sõnade kohaselt piirdus proletariaat seetõttu nii-öelda negatiivse nõudmisega, taotledes enesemääramise õ i g u s e tunnustamist. Sellest hoolimata uuris partei, eriti V. I. Lenin, üha tähelepanelikumalt probleemi, kuidas saaks kasutada pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu varem rõhumise all kannatanud rahvaste rahvusriike tõelise vabaduse kindlustamise ja nende rahvaste igakülgse edendamise huvides. Eriti selgelt hakkas see ilmnema V. I. Lenini töödes uue revolutsioonilise tõusu perioodil, mil rahvusküsimus kerkis «Venemaa ühiskondliku elu küsimuste hulgas silmapaistvale kohale», nagu ta ise konstateeris 1913. aasta lõpul.[9] Veelgi sagedamini teeb V. I. Lenin rahvusriikidest juttu Esimese maa-

---

[7] В. И. Л е н и н, Полное собрание сочинений, т. 48, lk. 235.
[8] Samas.
[9] V. I. L e n i n, Teosed, 20. kd., lk. 3.

ilmasõja aastail, astudes otsustavalt välja Radeki, Pjatakovi jt. vastu, kes püüdsid põhjendada teesi, et rõhutud rahvad ei tohiks Venemaal rajada oma rahvusriike.[10] Nii näiteks märkis ta, et internatsionalismi propageerimine annab ka Venemaa rahvastele kõige paremad rahuväljavaated, juhul kui Venemaa peaks jääma paljurahvuseliseks riigiks, niisamuti aga tagama ka rahuliku (ja proletariaadi klassivõitlusele kahju mitte tekitava) lahkulöömise, kui elu peaks seda nõudma. Ühtlasi rõhutas V. I. Lenin tollal selge sõnaga, et suurvene proletariaat ei hakka mitte mingil juhul kaitsma suurvene rahvuse iseseisvale ja sõltumatule riigile ainuõiguse säilitamist. Kuni päevakorral püsib sotsialistliku revolutsiooni läbiviimise ülesanne, ütles V. I. Lenin, võitleme me antud riigis valitsevates oludes, ühendades kõigi selles riigis elavate rahvuste töölisi, kuid me ei saa garanteerida mingit kindlat rahvusliku arenemise teed, «meie sammume k õ i k i võimalikke teid mööda oma klassieesmärgi poole»[11]. Järelikult on üheks teeks selle eesmärgi poole ka varem rõhutud rahvaste poolt moodustatud iseseisvad ja sõltumatud rahvusriigid.

Pärast tsarismi kukutamist oli olukord hoopis teistsugune, Kommunistliku Partei ees seisid uued strateegilised ja taktikalised ülesanded. Uutes tingimustes tuli parteil eelkõige kontrollida oma varasemate teoreetiliste tõekspidamiste õigsust partei tegevuse põhisuundades, sealhulgas ka rahvusküsimuse valdkonnas. V. I. Lenin kirjutas: «Praegu on vaja endale selgeks teha see vaieldamatu tõde, et marksist peab arvestama elavat elu, t e g e l i k k u s e täpseid fakte, mitte aga ka edaspidi klammerduma eilse päeva teooria külge.»[12] Partei edukusest selle ülesande lahendamisel annab tunnistust mitme rahvusküsimust käsitleva teesi täpsustamine, konkretiseerimine ja edasiarendamine. Muu hulgas tehti seda ka rahvusprogrammi peamise loosungi — rahvaste vaba enesemääramise loosungi osas.

Tuleb märkida, et suhtumises rahvaste vaba enesemääramise loosungisse pärast tsarismi kukutamist asus

---

[10] V. I. L e n i n, Teosed, 20. kd., lk. 367—368, 379—380, 23. kd., lk. 50—51.

[11] V. I. L e n i n, Teosed, 20. kd., lk. 379.

[12] V. I. L e n i n, Teosed, 24. kd., lk. 26.

ebaõigele seisukohale J. V. Stalin. Ta väitis, et see loosung olevat muutunud reaktsiooniliseks ja aeg olevat küps selle asendamiseks, kõrvaleheitmiseks.[13] Tema arvates olid nimetatud loosungi mõtet moonutanud kodanlus ja II Internatsionaali oportunistid. Lenin rääkis seevastu rahvaste vaba enesemääramise loosungi täpsustamisest, selle uuest formulatsioonist, mitte asendamisest.[14] Täpsustamise vajadust ei tinginud mitte loosungi reaktsioonilisus (seda see ei olnud), isegi mitte selle mõtte moonutamine kodanluse ja oportunistide poolt (kuigi see tõepoolest aset leidis), vaid peaasjalikult just muutused tingimustes, milles loosungit tuli rakendada.

Partei seisukohtade täpsustamisel ja edasiarendamisel rahvusküsimuses etendas otsustavat osa V. I. Lenini jõudmine järeldusele, et Venemaal ei tarvitse luua demokraatlikku parlamentaarset vabariiki, vaid peaks looma nõukogude vabariigi. Oma brošüüris «Proletariaadi ülesanded meie revolutsioonis» kirjutas Lenin: «Täielik lahkulöömise vabadus, kõige laialdasem kohalik (ja rahvuslik) autonoomia, vähemusrahvuse õiguste üksikasjaliselt väljatöötatud tagatised — niisugune on revolutsioonilise proletariaadi programm.»[15] V. I. Lenini sõnadest ilmneb, et tollal pidas ta vajalikuks ainult rahvaste vaba enesemääramise loosungi täpsustamist, kuid rahvusprogrammis ei teinud ta veel muudatusi. Asi seisis selles, et kogu võimu koondumine tervel maal ja ülevalt alla nõukogude kätte, kes olid tihedas ühenduses laiade rahvahulkadega (sõltumata nende rahvusest), tagas demokraatliku tsentralismi põhimõtte igakülgse elluviimise. Kuid see ei piirdunud autonoomiaga, vaid andis võimaluse rajada föderatsiooni, mis uutes tingimustes sisuliselt muutus nõukogulikuks ja sotsialistlikuks ning kindlustas rahvaste kõige tihedama ühtsuse. Just seepärast rääkis V. I. Lenin Veebruari- ja Oktoobrirevolutsiooni vahelisel perioodil, eriti aga vahetult Oktoobrirevolutsiooni järel korduvalt ja juba üsna selgesõnaliselt, et täiesti mõeldav oleks rahvusriikide, sealhulgas ka üksikute ja iseseisvate vabariikide moodustamine.[16]

---

[13] J. V. Stalin, Teosed, 5. kd., lk. 40; 4. kd., lk. 345.
[14] V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 149—150.
[15] V. I. Lenin, Teosed, 24. kd., lk. 54.
[16] V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., lk. 22; 26. kd., lk. 315 jm.

Kuid jutt käis alles ainult selle üle, et varem rõhumise all kannatanud rahvad võivad moodustada oma rahvusriike, s. o. oli selge, et kui niisugune asi toimub sotsialistliku revolutsiooni võidu ja nõukogude võimu kehtestamise alusel, siis saab vältida riigi killustumist, see jääb endiselt tsentraliseerituks. Millist positiivset osa üksikute rahvaste rahvusriigid etendavad paljurahvuselises riigis, selle kohta puudus alles selgus, elu ei olnud veel andnud materjali järelduste tegemiseks selle kohta. Pole sugugi juhuslik, et V. I. Lenin veel 1917. aasta augustis-septembris otsis vastust küsimusele, kas rahvastel oleks rohkem vabadust rahvusriikidest koosnevas föderatsioonis või paljurahvuselises tsentraliseeritud riigis, kus rahvastele on antud laialdased õigused kohaliku omavalitsuse valdkonnas. Raamatus «Riik ja revolutsioon» kirjutas ta, et ekslik oleks arvata, nagu annaks föderatiivne riik rahvastele rohkem vabadust kui tsentraliseeritud riik ja «sellele tõsiasjale, nagu üldse kogu föderatiivse ja tsentralistliku vabariigi ning kohaliku omavalitsuse küsimusele pole pööratud ega pöörata meie parteilises propagandas ja agitatsioonis küllaldast tähelepanu»[17].

Rõhumisest vabanenud rahvaste rahvusriikide moodustamise otstarbekus ja vajalikkus muutus silmanähtavaks alles pärast Oktoobri võitu riigi keskosas ja nõukogude võimu võidukäiku rahvuslikel ääremaadel. Just tollal jõudis partei järeldusele, et vabanenud rahvaste nõukogulikud rahvusriigid ei ole sugugi vastuolus demokraatliku tsentralismiga, et neid võib koguni kasutada edukalt rahvaste taassünni ja õitsengu saavutamiseks, klassideta ühiskonna rajamiseks.

Ühtlasi tuleb rõhutada ka seda, et kuigi ääremaade rahvaste rahvuslik eneseteadvus kasvas revolutsiooniperioodil üsna tormiliselt, muutus rahvusriigi mõte materiaalseks jõuks siiski alles järk-järgult. Bolševike partei juhtimisel läksid ääremaade töölised ja talupojad koos vene proletariaadiga veendunult vastu revolutsioonile, sest nad arvasid põhjendatult, et selle võit tagab ka rahvusküsimuse lahendamise. Seepärast on täiesti seaduspärane, et nii ääremaade tööliste ja talupoegade hulgas kui ka bolševike organisatsioonides hakkas nõukogulike

[17] V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., lk. 419.

rahvusriikide moodustamise mõte küpsema ainult otseses sõltuvuses sotsiaalse vabanemise kindlustatuse astmest.

Seega oli rahvusriikide moodustamise küsimus sotsialistliku revolutsiooni ajal kogu parteil alles lahendamisjärgus, seda ei olnud veel võetud programmiliseks nõudmiseks ja seetõttu oli see ka ääremaade bolševikele tihtipeale mitteküllaldaselt selge. Päevakorrale kerkis küsimus sedamööda, kuidas küpsesid mõningad objektiivsed ja subjektiivsed eeldused, mis tagasid algul töötajate sotsiaalse, seejärel aga ka rahvusliku vabanemise.

Meie vastavas kirjanduses on vahel avaldatud arvamist, et V. I. Lenin ja partei asusid föderatsiooni loomise teele alles pärast seda, kui Venemaa lagunemine oli saanud faktiks. See pole uudne seisukoht. Juba 1924. aastal kirjutas J. V. Stalin, et Venemaa lagunemine oli peamiseks põhjuseks, mis sundis parteid uuesti läbi vaatama föderatsiooni suhtumist.[18] Kuid kas võib rääkida Venemaa lagunemisest? Kui oleks toimunud lagunemine, siis peaks ju konstateerima kodanlik-natsionalistliku kontrrevolutsiooni separatistlike plaanide edu. Tegelikult ilmutasid lahkulöömise tendentsi enne Oktoobrirevolutsiooni Poola ja Soome kõrval ainult üksikute rahvuslike piirkondade kodanlased (Krimm, Dagestan, Moldaavia). Natsionalistliku kodanluse enamus ääremaades oli tollal lahkulöömise vastu. See vastas ka kodanluse majanduslikele ja poliitilistele huvidele, andes võimaluse koos vene kodanluse ning mõisnikega võidelda sotsialistliku revolutsiooni vastu. Tegelikult algas V. I. Lenini ja partei suhtumises föderatsiooni pööre, mida tunnustavad peaaegu kõik uurijad, juba 1917. aasta kevadel, seega ammu enne Oktoobrit. Ning pärast Oktoobrirevolutsiooni saavutasid lahkulöömise ainult Poola ja Soome kodanlus, Tuva mõisnike-klerikaalide kildkond ja 1919. aastal ka Baltikumi kodanlikud vabariigid. Isegi Ukraina kodanlikud natsionalistid, kellel pärast Oktoobrit oli mõnda aega elanikkonna väikekodanlike kihtide hulgas üsna tugev mõju, sekeldasid veel kaks kuud «üldföderatiivse» kodanlaste ja mõisnike Venemaa valitsuse loomise plaanidega.

Enamik niisugustest juhtudest lõppes ääremaadel töötavate hulkade vahelesegamisega, kes ajasid kontrrevolutsioonilised plaanid nurja. Nagu Lenin oli ette näinud,

[18] J. V. Stalin, Teosed, 3. kd., lk. 28—29.

soovisid rahvuslike ääremaade töötajad liitu vene proletariaadiga ja see püüe sai määravaks. Oktoobrirevolutsiooni eelõhtul kirjutas V. I. Lenin: «Rõhutud rahvaste laiad hulgad, s. o. väikekodanluse mass rõhutud rahvuste hulgas, usaldab Venemaa proletariaati rohkem kui kodanlust.»[19]

Muidugi ei tohi alahinnata sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise perioodil ilmnenud tsentrifugaaltunge. Need olid üsna märgatavad. Ääremaade kodanlik-natsionalistliku kontrrevolutsiooni separatistlike püüete kõrval tuli tõsiselt arvestada tsarismi ja kodanliku Ajutise Valitsuse šovinistliku poliitika võõrutavat mõju. Väga oluline oli ka see, et tsarism ja teda asendanud kodanlus olid viinud maa majandusliku katastroofi äärele, mille tagajärjel olid tunduvalt nõrgenenud keskpiirkondade majanduslikud sidemed ääremaadega. Kuid kõik see põhjustas ainult lagunemise ohtu, andis ääremaade kodanlusele võimaluse Venemaast lahkulöömise plaanide realiseerimiseks. Praktiliselt õnnestus ääremaade kodanlusel seda võimalust kasutada ja tegelikkuseks muuta üksnes erandjuhtumeil, kuigi neid toetasid välismaised imperialistid ning pärast Oktoobrirevolutsiooni osaliselt ka vene kodanlus.

Võiduka sotsialistliku revolutsiooni tingimustes etendas rahvuslikus vabanemises otsustavat osa ääremaade varem rõhumise all kannatanud rahvaste vaba enesemääramise loosungi elluviimine. V. I. Lenin nõudis selle loosungi sisu, selle mõtte otsimist mitte juriidilistest definitsioonidest või abstraktsetest määratlustest, vaid rahvuslike liikumiste *ajaloolis-majanduslikest* tingimustest.[20] Nende tingimuste osas valitsevate vaadete uuesti läbivaatamist põhjustasid kaks faktorit: 1) maa seisis sotsialistliku revolutsiooni künnisel, ja see pidi haarama nii keskpiirkondi kui ka ääremaid; 2) rahvuslik vabadusliikumine oli saavutanud sellise ulatuse, et päevakorrale tõusis juba kas vahetu ülesandena või lähema perspektiivina rahvaste oma nõukogulike rahvusriikide loomine. Mõlemad nimetatud faktorid olid omavahel lahutamatult seotud ja kuigi esimene neist oli otsustavaks, täiendasid nad vastastikku teineteist ning määratlesid

[19] V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 76.
[20] V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 364—365.

niiviisi vajaduse läheneda uut moodi maa riiklik-rahvuslikule korraldamisele.

Kõik need asjaolud tingisidki föderatsiooni põhimõtte võtmist partei poolt paljurahvusliku Nõukogude riigi korralduse aluseks.

V. I. Lenin ja partei võtsid oma poliitikas targalt arvesse reaalseid rahvuslikke ja rahvusvahelisi arenguprotsesse. Põrmugi alahindamata rahvuslikku, lähtusid nad siiski sellest, et revolutsiooni võidu kindlustamisel etendavad suuremat osa rahvusvahelised arenguprotsessid. Rahvaste sotsiaalne ja rahvuslik vabanemine võis teoks saada ainult proletaarse internatsionalismi lipu all.

Peab tunnistama, et elu tegi mõningaid korrektiive ka bolševike ettekujutusse rahvuslike ja rahvusvaheliste arenguprotsesside vahekorrast revolutsiooni käigus. Kui Lenin arvas veel 1913. aastal, et Ida-Euroopa maades (järelikult ka Venemaal) on rahvusküsimus oma tähtuselt rahvaste ühiskondlikus elus umbes 9. kohal, siis 1917. aastal nimetab ta rahvusküsimust juba kolmandana võimu- ja maaküsimuse järel. Sotsialistliku revolutsiooni küpsemine kiirendas rahvaste arenguprotsessi ja kajastus ka ääremaade rahvusliku vabadusliikumise tugevnemises.

On üldtuntud tõsiasi, et rahvusküsimuse võib lahendada ainult sotsialistliku revolutsiooni abil. Kuid see ei tähenda, et revolutsiooni käigus rõhutud rahvaste võitlus oma rahvusliku vabaduse eest oleks iseloomult sotsialistlik. Sellepärast ei vasta tõele ka väide, et rahvuslik vabadusliikumine oli üks sotsialistliku revolutsiooni allikaid. Kuna V. I. Lenini hinnangu kohaselt võib rahvuslik vabadusliikumine oma sotsiaalse loomu poolest olla üksnes kodanlik-demokraatlik liikumine, oleks õigem pidada seda Oktoobrirevolutsiooni üldrahvaliku iseloomu allikaks. Bolševike partei juhindus revolutsiooni käigus V. I. Lenini näpunäidetest, et on vaja võidelda «kõigi rahvuslike liikumiste sotsialistliku revolutsiooni eesmärkidel imperialismi vastu kasutamise poolt.»[21] Enamik ääremaade töölisi, talupoegi ja eesrindlikke haritlasi, kes võttis osa neist liikumistest, oli astunud revolutsiooni poolele kodanlik-demokraatlike loosungite all, kuid mida lähemale Oktoobrile, seda tugevamaks muutus nende hulgas sotsialistlike loosungite mõju. Kodanlik-demo-

[21] V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 317.

kraatliku liikumise sisuliselt sotsialistliku voolu võit sõltus sellest, milline oli vaadeldav maa. Igal juhul olenes see nii sotsialistliku revolutsiooni võidulejõudmise ajast kui ka esimeste murranguliste ümberkorralduste elluviimisest rahvusküsimuse lahendamiseks. Soodsat pinda sotsialistliku voolu kindlustumiseks kodanlik-demokraatlikus liikumises pakkus see, et pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu riigi keskpiirkondades võttis sellest liikumisest osavõtjate põhimass üha otsustavamalt suuna liidule Nõukogude Venemaaga, tugevnes võitlus natsionalistliku ideoloogia võõrandava mõju vastu, liikumise enda teravik pöördus kohaliku kodanlik-natsionalistliku kontrrevolutsiooni ja vene valgekaartlaste püüete vastu säilitada vana korda koostöös välismaiste imperialistidega.

Rahvusliku vabadusliikumise olemuse mõistmiseks on tähtis teada, millist osa etendavad selles natsionalismi mõisniklik-klerikaalne, kodanlik ja väikekodanlik vool, sest muidu pole võimalik välja selgitada, millisel määral ja kuidas iga natsionalismi vool kajastab teatavate elanikkonna klasside ja kihtide huvisid, kas selles voolus leidub ka progressiivseid elemente ning milline on nende tähtsus rahvusliku vabadusliikumise arengus selle erinevatel etappidel. Kui näiteks Ukrainas kehastas rahvusliku vabadusliikumise demokraatlikku suunda Oktoobrirevolutsiooni eelõhtul väikekodanlik vool, kuna kodanlik natsionalism kaitses tegelikult kapitalistide ja mõisnike huvisid, siis Kesk-Aasias ja Kasahstanis oli algul olukord teistsugune. Seal oli kõige reaktsioonilisemaks vooluks baide ja klerikaalide natsionalistlik liikumine, millega võrreldes kodanlik natsionalism näis suhteliselt progressiivsemana. Eriti ilmekalt võis seda näha Hiivas ja Buhhaaras, kus tekkiva rahvusliku kodanluse huvisid kaitsvad noorhiivalased ja noorbuhhaaralased seisid liikumise revolutsioonilis-demokraatliku tiiva eesotsas, hiljem aga astusid selle voolu parimad esindajad Kommunistliku Partei ridadesse.

Visas võitluses kodanluse ja tema natsionalistliku ideoloogiaga suutis töölisklass leninliku partei juhtimisel astuda rahvusliku vabadusliikumise etteotsa.

Kui parteile pärast kodanlik-demokraatlikku Veebruarirevolutsiooni selgus, kuivõrd tähtsaks on muutunud rahvusküsimus rõhutud rahvastele, hakkas ta täpsustama ka meie paljurahvuselise maa tulevase riikliku korralduse küsimuses oma programmilisi seisukohti. Alates 1917.

aasta kevadest leiame V. I. Lenini töödes ja suusõnaliste esinemiste üleskirjutustes uusi näpunäiteid parteile rahvuslik-riikliku ülesehitustöö ülesannete kohta. Nii esines ta partei aprillikonverentsil mõtteavaldusega, et nõukogude võimu tingimustes ei nõrgesta rahvaste ühtsust oma rahvusriikide väljakuulutamine. 1917. aasta mai algul rääkis ta juba Venemaa rahvaste liidu, s. o. föderatiivse riigi tekkimise võimalikkusest. Juunis, I ülevenemaalisel nõukogude kongressil deklareeris Lenin, et üksikute vabariikide moodustamine oleks täiesti mõeldav, ja esitas koguni loosungi «Saagu Venemaa vabade vabariikide liiduks!»[22]

Lenini geenius suutis tungida rahvuslike ja rahvusvaheliste arenguprotsesside olemusse ning mõista koguni nende sotsiaalseid tagajärgi. Asi seisis selles, et rahvuste arenemise protsess oli kahtlemata progressiivne nähtus ja kui see protsess toimus töölisklassi juhtimise all, siis ei olnud see sugugi vastuolus rahvusvaheliste arengutendentsidega, vaid tuli neile hoopis kasuks.

Kuid see, mis V. I. Leninile oli täiesti selge, ei olnud alati kohe arusaadav rahvuslike ääremaade bolševike organisatsioonidele. Seda ei saa neile süüks panna ja tänapäeval liialdame me pahatihti nende eksimuste suuruse vaagimisel. Olukord oli tollal ebatavaliselt keeruline. Ääremaade natsionalistlik kodanlus pingutas kõigest jõust, et pöörata rahvaste rahvuslik vabadusliikumine kõrvale sotsialistliku revolutsiooni teelt, kindlustada võltside «üldrahvalike» loosungite abil oma võimu ja säilitada endist korda. Kui ääremaade kodanlus hakkas moodustama rahvusriike *v a n a* korra alalhoidmiseks, siis harjusid töötavad hulgad seevastu rahvusliku vabadusliikumise käigus üha rohkem mõttega, et revolutsiooni saavutuste kaitseks ja *u u e* elu rajamiseks tuleks moodustada oma nõukogulik rahvusriik. Et niisugune rahvahulkade meelemuutus oli täiesti kooskõlas võiduka sotsialistliku revolutsiooni taotlustega, seda ei mõistnud kohe mitmed ääremaade bolševike organisatsioonid.

Ääremaade bolševikud lähtusid täiesti reaalsest ohust, et kodanlus kasutab rahvusriikide rajamise loosungit enda huvides. Arvesse võtsid nad sedagi, et partei ei olnud niisugust loosungit veel ametlikult oma programmi võt-

[22] V. I. *L e n i n*, Teosed, 25. kd., lk. 23.

nud ja nad vältisid seepärast mõnda aega pärast Oktoobrirevolutsioonigi osavõttu rahvusriikide moodustamisest, kohati aga astusid koguni välja selle vastu. Kui V. I. Lenin kohe pärast Oktoobrirevolutsiooni ütles vene töölisklassi nimel, et me sotsialistliku revolutsiooni korraldamisel lootsime tagada endale teiste rahvaste toetuse, garanteerides neile oma sotsialistliku maailma, oma sotsialistlike vabariikide[23] loomise võimaluse, siis mitme rahvusliku ääremaa bolševikud kartsid, et niisuguste rahvusriikide moodustamine nõrgendaks ühtset internatsionaalset rinnet. Nimetatud rinde ja Nõukogude Venemaaga ühtekuuluvuse nõrgestamist võisid aga nende arvates kasutada ääremaade kodanlikud natsionalistid selleks, et rahvusvahelise imperialismi kaasabil lämmatada sotsialistlik revolutsioon rahvuslikes piirkondades.

Just seepärast suhtusid ka eesti bolševikud algul väga ettevaatlikult eesti rahva iseseisva rahvusriigi loomise mõttesse, kuigi küsimuse all oli nõukogulik riik. Järjekindlate internatsionalistidena pidasid nad enda esmaseks kohuseks töötajate sotsiaalse vabaduse kindlustamist koos vene ja teiste rahvastega unitaarses paljurahvuselises riigis. Nad olid veendunud, et see riik annab eestlastele ka rahvusliku vabaduse. Et vabanenud rahvastele sobib uue elu ehitamiseks sageli rohkem oma rahvusriik, nagu juba tollal arvas V. I. Lenin, sellele eesti bolševikud veel ei mõelnud.

Väga oluline on seejuures märkida, et kuigi eesti bolševikud jäid vormiliselt truuks varem rõhutud rahvaste oma rahvusriikide rajamise kohta kehtinud vaadetele, asusid nad tegelikult iseseisva nõukoguliku rahvusriigi rajamise tööde etteotsa. Jääb tõsiasjaks, et just bolševike juhtimisel tegutsesid Eesti territooriumil nii kesksed kui ka kohalikud võimuorganid, et nende võimuorganite tegevusest hakkasid osa võtma põhielanikkonna parimad esindajad, et eesti keel sai täieliku eluõiguse riigiasutustes ja kultuurielus. V. I. Lenin nägi kõiges selles oma nõukogulik rahvusriigi ülesehitamist eesti töörahva poolt ja rääkis juba 1918. aasta jaanuari algul sotsialistliku vabariigi olemasolust Eestis.[24] Seejuures on veel väga iseloomulik, et Lenin tegi niisuguse järelduse, hoolimata bolševike

[23] V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 455.
[24] В. И. Ленин, Полное собрание сочинений, т. 35, lk. 257.

Eestimaa organisatsiooni juhtivate töötajate käest isiklikult kuuldud väidetest, et nõukogude rahvusriigi moodustamine Eestis ei olevat otstarbekas. Nagu oma mälestustes kirjutas Jaan Anvelt, oli ta 1917. aasta detsembri lõpul Leninile vestluse käigus öelnud, et kohalikud bolševikud ei pea tarvilikuks Eesti kuulutamist suveräänseks nõukogude vabariigiks.

Trükisõnas on avaldatud juba arvamist, et kohe nõukogude võimu esimestel kuudel hakkasid tekkima eesti ja läti rahva omad rahvusriigid. Näib, et arenemine kulges neil mõlemal tegeliku autonoomia juurest iseseisva vabariigi poole. Tõendeid leidub selle kohta rohkesti: Läti Nõukogude Täitevkomitee eestvõttel ühendati Vidzemega Latgallia, Täitevkomitee alluvuses oli oma armee; eriti pärast seda, kui V. I. Lenin oli 1917. aasta detsembris soovitanud Eesti iseseisvaks vabariigiks kuulutada, ilmnes tendents Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee suurema iseseisvuse poole — 29. detsembril 1917 alustati Eesti sotsialistliku sõjaväe formeerimisega, ametlikes dokumentides hakati rõhutama, et Eesti on p i i r a m a t a autonoomiaga osa suurest Venemaa Vabariigist (just nii, mitte aga Suurvene osa, kuna see oleks tähendanud, et Eesti on tavaline autonoomne üksus!), uue põhiseaduse projekti järgi laiendati Eesti õigusi peaaegu täieliku suveräänsuseni jne.

Laiema pildi loomiseks jääks veel lisada, et kuigi Turkestan vahetult Oktoobrirevolutsiooni järel oli tegelikult harilik administratiivne üksus, pidas partei selle edaspidist ümberkujundamist vabariigiks hädavajalikuks; et 2. detsembril 1917 otsustas Rahvakomissaride Nõukogu finantseerida tulevast Valgevene kongressi, kus võis päevakorrale kerkida ka enesemääramise küsimus; 3. detsembril kiitis Rahvakomissaride Nõukogu üksmeelselt heaks Ukraina iseseisvuse tunnustamise otsuse; et kuigi seim oli 6. detsembril kuulutanud Soome iseseisvaks, arenesid seal protsessid, mis tõotasid viia töörahva võimu kehtestamise ja Nõukogude Venemaaga uuesti liitumiseni. Sellises olukorras teataski Lenin 22. novembril 1917, et «kuipalju ka oleks iseseisvaid vabariike, meie seda kartma ei hakka»[25].

Ääremaade rahvusliku arenemise reaalsetele protsessi-

[25] V. I. L e n i n, Teosed, 26. kd., lk. 315.

dele tuginedes arendas V. I. Lenin edasi partei programmi riiklik-rahvusliku korralduse valdkonnas. Kuna sotsialistlik revolutsioon arenes esialgu ainult ühel ja seejuures kohutavalt mahajäänud maal, võttis partei Lenini initsiatiivil tarvitusele abinõud selleks, et nõukogude rahvusriikide moodustamine ei nõrgestaks rahvaste ühtsust ega raskendaks neil oma saavutuste ja sotsialistliku ülesehitustöö kaitsmist.

1918. aasta jaanuari esimestel päevadel esitas V. I. Lenin «Töötava ja ekspluateeritava rahva õiguste deklaratsiooni» projektis oma esimese plaani paljurahvuselise Nõukogude riigi korralduse kohta. Ta tegi ettepaneku kuulutada Venemaa nõukogude rahvusvabariikide föderatsiooniks.[26] Seejärel toimus III ülevenemaaline nõukogude kongress, mille delegaatidest peaaegu pooled esindasid varem rõhumise all kannatanud rahvuslike ääremaade rahvaid. Kongress kiitis Lenini ettepaneku ühel häälel heaks. Ühtlasi soovitas kongress rahvuslike ääremaade töötajail endil oma nõukogude täievolilistel kongressidel otsustada, kas nad tahavad astuda selle föderatsiooni liikmeks ja osa võtta üleföderatsioonilisest valitsusest.

Siinkohal väärib rõhutamist, et Vene SFNV nimega ei tähistatud tollal mitte üksnes Suurvenet nagu tänapäeval, vaid tervet endise Venemaa keisririigi territooriumi. Vene SFNV koosseisu pidid kuuluma kõik Nõukogudemaa rahvaste riiklik-rahvuslikud moodustised — nii iseseisvad kui ka autonoomsed nõukogude vabariigid. Alles hiljem kujunes Vene SFNV mitmesugustel põhjustel ainult päris Suurvenet ja selle territooriumil tekkinud autonoomseid nõukogude vabariike, oblasteid ja rahvusringkondi hõlmavaks liiduvabariigiks.

Öeldut tuleb silmas pidada seepärast, et kui eesti bolševikud püüdsid vastavalt III ülevenemaalise nõukogude kongressi soovitusele väljendada eesti töörahva arvamust Lenini plaani kohta muuta Venemaa nõukogude rahvusvabariikide föderatsiooniks, siis sattusid nad näiliselt iseendaga vastuollu. Eesti Töörahva Kommuuni põhiseaduse eelnõus öeldakse ühest küljest, et Nõukogude Eesti on Vene Nõukogude Vabariigi autonoomne osa, teisest küljest aga loetletakse sealsamas eesti rahva selliseid õigusi, mis on mõeldavad ainult iseseisvas riigis. Vastuolu on siiski

[26] V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 395.

ainult näiline, kuna Vene Vabariigi all mõeldi tervet Nõukogudemaad, mille koostisosad pidid omama suuremal või väiksemal määral reaalset iseseisvust. Iseseisvuse ulatus oleks jäänud ääremaade rahvuste enda otsustada, kusjuures antud konkreetsel juhtumil Eesti Töörahva Kommuun oleks saanud riigiõiguslikult iseseisvuse, nagu nähtub sellest põhiseaduse eelnõust. Täielik õigus on J. Käbinil, kes J. Anveldi poolt kirjutatud põhiseaduse eelnõu analüüsi alusel jõudis raamatus «Oktoobrirevolutsioon ja eesti rahvas» järeldusele: «See kõik näitab, et Vene Nõukogude Vabariigi koosseisu jäädes oleks Eesti Töörahva Kommuun olnud eesti tööliste ja talupoegade suveräänne riik.»[27]

Selle põhjal võib teha järelduse, et eesti bolševikud jäid küll vormiliselt endisele seisukohale unitaarse demokraatliku vabariigi tarvilikkuse suhtes, kuid hakkasid tegelikult ellu viima Lenini plaani rajada paljurahvuseline Nõukogude riik föderatsioonina.

Eesti ajutine okupeerimine 1918. aasta algul imperialistliku Saksamaa vägede poolt takistas Eesti muutmist nõukogulikuks rahvusriigiks. See ülesanne lahendati alles novembri lõpul, mil Narvas kuulutati välja Eesti Töörahva Kommuun. On iseloomulik, et mõned töötajad olid ka tollal Eesti iseseisvaks suveräänseks riigiks kuulutamise vastu, kuna nad muretsesid väga töörahva seniste saavutuste säilitamise eest ja mõistsid, et see on võimalik ainult liidus Nõukogude Venemaaga. V. I. Lenin ja VK(b)P Keskkomitee juhtisid nende tähelepanu sellele, et vennasrahvaste ühtsuse nõrgenemise ohtu saab vältida proletaarse internatsionalismi põhimõtte järjekindla elluviimise ja ühtse marksistliku partei olemasolu korral. Neile selgitati, et eesti rahva arenemine mööda progressi teed toimub kõige tagajärjekamalt oma suveräänses nõukogude rahvusriigis. Eesti Töörahva Kommuuni moodustamine ja tegevus, tema tihe koostöö vennaliku Nõukogude Venemaa ja teiste nõukogude vabariikidega kinnitasid seda järeldust täielikult.[28]

Eesti bolševikud võitlesid seega aktiivselt leninliku

[27] J. Käbin, Oktoobrirevolutsioon ja eesti rahvas, Tallinn 1967, lk. 24.

[28] Põhjalikumalt on autor käsitlenud neid küsimusi monograafias «Борьба Коммунистической партии за решение национального вопроса в 1918—1920 годах», Харьков 1963.

partei rahvusprogrammi elluviimise eest ning nende praktiline töö andis konkreetset materjali selle edasiseks täiustamiseks. Just Eesti Töörahva Kommuuni ning temaga üheaegselt Ukrainas, Leedus—Valgevenes ja Lätis eksisteerinud nõukogude vabariikides omandatud kogemuste alusel fikseeriti VK(b)P VIII kongressil 1919. aasta märtsis V. I. Lenini ettepanekul partei uude programmi, et partei peab sobivaimaks nõukogude tüüpi riigi organiseerimise vormiks föderatsiooni.[29]

Revolutsiooniaastail arvestasid eesti bolševikud hoolikalt eesti rahva soovidega ja allutasid need tema internatsionaalsetele huvidele. Nii toimides ilmutasid nad suurt ustavust marksistlik-leninlikule õpetusele ning proletaarse internatsionalismi põhimõttele ja hoolitsesid ühtlasi kõige paremini oma rahva tuleviku eest.

---

[29] NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa, Tallinn 1956, lk. 417.

EESTIMAA AJUTISE REVOLUTSIOONIKOMITEE TEGEVUSEST 1918. a. NOVEMBRIS

R. Majak

Eestimaa Ajutine Revolutsioonikomitee[1] (mõnedes dokumentides — Eesti Revolutsioonikomitee[2]) asutati VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee otsusel 15. novembril 1918. a., kuus päeva pärast Novembrirevolutsiooni Saksamaal ja kaks päeva pärast Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee otsust Bresti rahulepingu annulleerimise kohta. Ta alustas oma tegevust Petrogradis, jätkas Jamburgis (Kingissepas) ja lõpetas Narvas 29. novembril. Seega tegutses ERK kaks nädalat.

ERK tegevust käsitlevatest dokumentaalsetest materjalidest on säilinud: ERK koosolekute protokollid[3], J. Käsperti märkmik-päevik[4], J. Anveldi, H. Pöögelmanni, J. Sihveri ja teiste ERK liikmete kirjad, M. Trakmanni märkmed, ERK poolt asutustele väljasaadetud ja isikutele väljaantud dokumentide koopiad, ERK ja Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu poolt avaldatud dokumendid: üleskutse Punaväelastele[5], Eestimaa Revolutsioonikomitee käskkiri nr. 1[6], ERK üleskutse «Kõigile Eesti töörahvale»[7], Eesti Töörahva Kommuuni valitsuse manifest[8], Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu Raadioüleskutse «Kõigile,

---

[1] Eesti Töörahva Kommuun. Dokumentide ja materjalide kogumik (edaspidi: «Eesti Töörahva Kommuun...»), Tallinn 1956, lk. 24.

[2] Eestimaa Kommunistliku Partei Arhiiv (EKPA), f. 26, nim. 3, s. ü. 1, l. 1.

[3] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 1, l-d 3—7.

[4] EKPA, f. 6495, nim. 1, s. ü. 12, l-d 1—12.

[5] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 1, l-d 1—2.

[6] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 1, l. 2.

[7] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 31—33.

[8] Samas, lk. 39—42.

kõigile, kõigile»[9], Eesti Revolutsioonikomitee juhatuskiri.[10]

1918. a. oktoobris oli Saksa sõjarinne Lääne-Euroopas kokku varisenud ja keiserliku Saksamaa valitsus sunnitud rahu paluma. Bulgaaria oli kapituleerunud, Austria-Ungari impeerium osadeks lagunenud. Saksamaal sagenesid vastuhakud mere- ja maavägedes ning revolutsioonilised väljaastumised tööliste seas, mis iga päevaga rohkem ähvardasid kasvada revolutsiooniks. Sellises olukorras toimus V. I. Lenini algatusel ja J. Sverdlovi juhtimisel 19.—23. oktoobrini Moskvas okupeeritud maa-alade kommunistlike organisatsioonide konverents, millest võtsid osa Eesti esindajatena H. Pöögelmann, J. Sihver ja J. Mägi. Konverents kuulas ära ja arutas läbi ettekanded olukorrast kohtadel. Ettekandega olukorrast Eestis esines konverentsil J. Mägi, kes oli siin mõne kuu illegaalselt tegutsenud.[11] Konverents määras kindlaks okupeeritud alade kommunistide tegevuse taktika, s. o. ülestõusu ettevalmistamise ja selle läbiviimise. Konverents võttis vastu üleskutse Eesti, Läti, Leedu, Valgevene, Poola ja Soome töölistele alustada viivitamatult ülestõusu okupeeritud maa-alade vabastamiseks.[12]

24. oktoobril toimus Petrogradis VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee koosolek, millest võtsid osa Moskva Eesti büroo esindajad, Petrogradi, Jamburgi, Kroonlinna, Oudova Eesti osakondade esindajad, Eesti punaste polkude ning Eestis illegaalselt tegutsevate kommunistide esindajad, kokku 30 juhtivat eesti kommunisti. Puudus J. Anvelt, kes oli tollal Idarindel, kuhu ta oli siirdunud pärast suurtükiväe komandöride kursuste lõpetamist.

See koosolek oli üks esinduslikumaid, mis peeti Nõukogude Venemaal pärast Eestimaa okupeerimist. Ta toimus olukorras, kus iga päev võis oodata suuri sündmusi Saksamaal ja järelikult ka okupeeritud Eestis.

H. Pöögelmann tegi ülevaate rahvusvahelisest olukorrast, valgustas lähemalt olukorda Eestis ja tegi ettepaneku

---

[9] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 42—43.

[10] ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv (ENSV ORKA), f. 927, s. ü. 474, l. 5.

[11] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 7.

[12] Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, I osa (XIX sajandi 90. aastad — 1920), toimetanud A. Panksejev, A. Liebman (edaspidi: «Ülevaade EKP ajaloost, I...»), Tallinn 1961, lk. 306.

arutada läbi eesti kommunistide ees seisvad ülesanded ning nende praktilise teostamise taktika küsimused.

J. Sihveri arvates tuli saksa vägede lahkumisel Eestist taastada seal Punaarmee abiga nõukogude võim. V. Kingissepp leidis, et võim tuleks Eestis enda kätte võtta, enne kui seda jõuab teha eesti valgekaart. Selleks on vaja paljastada eesti kodanlust, kes otsib nüüd abi Ententi imperialistidelt. Tuleks taastada Töörahva Nõukogud, lõpule viia maaküsimuse lahendamine ja nimelt — natsionaliseerida ka suured talud.

Kingissepp, samuti Pöögelmann leidsid, et «Kommunistis» avaldatud üleskutse Eestimaa töörahvale, milles neid kutsuti Nõukogude Venemaale astuma Punaarmeesse[13], ei olevat õige. Vaja on, et töölised jääks kohale ja toetaksid aktiivselt revolutsioonilist liikumist Eestis. J. Mägi nõustus sellega ja arvas, et ainult töötatöölised võiksid Eestist Nõukogude Venemaale tulla. Otsustati kohustada Keskkomiteed välja töötama taktikalised loosungid, samuti otsustati saata Eestisse võimalikult rohkem vilunud parteitöötajaid; luua üle-eestiline keskus asukohaga Tallinnas, peale selle igas maakonnas maakondlik keskus, maakonnad jagada jaoskondadeks ja igasse jaoskonda määrata organisaator. Kingissepp soovitas kogu parteiorganisatsiooni töö sõjalisele alusele viia. Sellega nõustuti. H. Pöögelmann pidas vajalikuks välja töötada vastavad sõjaalased instruktsioonid, korraldada sõjariistade muretsemist ja luuret.

J. Mägi avaldas mõtte, et Eestis oleks vaja igati arendada ja laiendada agitatsiooni ning propagandat trükisõna kaudu, kuivõrd antud olukorras avalikku suulist agitatsiooni ei saa teha. Ta soovitas Petrogradis väljaantavat ajalehte «Tööline» suuremal hulgal Eestisse toimetada. Sihveri ettepanekul peeti vajalikuks ka agitaatoreid ja organisaatoreid Nõukogude Venemaalt Eestisse saata. Otsustati arvele võtta kõik Nõukogude Venemaal töötavad eesti kommunistid ja vastav üleskutse ajakirjanduses avaldada.[14]

Nagu nähtub säilinud dokumentidest, asuti neid otsuseid pärast koosolekut ka täitma. 11. novembril toimus VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee koosolek koos

[13] EKPA, f. 27, nim. 1, s. ü. 550, l. 6.
[14] EKPA, f. 6495, nim. 1, s. ü. 11, l-d 7—9.

Tartu

Viljandi ja Tallinna polgu esindajatega. Seal otsustati igati kiirendada Eesti polkude formeerimist, välja kuulutada Eesti kommunistide mobilisatsioon Punastesse polkudesse, pöörduda Punalaevastiku juhtkonna poole ettepanekuga formeerida eestlastest meremeestest eriüksused, et neid kasutada operatsioonideks mandril.[15]

15. novembril otsustas VK(b)P Eesti Sektsioonide Keskkomitee moodustada Eestimaa Ajutise Revolutsioonikomitee, kuhu kuulusid VK(b)P Eesti Osakondade konverentsil 13.—15. juulil 1918. a. Moskvas valitud Keskkomitee liikmed: J. Anvelt, J. Heintuk, R. Vakmann, A. Jea, J. Sihver ja lisaks neile veel H. Pöögelmann, J. Ikmelt, M. Trakmann (tema asetäitjaks Ed. Teiter), G. Vaino, J. Kasemets. Samas otsuses rõhutati jällegi vajadust saata Eestisse võimalikult rohkem organisaatoreid.[16]

17. novembril, kell 11.00 päeval toimus Petrogradis Fontankal nr. 2 Revolutsioonikomitee esimene koosolek, millest võtsid osa peale komitee liikmete kümmekond juhtivat Eesti kommunisti. Loeti ette Narvast saadud kiri ja kuulati A. Mesilase informatsiooni sealsest olukorrast. Narva kommunistid nõudsid abiks 50 hästirelvastatud meest. Nende abil lootsid nad vallutada Narvas asuvad saksa sõjaväe relvalaod ja ka staabi ning sel teel võimu haarata. Selle ettepaneku lahendamine otsustati jätta Keskkomiteele.[17]

M. Laius, kes Jamburgis Keskkomitee volinikuna 1918. a. kevadest peale pidas sidet Eestimaal tegutsevate kommunistliku partei organisaatoritega, nõudis, et taotletaks luba Jamburgi sõjaväeladudest partei Eestimaa organisatsioonile sõjariistade saamiseks. Koosolek andis volitused M. Trakmannile ja J. Sihverile vajalike sõjariistade hankimiseks.

J. Sihveri sõnavõtust selgus, et 7. armee ja Petrogradi Sõjaväeringkonna juhtkond on nii mõnedki Eesti ja Läti töörahva esindajate nõudmised rahuldamata jätnud. Edasi informeeris J. Sihver kavatsetavatest sõjategevuse plaanidest.

H. Pöögelmann soovitas rakendada abinõusid, et Narva sillad linna vabastamise käigus terveks jääksid. M. Laius

---

[15] EKPA, f. 6495, nim. 1, s. ü. 11, l. 6.
[16] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 1, l. 1.
[17] Samas, l. 3.

teatas, et selleks olevatki Narvas juba samme astutud. Kuid nagu peagi selgus, ei olnud need sammud küllalt tõhusad. Sakslased ja eesti valgekaartlased õhkisid Narvast taganedes mõlemad sillad ja see asjaolu sai kui mitte määravaks, siis tekitas tohutu suuri raskusi Eestimaa vabastamise operatsioonide läbiviimisel. Partei operatiivülesannete täitmiseks otsustati saata Aserisse, Kundasse, Jõhvi, Rakverre ja Tapale oma inimesi. Nagu J. Käsperti ja M. Trakmanni märkmetest selgub, täideti see ülesanne kahe lähema päeva jooksul.[18]

H. Pöögelmanni ettepanekul otsustas Revolutsioonikomitee kohe Jamburgi üle kolida. Seda ka järgmisel päeval tehti. Petrogradi jäi vaid J. Ikmelt eesti kommunistide mobiliseerimiseks, G. Vaino, et jätkata ajalehe «Tööline» väljaandmist, J. Sihver sidepidamiseks nõukogude ja sõjaväeasutustega. Otsustati informeerida ka Petrogradi nõukogude ja partei juhtivaid organeid Eesti Revolutsioonikomitee asutamisest ning avaldada Revolutsioonikomitee üleskutse.

Järgmine Revolutsioonikomitee koosolek toimuski juba 19. novembril Jamburgis. Siin võeti vastu üleskutse eesti punaväelastele — asuda võitlusse nõukogude võimu taastamise eest Eestis ja kutsuti seda võitlust toetama ka vene töörahvast. Võeti vastu ja avaldati Revolutsioonikomitee käskkiri nr. 1, milles teatati, et Saksa okupatsioon Eestis on lõppenud ja et võim Eestis kuulub Eesti Revolutsioonikomiteele.[19] J. Sihver kirjutas järgmisel päeval Petrogradist, et selle käskkirja avaldamine olevat enneaegne ja ekslik. Võeti vastu Eesti Revolutsioonikomitee üleskutse Eesti töörahvale, mis hiljem avaldati «Eesti Kütiväe Teatajas». M. Trakmanni kohustati samme astuma, et Eestimaa vabastamisel Punaarmee eesti väeosad ees läheksid ja et sõjaväe juhtkonnal on õigus käsutada ainult sõjaväge nende operatiivülesannete täitmisel, kuna elanikkonnale võib määrusi ning korraldusi anda ainult Revolutsioonikomitee, kes tegutseb kindlas kontaktis Nõukogude Venemaa valitsusega. Vabastatud Eestis peeti vajalikuks moodustada kohalikud revolutsioonikomiteed ja asuda kohe Punakaardi loomisele. Saksa soldatitele otsustati välja anda lendleht, milles oleks selgitatud, et

[18] EKPA, f. 6495, nim. 1, s. ü. 12, l-d 4—6, 8, 10, 12.
[19] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 1, l-d 1—2.

Punaarmee ei võitle nende vastu, vaid korraldab nende kiire kojusaatmise.[20]

20. novembril kuulati Revolutsioonikomitee koosolekul Trakmanni informatsiooni operatiivplaani kohta. Nagu peagi selgus, oli see plaan rajatud ebaõigetele luureandmetele. Nende esialgsete andmete järgi pidi 15. novembril Narvas olema kuni 1500 saksa sõjaväelast, neist kaks kolmandikku meie poolt, 15—18 kahurit ja 30 kuulipildujat. Kõik saksa sõjaväelased pidavat sealt iga hetk lahkuma.[21]

21. novembri varahommikul ületas Punaarmee Petrogradi ratsapolgu eskadron demarkatsioonivööndi idajoone. Sama päeva õhtul järgnes neile Viljandi Kütipolgu pataljon, 46. (Narva) polgu kaks kerget patareid, mis lähenesid traattõketele. Traattõkkeid oli kolm rida, ja need olid kõrgepingevoolu all. Nagu öeldud, oldi arvamisel, et saksa sõjavägesid on Narvas vähe, needki äraminekul ja suuremat vastupanu ei osuta. Kuid tegelikult avasid sakslased meie vägede pihta ägeda püssi-, kuulipilduja- ja suurtükitule, millele meie poolt samuti vastati. Algas lahing. Meie väed hõivasid küll Uue-Ivanovskaja mõisa ja Pähklimäe küla, kuid saksa patareide tugeva tule tõttu tuli neil taanduda.[22] Katsed veidi hiljem tungida Popovka külasse ja läheneda raudteesillale löödi ka tagasi. Ainult Oudova poolt tulnud Punaarmee üksus hõivas Skamja küla Narva jõe vasemal kaldal.

Selgus, et tollal oli Narvas ja tema lähemas tagalas kuni 5000 saksa sõjaväelast. Peale selle veel eesti valgekaartlaste neljas polk, kus oli kuni 450 meest, nende seas enam kui sada ohvitseri, siis veel koolipoiste ja kaitseliitlaste salgad, kokku ligemale 500 meest.[23]

Saksa Soldatite Nõukogu, kus olid eesotsas reaktsiooniliselt meelestatud ohvitserid, kellele eesti valgekaartlikud võimud olid lubanud kõrget tasu, teatas, et ta ei lase Punaarmeed Narva enne kahte nädalat.

Punaarmee väeosade Jamburgi grupi Sõjanõukogu ja Eesti Revolutsioonikomitee saatsid saksa soldatitele, Eesti kodanliku valitsuse tegelastele ja kõigile Narva elanikele

[20] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 1, l. 2.
[21] И. Типнер, В огне революции, Таллин 1964, lk. 114.
[22] И. Типнер, В огне революции, Таллин 1964, lk. 115—116.
[23] Samas, lk. 114.

kirja, milles teatati, et Eestis taastatakse nõukogude võim kas või vere hinnaga. Kirjas öeldi, et kui Eesti punakaartlased märtsikuu algul Narvast saksa okupantide eest olid sunnitud lahkuma, jäid terveks kõik hooned ja ka sillad Narva jõel, mis on ehitatud töörahva poolt, ja nõuti, et ka nüüd sillad terveks jääksid. Kirjas nõuti vaba sissepääsu Narva. «Saksa soldatitega ei soovi meie mingit verevalamist, — öeldi kirjas — ja kindlustame neile vaba tagasimineku kodumaale. Meie arvame, et saksa soldatid ja Saksa Soldatite Saadikute Nõukogu seda tähele paneb ja Berliini Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu otsust 22. novembrist täites verevalamise eest hoiab.»[24]

Teine pealetung Narvale kavandati 27. novembri hommikuks. Selleks ajaks oli Jamburgi vägede grupp tunduvalt täienenud. 23.—24. novembril saabus Põhjarindelt 15. Tartu polk (ligemale 1400 inimest), Viljandi polgu komandod ja II pataljon, Narva (46.) polgu kolmas pataljon.

Tartu ja Narva polgu ning Trofimovi madruste salga allüksused pidid Narvale peale tungima frontaalselt, üks osa neist vallutama Popovka küla, ületama sealt Narva jõe ja vastasele selja taha tungima, Viljandi polk (5 roodu) sai ülesandeks ületada Narva jõgi Pljussa jõe suudmes ja lõunast Narva tungida. Ent polk ei jõudnud 27. novembril Narva jõge ületada ja seepärast otsustati rünnakut alustada 28. novembri varahommikul. Kuid polk hilines veelgi, alustas pealetungi lagedal Joala väljal juba täiesti valges, sattus sakslaste ja eesti valgekaartlaste püssi-, kuulipilduja- ja kahurite ning sakslaste soomusrongi tule alla ja vaatamata vaprusele, oli sunnitud raskeid kaotusi kandes taganema. Langenute seas oli ka Eesti punaste kütipolkude Nõukogu esimees, vana kommunist Jaan Sihver.[25]

28. novembril asusid pärast suurtükitule ettevalmistust pealetungile Jamburgi grupi põhijõud, Tartu ja Narva polgud ning vallutasid Popovka küla. Kell 16.40 vabastati Pähklimäe, Keldrimäe küla ja Novo-Ivanovskoje mõis. Kell 13.30 lõpetati Narva-Jõesuus Balti mere laevastiku madruste 750-meheline dessant. 100 sakslast võeti vangi ja saadi suur hulk sõjavarustust.

---

[24] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 35—36.

[25] «Proletaarne revolutsioon Eestis» 1928, nr. 6, lk. 8.

Õhtu eel sunniti sakslaste suurtükituli täiesti vaikima. Teada saanud dessandist Narva-Jõesuus, ja kartes raudtee selja tagant äralõikamist, hakkasid sakslased Narvast põgenema. Kell 22.00 jõudsid Tartu ja Narva polgu luurajad Ivangorodi ja kohe järgnesid neile ka mõlemate polkude roodud ning hakkasid mööda purukslastud raudteesilla varemeid Narva tulema. Koos sõjaväeosadega tuli linna ka Eesti Revolutsioonikomitee, kes oli asunud 10 päeva Jamburgis salongvagunis.[26]

Senini meil ilmunud ajaloolises kirjanduses (Ülevaade EKP Ajaloost I osa, Eesti NSV Ajalugu, И. Типпер, В огне революции jt.) on kirjeldatud sündmuste käiku selliselt, et Eesti Revolutsioonikomitee saabus 29. novembril Narva ja kuulutas seal kohe välja Eesti Töörahva Kommuuni. Kuid nagu nähtub säilinud dokumentidest, tegutses Eesti Revolutsioonikomitee väga energiliselt veel ka 29. novembril Narvas. J. Anvelt, kes saabus Jamburgi 25. novembril, on Revolutsioonikomitee esimehena alla kirjutanud 29. novembril mitukümmend mitmesugust dokumenti, mõne dokumendi tekst on Anveldi enda käega kirjutatud. Telegrammiga 29. novembrist teatati Moskvasse Leninile ja Sverdlovile, et Narva vabastati pärast kümme tundi kestnud lahingut ja et sillad on õhku lastud. J. Anveldi allkirjaga on välja antud mandaat J. Kirsile, kellele tehti ülesandeks organiseerida ehitustööliste brigaad, kes alustaks kiiresti sildade taastamist. Revolutsioonikomitee esimehena määras J. Anvelt G. Klaaseri Narva toitluskomissariks; M. Danilovi Narva linna varandust arvele ja hoiule võtma; M. Jõgi kontrrevolutsionääride ja spekulantide vahi alla võtmist juhtima; A. Vanda volitati vaenlaste poolt Narva mahajäetud sõjaväevarustust arvele võtma. J. Anveldi poolt kirjutatud või allakirjutatud mandaatidega määrati posti ja telegraafi komissariks M. Laius, raudtee komissariks J. Mädamürk, anti välja ööload ja rida teisi kirjalikke korraldusi ja määramisi. Mõistagi, et ka suusõnaliselt tehti korraldusi ja viidi läbi kiireloomulisi üritusi. Sellest võib järeldada, et Revolutsioonikomitee pidas oma viimase koosoleku 29. novembri päeva teisel poolel või õhtul ja seal otsustati välja kuulutada Eesti Sotsialistlik Nõukogude Vabariik Eesti Töörahva Kommuuni nime all. Määrati kindlaks valitsuse

[26] «Proletaarne revolutsioon Eestis» 1928, nr. 6, lk. 10—11.

struktuur ja koosseis ning lõpetati Revolutsioonikomitee tegevus.

Eesti Revolutsioonikomitee tegi kahe nädala jooksul ära küllaltki suure ja väga komplitseeritud töö. Peale mitmekesise organisatsioonilise tegevuse korraldas Revolutsioonikomitee Petrogradis ja Jamburgis massilised miitingud. Revolutsioonikomitee lükkas ümber Petrogradi ajalehtedes avaldatud ebaõigeid, desorienteerivaid teateid olukorrast Eestis.[27] Peab eriti märkima J. Käsperti suurt tööd. Ta ei kuulunud küll ametlikult Revolutsioonikomitee koosseisu, kuid tegelikult oli ta selle üks aktiivsemaid tegelasi. J. Käspert saabus Lipetskist Petrogradi novembrikuu algul ja asus tööle Eesti osakondade Keskkomitees. On säilinud J. Käsperti päevik, kus ta kaks nädalat iga päev piinliku hoolega üles märkis, kes ja millal tuli või läks Petrogradist Eestisse, Moskvasse või vastupidi, mida ta tõi või mida minnes kaasa võttis ja kui palju, milleks ja kellele on raha antud. J. Käsperti kirjutatud on ka Eesti Revolutsioonikomitee protokollid ja suur osa mitmesugustele Petrogradi ja Jamburgi nõukogude või sõjaväeorganitele saadetud kirju. J. Käspert oli ka see, kes suunas Eestisse parteitöötajaid.

Mõnigi Eesti Revolutsioonikomitee poolt esialgu kavandatud üritus jäi ellu viimata. VK(b)P Eesti osakondade Keskkomitee koosolekul (24. oktoobril) võeti vastu otsus suunata Eestisse illegaalsele parteitööle vilunud kommuniste. Seda rõhutati samuti Revolutsioonikomitee esimesel koosolekul ja seda nõudsid ka tungivalt R. Vakmann, M. Likemets ja teised, kes Eestis juba põranda all töötasid. Nad pidid siin organiseerima massilist töörahva ülestõusu okupantide ja valgekaartlaste vastu. Kuid tegelikult jõuti Eestisse saata planeeritust hoopis vähem kommuniste.

Juba 1918. aasta kevadest alates lähetas VK(b)P Eesti sektsioonide Keskkomitee okupeeritud Eestisse parteitöötajaid, kes hakkasid siin tegelema parteiorganisatsioonide taastamise, okupatsioonivastase võitluse organiseerimise ja juhtimisega.

1918. a. kevadel ja suvel tulid Eestisse illegaalsele parteitööle R. Eige, A. Krais, J. Mägi, A. Peterkop, K. Tiitsen, J. Kaasik, A. Sööt, A. Paas (pidas sidet Narva, Tallinna, Jamburgi vahel) ja rida teisi. Eestisse saabunud

[27] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 3, l-d 32—38.

taastasid sidemed siiajäänud legaalselt elavate kommunistidega (J. Kuppar, J. Tippo, V. Trommel, J. Süts, J. Alasoo jt.). Nad tõid kaasa eestikeelseid ajalehti, lendlehti, poliitilisi brošüüre ja raamatuid ning ka saksakeelseid lendlehti, ajalehte «Rote Fahne» jt. Suvest alates, kui Eestis suudeti VK(b)P Eesti sektsioonide abiga lendlehtede trükkimiseks illegaalne trükikoda käima panna, saadeti siia ka lendlehtede ja üleskutsete tekstid, mida H. Pöögelmann, J. Sihver ja teised kirjutasid. Eestist Nõukogude Venemaale tulevad parteitöötajad ja sidepidajad tõid kaasa kirjalikku ja suulist informatsiooni olukorrast ja parteiorganisatsioonide tegevusest, tõid kaasa Eestis ilmuvat ajakirjandust.

Eestiga suhtlemiseks oli 1918. a. sügiseks välja kujunenud kaks teed: Jamburg—Narva—Tallinn ja Torošino, Pihkva (Pihkva oli okupeeritud) — Tartu—Tallinn. Neil teedel olid omad peatuspunktid, konspiratiivkorterid, teejuhid, paadimehed, märgusõnad jne. Mõned tulid Eestisse ka laevadel, mis tollal sõitsid Petrogradi—Tallinna vahel. Eestisse tulevaid inimesi varustati vajaduse korral rõivastega (paljudel Punaarmeest tulnutel ei olnud tsiviilriideid), relvadega (brauningud, parabellumid, nagaanid), vajalike dokumentidega — nn. saksa ausweisidega ja ülalpidamiseks rahaga — saksa oberostmarkadega. Nagu säilinud dokumentidest nähtub, osteti rõivaid, ka relvi ja padruneid kust juhtus, s. t. eraisikutelt.

1918. a. septembris-oktoobris tulid Eestisse tööle A. Tiimann, A. Mesilane, A. Kits, M. Likemets, E. Otter, R. Nieländer, A. Lukin, J. Vilbach, A. Tedlo, J. Klaamann, J. Kuiv, J. Mägi ja rida teisi.

Novembrikuus tulid illegaalselt Eestisse L. Tõldsepp (6. XI), R. Vakmann (9. XI), J. Rästas (12.XI), R. Vennikas, M. Koolmeister, A. Koni (13. XI), A. Vegner, L. Linder (15. XI), H. Tederov, J. Palvadre, V. Kingissepp (17. XI), J. Umblia, J. Lepiksaar, J. Riipus, R. Anslaud, H. Vennikas (18. XI) ja veel rida teisi.[28]

Eestisse tulnud parteitöötajatest arreteeriti: L. Tõldsepp, J. Kuiv, J. Klaamann, L. Linder, A. Tedlo (kõik nad tapeti valgete poolt), J. Kaasik, J. Rästas, A. Vegner, R. Anslaud, J. Mägi, M. Koolmeister, H. Vennikas. Viimased kaks tapeti 1919. a. septembris Irboskas.

---

[28] EKPA, f. 6495, nim. 1, s. ü. 12, l-d 1—12.

J. Palvadre ja A. Koni lahkusid Eestist 1919. a. algul. Eestisse tulnud parteitöötajatega liitusid kohal olevad kommunistid ja neile kaasatundjad. Kuid kõiki neid kokku oli arvuliselt liiga vähe selleks, et relvastatud ülestõusu läbi viia. Väga vähe oli ka relvi. Seetõttu langes ära Revolutsioonikomitee esialgne kavatsus Eestis okupantide ja valgekaartlaste vastu relvastatud ülestõusu üritada.

Mõndagi viga, mis tollel väga pineval ajal tehti, ei saa Revolutsioonikomitee arvele kirjutada. Revolutsioonikomitee ei juhtinud sõjalisi operatsioone. Seda tegi Punaarmee 7. Armee staap, kes, nagu ilmneb säilinud dokumentidest, alati ei arvestanud ega pidanud nõu Eesti Revolutsioonikomiteega ühe või teise plaani koostamisel ning elluviimisel.

Nii oli see näiteks puudulike luureandmete tõttu ebaõnnestunud Narva vabastamise katsega 22. novembril, mis küll väga palju inimohvreid ei nõudnud, kuid oli siiski tunduvaks moraalseks lüüasaamiseks. Mõned ajaloolased (Ü. Taigro, J. Tipner) nimetavad seda lugu millegipärast häbelikult luurelahinguks.

Hiljem kirjutas Revolutsioonikomitee liige H. Pöögelmann, et see organ oleks tulnud luua palju varem[29], siis oleks ka tegevus resultatiivsem olnud. Sellega tuleb nõustuda.

Revolutsiooni Saksamaal ja seoses sellega ka Saksa okupatsiooni kokkuvarisemist Eestis oodati kogu aeg, kuid õigel ajal ei tehtud sellest vajalikke praktilisi järeldusi. Suured ja tähtsad sündmused, mis aset leidsid 1918. a. novembrikuu algul, tabasid Eesti kommuniste puudulikult ettevalmistatuina. Seda tõendab kas või seegi, et Jaan Anvelt läks oktoobrikuus Petrogradist hoopis Uraali rindele sõdima ja sinna pidi minema ka R. Vakmann.

Peale J. Anveldi, kes novembrikuu lõpul Jamburgi jõudis ja siin Revolutsioonikomitee tööst aktiivselt osa võtma hakkas, tegutses haruldase energiaga veel Revolutsioonikomitee liige Jaan Sihver, kes oli lähedalt seotud Punaarmee juhtkonnaga ja seetõttu ka Eesti polkude täiendavat formeerimist ja nende Narva alla koondamist juhtis.

Väga aktiivselt tegutses ka H. Pöögelmann, kes oli Rahvusasjade Rahvakomissariaadi Eesti osakonna juhata-

[29] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 22. l. 15.

jana Moskvas juba 1918. a. kevadest alates parteitööd Eestis juhtinud, ning M. Trakmann, kes kuni selle ajani oli töötanud Moskvas Punaarmee staabis.

Vaatamata esinenud lünkadele ja puudustele tegi Eesti Revolutsioonikomitee kahe nädala kestel ära tohutu suure töö ja põhiliselt täitis temale pandud ülesande.

EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUN KUI SUVERÄÄNNE RIIK

P. Vihalem

1. Nõukogude Eesti riigi moodustamise küsimus enne Saksa okupatsiooni

Rahvusvaheline töölisliikumine, võttes aluseks «Kommunistliku partei manifesti» põhimõtted, seadis juba rohkem kui sada aastat tagasi oma põhiülesandeks kapitalistliku korra kukutamise, sotsialistliku ja hiljem kommunistliku ühiskonna ülesehitamise. Samal ajal võttis töölisliikumine omaks marksismi rajajate internatsionalistliku seisukoha, et neid ülesandeid on võimalik teostada ainult kõigist rahvustest töörahva vendluse ja võrdõiguslikkuse põhimõtte alusel, et töölisklass saab endale liitlase rõhutud rahvaste näol, kes peavad võitlust imperialistlikust ikkest vabanemise eest.

Venemaal seadis kommunistlik partei algusest peale oma eesmärgiks proletaarse internatsionalismi teostamise, rahvusliku rõhumise kaotamise ja nii Venemaa kui ka teiste maade rahvastele enesemääramise õiguse andmise kuni lahkulöömiseni ja iseseisvate rahvusriikide moodustamiseni. Kas aga vastav rahvus soovib lahkulöömise õigust kasutada või millal ta seda kasutab, seda otsustab iga rahvas ise, lähtudes sellest, kas see vastab antud ajal vastava rahvuse ja kogu maailma töörahva huvidele või mitte.

Enne kodanlik-demokraatlikku Veebruarirevolutsiooni asus partei seisukohal, et Venemaa tingimustes on otstarbekohane luua unitaarne demokraatlik tsentraliseeritud vabariik, mille piirides oleks eri rahvustele tagatud autonoomia piirkondliku omavalitsuse vormis.

Tegelik elu pärast Veebruarirevolutsiooni näitas aga,

et rahvusküsimusel oli Venemaa oludes palju suurem tähtsus. Esialgne kartus, et rahvusriikide väljakuulutamine võiks nõrgendada kogu Venemaa töörahva ühtsust, asendus veendumusega, et just rahvusriikide väljakuulutamise idee liidab rahvaid võitluseks neid rõhuva kodanliku Vene Ajutise Valitsuse kukutamiseks ja liidab neid ühiseks võitluseks sotsialismi eest, rahvusliku rõhumise likvideerimise eest.

V. I. Lenini poolt koostatud ja 29. aprillil 1917. a. avaldatud partei aprillikonverentsi resolutsioonis märgiti selle probleemi kohta järgmist: «Tuleb tunnustada kõigi Venemaa koosseisu kuuluvate rahvuste õigust vabalt lahku lüüa ja iseseisvat riiki moodustada. Sellise õiguse eitamine ja selle praktilise teostamise garanteerimiseks vajalike sammude astumata jätmine võrdub vallutuste või anneksioonide poliitika toetamisega. Ainult rahvuste lahkulöömise õiguse tunnustamine proletariaadi poolt tagab eri rahvustest tööliste täieliku solidaarsuse ning soodustab rahvuste tõeliselt demokraatlikku lähenemist üksteisele.»[1] Sama resolutsioon nõudis sundusliku riigikeele kaotamist.

Kohe pärast seda, kui kodanlik Ajutine Valitsus oli kukutatud, Nõukogude riik välja kuulutatud, pöördus II ülevenemaaline nõukogude kongress tööliste, soldatite ja talupoegade poole üleskutsega, milles öeldi, et «Nõukogude võim ... kindlustab kõigile Venemaal elavatele rahvustele tõelise enesemääramise õiguse.»[2]

2. novembril 1917 väljaantud «Venemaa rahvaste õiguste deklaratsioonis» märgiti, et Rahvakomissaride Nõukogu poliitika aluseks rahvusküsimuses on «... Venemaa rahvaste õigus enesemääramiseks kuni lahkulöömiseni ja iseseisva riigi moodustamiseni.»[3]

Eesti kommunistid asusid 1917. a. lõpuni seisukohal, et Venemaast tuleb luua ühtne unitaarne sotsialistlik riik, kus igal rahvusel on laialdane piirkondlik autonoomia. Eesti kodanlus asus samal ajal aga seisukohal, et Eesti peab kuuluma kodanliku Vene riigi koosseisu, kusjuures eesti kodanlased peavad olema kubermanguvalitsuse ees-

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 24. kd., lk. 273.
[2] V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 219.
[3] «Собрание узаконении и распоряжении Рабочего и Крестьянского Правительства» 1917, № 2, art. 18.

otsas, omades provintsiaalset autonoomiat, mis varem oli kuulunud balti-saksa mõisnikele.

Tegelikult teostasid bolševikud 1917. aastal Eestis kõige radikaalsemat rahvusprogrammi. Juba kodanliku Vene Ajutise Valitsuse ajal kehtestati Tallinna linna omavalitsuses, mille eesotsas olid bolševikud, J. Anveldi algatusel ametliku keelena eesti keel. Eesti kodanluse juht — kubermangukomissar J. Poska protestis selle otsuse vastu ega lasknud ühtegi eestikeelset avaldust kubermanguvalitsuses vastu võtta.

Pärast Oktoobrirevolutsiooni muutus esmakordselt Eesti ajaloos eesti keel Eestimaa kubermangu ametlikuks keeleks. Esimene «Eesti Kubermangu Teataja», mis pärast Oktoobrirevolutsiooni ilmus, oli esmakordselt trükitud kahes keeles, s. t. ka eesti keeles. Kõik riiklikud aktid avaldati nüüdsest peale ka eesti keeles ning kõik kohalikud ametiasutused olid kohustatud eestikeelseid avaldusi vastu võtma ja selles keeles ka asjaajamist pidama. Koolides alustati õpetamist emakeeles. Nõukogude korra ajal töötasid juhtivatel kohtadel riigiaparaadis eesti rahvusest seltsimehed. Samal ajal ei diskrimineeritud muidugi ka neid rahvusi, kes olid Eestis vähemuses.

Pärast Oktoobrirevolutsiooni tõusis konkreetselt päevakorrale ka Eesti riikliku korralduse, oma riigi loomise küsimus. 1917. a. detsembri lõpul soovitas Nõukogude valitsuse juht V. I. Lenin Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee esimehele J. Anveldile kuulutada Eesti iseseisvaks sotsialistlikuks vabariigiks. Seda ettepanekut toetas jaanuaris 1918 ka Rahvusasjade Rahvakomissariaat.[4]

Oma kõnes 11. jaanuaril 1918, partei Keskkomitee koosolekul, nimetas V. I. Lenin Eestit korduvalt juba Eesti Sotsialistlikuks Vabariigiks.[5]

Lenin arvas, et Eesti kuulutamine iseseisvaks vabariigiks aitaks mõnevõrra ära hoida Eesti okupeerimist Saksa vägede poolt või muudaks selle igal juhul raskemaks. Teiseks momendiks, mis pidi ära hoidma Eesti okupeerimist, oli viivitamatu rahu sõlmimine Saksamaaga.

Eesti bolševike juhid aga tegutsesid Eesti riikliku kor-

---

[4] EKPA, f. 25, nim. 2, s. ü. 132, l-d 141—142, vt. ka P. Vihalem, Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917—1920), Tallinn 1960, lk. 62—65.

[5] V. I. Lenin, Teosed, 36. kd., lk. 425.

ralduse õigusliku lahendamise alal kahjuks aeglaselt ega pidanud 1918. a. algul vajalikuks täielikult iseseisvat, suveräänset Eesti Nõukogude Sotsialistlikku Vabariiki välja kuulutada. Siiski toimus eesti kommunistide juhtide vaadetes progress ja 19. jaanuaril 1918 avaldati J. Anveldi poolt koostatud Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi — Eesti Töörahva Kommuuni põhiseaduse projekt. See nägi ette, et «Eesti Töörahva Kommuun on kõigi kohalike küsimuste otsustamisel täiesti iseseisev, tal on igal ajal, ilma et ta üheltki rahvalt või valitsuselt selleks nõusolekut küsiks, õigus ennast Venemaa küljest lahti lüüa ja ka mõne teise riigiga ühendusse astuda või ennast täiesti iseseisvaks kuulutada.»

Erinevalt V. I. Lenini soovitusest oli ette nähtud, et Eesti Töörahva Kommuun kuuluks võrdõigusliku föderatiivse liikmena Vene Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi koosseisu. Kuna aga Eesti Töörahva Kommuuni põhiseaduse projektis oli ette nähtud õigus föderatsioonist lahkuda, võrdub see praeguse suveräänse liiduvabariigiga.

Käsitledes eesti kommunistide aeglast tegevust oma vabariigi väljakuulutamisel, tuleks märkida, et uue riigi loomisega ei kaasne peaaegu kunagi kohe põhiseaduse vastuvõtmine, vaid see jääb hilisemale ajale. Nii oli see ka Nõukogude riigi sünni puhul Oktoobriülestõusu ajal. Antud olukorras oleks võidud Eesti Töörahva Kommuuni ka kohe pärast Oktoobrirevolutsiooni välja kuulutada, teatades selle nime, millest oleks ühtlasi selge olnud, et tegemist on nõukogude sotsialistliku vabariigiga. Sel ajal oli Eesti ka territoriaalselt ühtse kubermangu piiridega juba küllalt selge mõiste. Oleks võinud märkida vaid seda, et kõrgemaks organiks on vabariigis Eestimaa nõukogu ja kõrgemaks täideviivaks organiks selle täitevkomitee, kes teostab ajutiselt ka nõukogu ülesandeid. Nii hiljem, 29. novembril 1918. a. Eesti Töörahva Kommuuni väljakuulutamisel ka tehti.

Eesti kommunistide mitte küllalt operatiivse tegutsemise tagajärjeks oli see, et Eesti Töörahva Kommuuni ei saadudki enne 29. novembrit 1918 välja kuulutada, sest 19 päeva pärast põhiseaduse projekti väljakuulutamist, s. o. 20 veebruaril[6] alustasid Saksa väed Eesti oku-

[6] Kalendrireformi tagajärjel järgnes 31. jaanuarile 14. veebruar.

peerimist ja lõpetasid selle 4. märtsil 1918. Saksa okupatsiooni ajal kui riigivõimu teostasid tegelikult Saksa okupatsioonivõimud, ei olnud mingit mõtet uut riiki välja kuulutada, sest see oleks ainult paberile jäänud.

Pärast seda, kui Oktoobrirevolutsioooni ajal kuulutati Nõukogude riigi poolt välja rahvaste enesemääramise õigus, püüdsid imperialistid teha näo, et ka nende eesmärgiks on rahvastele enesemääramise õiguse teostamine. Nii esines selliste väljenditega president Wilson jaanuaris 1918. Saksa imperialistid hakkasid samuti valetama, väites, et nad ei soovi okupeeritud maid Saksa riigiga liita, vaid neile rahvastele üksnes enesemääramise õigust anda. Detsembris 1917 tegi Saksa välisministeerium eesti kodanlusele ülesandeks oma iseseisev riik välja kuulutada. See riik pidi jääma Saksa protektoraadiks, s. o. faktiliselt asumaaks. Eesti kodanlus täitiski selle «tellimuse» 24. veebruaril 1918 oma vabariigi fiktiivse väljakuulutamisega. Hiljem esitasid saksa imperialistid aga Balti hertsogiriigi rajamise projekti. Saksa keisri sugulane hertsogitroonil ja käputäiele mõisnikele antud iseseisvus pidi maailmale demonstreerima, et Saksa impeerium tagab võidetud rahvastele enesemääramise õiguse.

On täiesti selge, et Nõukogude riik ei saanud sellistes tingimustes leppida ainult abstraktse rahvaste enesemääramise õiguse deklareerimisega, vaid pidi konkreetselt näitama, kuidas tuleb seda enesemääramist praktiliselt teostada.

18. detsembril 1917 tunnustas Nõukogude valitsus Soome iseseisvust, kuigi sel ajal oli Soomes võimul kodanlik valitsus. Siis toimus seal aga revolutsiooniline pööre ja Soome muutus töörahva riigiks. Hiljem lämmatasid ka selle Saksa okupatsiooniväed ning Soome troonile kutsuti Saksa prints. See oli ere näide proletaarse ja imperialistliku rahvuspoliitika teravast erinevusest, sellest, kuidas Soome iseseisvus sai teoks tänu Oktoobrirevolutsioonile, aga Saksa revolutsioon «päästis» ta Saksa printsiga troonil. Ainult tänu oma töörahva võitlusele, aga ka Oktoobrirevolutsiooni võidule Venemaal, saavutasid riikliku iseseisvuse Poola, Tšehhoslovakkia, Jugoslaavia ja Ungari rahvad.

1918. a. algul toimunud Eesti Asutava Kogu valimistel esinesid kodanlased Eesti täieliku iseseisvuse loosungi all, kuigi nad ei rääkinud sellest, et see «iseseisev riik»

pidi muudetama Saksa protektoraatriigiks, millel iseseisvus, nagu igal protektoraatriigil, puudub. Samuti ei rääkinud eesti kodanlased sellest, et nende juhid kutsusid Saksa vägesid Eestit okupeerima.

2. Eesti töörahva võitlus Eesti Töörahva Kommuuni loomise eest Saksa okupatsiooni ajal

Ajavahemikul 20. veebruarist kuni 4. märtsini 1918 okupeerisid Saksa väed Nõukogude Eesti territooriumi. Vastupidiselt lubadustele ei lasknud okupandid eesti kodanlastel äsja väljakuulutatud valitsust Saksa protektoraatriigi valitsusena tegutseda. Neile ei tehtud ülesandeks isegi Tallinna linnavalitsuse moodustamist. Vaatamata sellele osutasid eesti kodanlased aga okupantidele abi maa okupeerimisel ja alustasid nendega koostööd sõjaväe ning politseijõudude ja kohaliku halduse korraldamisel. Eesti kodanluse välisesindajatest kodanlikes riikides ei nõudnud keegi okupatsiooni lõpetamist ega protestinud selle vastu.

Vastupidiselt eesti kodanlusele osutasid eesti töölised Saksa okupatsioonivägedele relvastatud vastupanu, organiseerisid vastupanuliikumist Eestis. Venemaale evakueerunud eesti töölised asusid formeerima eesti kommunistlikke väeosi.

1918. a. suvel võtsid eesti kommunistid kindla seisukoha oma täielikult suveräänse vabariigi loomiseks. Üleskutsetes, mis avaldati Eesti Punaväe üksuste formeerimiseks, märgiti, et nende «tegevuse eesmärgiks on Eesti Töörahva Nõukogude Vabariik». Okupatsiooni ajal ilmunud V. Kingissepa teos «Kellele iseseisvus, kellele ike» lõppes loosungiga «Elagu Eesti Nõukogude Vabariik». Samasuguseid seisukohti esitati paljude eesti tööliste koosolekute poolt vastuvõetud resolutsioonides nii Eestis kui ka Nõukogude Venemaal: näiteks mitte enne 12. novembrit avaldatud partei Eesti komitee üleskutses «Eesti töörahvale», 13. novembril vastuvõetud tselluloosivabriku tööliste üldkoosoleku resolutsioonis, «Dvigateli» vabriku tööliste üldkoosoleku resolutsioonis, partei Eesti keskkomitee 16. novembri üleskutses, Tallinnas 17. novembril peetud töörahva esindajate koosoleku resolutsioonis, Eesti Ajutise Revolutsi-

oonikomitee 19. novembri üleskutses «Seltsimehed punaväelased» ja 21. novembri üleskutses «Kõigile töörahvale», Tallinna Tööliste Saadikute Nõukogu 19. novembri läkituses ja 23. novembri otsuses.[7]

Murrangulise tähtsusega asjaoluks, mis võimaldas asuda Eesti ja Lätimaa vabastamisele okupantide ikkest, oli revolutsiooni puhkemine Saksamaal. Sellest teada saanud, heiskasid saksa madrused otsekohe punalipud ja okupatsiooniarmee sõdurid nõudsid viivitamatut kojusaatmist. Armee juhatus ei suutnud täita Entente'i riikide korraldust, et Saksa väed asuksid pidama Nõukogude-vastast sõda. Keegi ei suutnud takistada relvastatud saksa sõdurite asumist koduteele. 10. detsembriks oli Põhja-Eesti Saksa vägedest vaba.

Relvastatud võitlust esines Saksa armee ja Punaarmee osade vahel Baltimaades 1918. a. lõpul õieti ainult Narvas — nimelt 22. ja 28. novembril. Edasised relvastatud kokkupõrked toimusid juba kodanliku Eesti üksustega.

3. Eesti Töörahva Kommuuni loomine ja selle tunnustamine

29. novembril, kui Narva oli vabastatud okupatsiooni ikkest, otsustas VK(b)P Eesti sektsioonide keskkomitee poolt 15. novembril 1918 loodud Eestimaa Ajutine Revolutsioonikomitee[8] Eesti sotsialistlikuks nõukogude vabariigiks kuulutada. Vabariigi ametlikuks nimetuseks sai E e s t i T ö ö r a h v a K o m m u u n.

Vabariigi kõrgeimaks organiks määrati ajutiselt Kommuuni Nõukogu järgmises koosseisus: esimees ja sõjaväe juhataja Jaan Anvelt, siseasjade valitsuse juhataja — Viktor Kingissepp, rahvamajanduse valitsuse juhataja Hans Pöögelmann, rahvahariduse valitsuse juhataja Artur Vallner, rahvusvahelise ühenduse valitsuse juhataja Johannes Mägi, sotsiaalkindlustuse valitsuse juhataja Rudolf Vakmann, Nõukogu asjaajaja Johannes Käspert.[9]

[7] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 20—23, 24, 26, 27—29, 33—35.
[8] Samas, lk. 24.
[9] Samas, lk. 36—39.

Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu täitis ajutiliselt samaaegselt nii rahvaesinduse — riigi kõrgeima Nõukogu kui ka selle täitva organi — valitsuse ülesandeid. Sõjaolukord ei võimaldanud sel perioodil veel valimisi korraldama hakata ja arvestada tuli ka seda, et nii 29. novembril kui ka detsembri esimesel poolel oli ju suurem osa Eesti territooriumist veel saksa okupantide ja eesti kodanlaste võimu all. Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu liikmed olid Eestimaa töörahva poolt oma esindajateks valitud juba varem. Korduvalt oli neid valitud Eestimaa Nõukogu ja selle täitevkomitee koosseisu. 1917. a. suvel valiti J. Anvelt Tallinna linnavolikogu juhatajaks. 1917. aasta novembris läbiviidud üldistel valimistel valiti Eestist J. Anvelt ja H. Pöögelmann Vene Asutavasse Kogusse. Valdaval osal Nõukogu liikmetest oli seljataga võitlusrikas poliitiline tegevus kõigis kolmes revolutsioonis, neist olid aastate jooksul kujunenud eesti töörahva üldtunnustatud juhid. Väärib allakriipsutamist seegi fakt, et vabariigi juhid omasid hea ettevalmistuse ka oma hariduse ja elukogemuste poolest. J. Anvelt, V. Kingissepp, H. Pöögelmann, M. Trakmann ja A. Vallner olid kõrgema haridusega. H. Pöögelmann oli õppinud ja töölisliikumisega tutvunud ka Saksamaal ning Ameerika Ühendriikides. Tema, J. Anveldi ning V. Kingissepa sulest oli ilmunud teoreetilisi töid, palju ajaleheartikleid ja kahelt esimeselt ka ilukirjanduslikke töid.

Uue riigi tekkimiseks on vaja mitte ainult tahet avaldada seda välja kuulutada, elanikke kohustada riigi poolt väljaantud õigusnorme täitma, vaid selleks on vaja ka, et see riik kujuneks kõrgeima võimu kandjaks tegelikult, oleks vastaval territooriumil tugevaimaks võimuks, et riigi poolt väljaantud õigusnorme ka tegelikult täidetaks valdava enamuse poolt. 29. novembril olid Narva linnas ja selle ümbruskonnas Eesti Töörahva Kommuuni jaoks niisugused tingimused olemas. Seega tekkis Eesti Töörahva Kommuun uue riigina 29. novembril 1918.

Kommuun luges oma riigi territooriumiks kogu Eestimaa kubermangu territooriumi, kuid faktiliselt laienesid ta piirid vastavalt sellele, mil määral Punaväe osad Eestis edasi liikusid. Viimased jõudsid kuni Jägala jõeni, Paide alla ning Viljandi ja Pärnu lähedale. Novembri lõpust kuni detsembri esimese dekaadi lõpuni formeerus Lääne-Eestis kodanliku Eesti vabariigi võim, kes samuti seadis

oma eesmärgiks riigi faktilise võimu laiendamise kogu Eesti territooriumile, luges seda algusest peale oma riigi territooriumiks. Seega eksisteeris 1918. a. lõpul ja 1919. a. algul kaks Eesti vabariiki.

Et tekkinud riik saaks suhelda teiste riikidega, on vajalik, et need teda ka juriidiliselt tunnustaksid.

Kodanlikku Eesti riiki tunnustati juriidiliselt esmakordselt Nõukogude valitsuse poolt 2. veebruaril 1920. a. rahu sõlmimisega. Alles 21. jaanuaril 1921. a. otsustasid Inglise, Prantsuse ja Itaalia valitsus tunnustada kodanlikku Eesti riiki, Ameerika Ühendriigid ajutiselt alles 28. juulil 1922. Enne seda lugesid nad Eestit taastamisele kuuluva tsaari-Venemaa kubermanguks.

Eesti Töörahva Kommuuni tunnustamise küsimuses tuleks märkida, et juba 27. augustil 1918 deklareeris Nõukogude valitsus, et Venemaa loobub kõrgeima võimu teostamisest Eestis ja Liivimaal, kuna «nende tulevane saatus määratakse kindlaks kokkuleppel nende elanikkonnaga».[10] Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee otsuses 13. novembrist 1918. a. Bresti rahulepingu annulleerimise kohta märgitakse, et Liivimaa, Eestimaa jt. töörahvahulgad on kutsutud ise oma saatust otsustama.[11]

29. novembri 1918. a. telegrammis tegi V. I. Lenin korralduse Punaarmee juhtkonnale ja vägedele toetada igati Eesti ja teisi ajutisi nõukogude valitsusi.[12] See korraldus, mis anti Eesti Töörahva Kommuuni moodustamise päeval, oli ühtlasi ka selle uue riigi esimeseks faktiliseks tunnustamiseks.

7. detsembril 1919. a. anti välja VSFNV Rahvakomissaride Nõukogu dekreet Eesti Nõukogude Vabariigi iseseisvuse tunnustamise kohta. Selle dekreedi esimeses punktis öeldakse: «Vene nõukogude valitsus tunnustab Eesti Nõukogude Vabariigi iseseisvust, Vene nõukogude valitsus tunnustab Eestimaa kõrgeimaks võimuks nõukogude võimu, nõukogude kongressiks aga Eesti Rahvakomissaride Nõukogu võimu eesotsas selle esimehe seltsimees Anveldiga.»[13]

24. detsembril 1918 võttis Ülevenemaaline Kesktäitev-

[10] Документы внешней политики СССР, т. I, Москва, 1957, lk. 440.

[11] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 18—20.

[12] Samas, lk. 44.

[13] Samas, lk. 54—55.

komitee vastu otsuse Eesti, Leedu ja Läti nõukogude vabariikide tunnustamise kohta:

«Kesktäitevkomitee, ära kuulanud rahvusasjade rahvakomissari ettekande, tervitab Eesti, Läti, Leedu ja Ukraina rahvaid välismaiste vallutajate ikkest jätkuva vabanemise puhul.

Lähtudes rõhutud rahvuste töötavate hulkade täieliku ja tõelise enesemääramise põhimõttest, mida kõigi maade imperialistid jalge alla tallavad, kinnitab Kesktäitevkomitee Rahvakomissaride Nõukogu määruse, mille järgi sotsialistlik föderatiivne nõukogude vabariik tunnustab Eesti, Läti ja Leedu nõukogude vabariigi iseseisvust.

Kesktäitevkomitee kinnitab veel kord proletariaadi ja talurahvahulkade revolutsioonilise võitlusega loodud Eesti, Läti ja Leedu nõukogude vabariikidele, et nende maade endine kuulumine vana tsaari-impeeriumi koosseisu ei pane neile mingisuguseid kohustusi. Samal ajal väljendab Kesktäitevkomitee kindlat veendumust, et alles nüüd, olukorras, kus täielik enesemääramise vabadus on tunnustust leidnud ja kus võim on töölisklassi kätte üle läinud, luuakse kõigi endise Vene impeeriumi territooriumil elavate rahvuste töötajate vabatahtlik, vankumatu ja vaba liit.

Kesktäitevkomitee tunnustab VSFNV valmisolekut anda Eesti, Läti, Leedu ja Ukraina töötavaile klassidele kõike vajalikku abi ja toetust nende võitluses ekspluateerimise ning rõhumise korra vastu ja nende vabaduse ning sõltumatuse kaitsmisel välismaiste vallutuskatsete eest. Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee esimees Sverdlov, Rahvakomissaride Nõukogu esimees V. Uljanov (Lenin), Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee sekretär V. Avanessov.»[14]

Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu tunnustas omalt poolt vastastikusel alusel ka teisi äsja loodud nõukogude vabariike. Need tunnustused vormistati tervitustelegrammide saatmise vormis või avaldati vastavad teadaanded valitsuste ametlikes häälekandjates. Rahvusvahelise õiguse praktika riikide ja valitsuste tunnustamise alal ei nõua, et tunnustamine oleks formuleeritud tingimata sõnaselgelt erilises tunnustamise dokumendis, vaid see

[14] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 77—78.

võib esineda ka tegevuste näol, millest võib tunnustust välja lugeda.

Sel ajal kui kodanlikud valitsused, kes kodanlikku Eestit ei tunnustanud, nimetasid Eestit Balti provintsiks, saatsid kodanliku Eesti riigi esindajaile kirju kui eraisikuile, suhtlesid vennalike sotsialistlike riikide valitsused Eesti Töörahva Kommuuni kui riigiga.

4. Eesti Töörahva Kommuuni kohalike organite loomine, nõukogude töö majanduse ja kultuuri alal

Juba 29. novembril avaldatud Eesti Töörahva Kommuuni manifestis märgiti, et vastavalt maa vabastamisele kodanluse ikkest tuleb kohtadele moodustada kohalikud töörahva nõukogud. Pärast seda aga kutsub kommuuni valitsus kokku Eesti töörahva nõukogude kongressi — vabariigi kõrgeima organi.[15]

4. ja 5. detsembril avaldati Kommuuni Nõukogu otsused kohalike nõukogude organite moodustamise korra kohta.[16] Iga mõisa piirkonnas tuli luua mõisa töörahva komitee, kes valiti mõisatööliste üldkoosoleku poolt. Mõisavalitsejatel ja mõisapidaja isiklikel teenijatel hääleõigust ei olnud. Mõisakomitee allus valla töörahva nõukogule ja selle täitevkomiteele. Vallanõukogu tuli valida valla ja mõisa töörahva üldkoosolekul, kusjuures hääleõigus oli vähemalt 18 aasta vanustel kodanikel, kelle peamiseks ülalpidamise allikaks oli palgatöö ja kes palgalist tööjõudu ei kasutanud. Maa vabastamise käigus moodustati Virumaa töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee, Narva ja Tartu linna, Tartu maakonna ning Võru maakonna ja linna nõukogu, paljude mõisate ja valdade nõukogud.[17] Narva linnas valiti iga 100 töölise kohta 1 saadik.[18]

Kui me võrdleme eespool toodud sätteid valimisõiguse alal nende reeglitega, mis kehtisid pärast Oktoobrirevolutsiooni novembri keskel läbiviidud Vene Asutava Kogu

[15] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 41.
[16] Samas, lk. 47—48, 50—52.
[17] Samas, lk. 67, 70, 72—73, 74, 81, 85, 90—94, 133—134. 90—94, 133—134.
[18] Samas, lk. 46—47, 57, 70—72.

valimiste või Eesti Asutava Kogu valimiste puhul 1918. a. jaanuaris, siis oli siin erinevusi. Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu poolt kehtestatud eeskirjad andsid nii passiivse kui aktiivse valimisõiguse ainult palgatööst elavatele kodanikele ja neile, kes palgalist tööjõudu ei kasutanud. Need valimisõiguse eeskirjad kehtestati ainult kodusõja ajaks.[19]

Nii Kommuuni Nõukogu kui ka kohalike nõukogude organite tegevuse üheks tähtsamaks lõiguks oli sotsialistliku majanduse ülesehitamine. 29. novembril avaldatud Kommuuni Nõukogu üleskutsetes märgiti, et «Maa, tehased, raudteed, kõik Eestimaa varad on nüüdsest peale töörahva päralt»[20].

Erilist hoolt kandsid nõukogude organid selle eest, et rahva vara ei riisutaks ega kantaks laiali. Tartu töölisorganisatsioonid ähvardasid neid, kes rüüstamise pealt tabatakse, koguni surmanuhtlusega.[21] Kanti suurt hoolt ühiskondliku vara arvelevõtmise eest.[22]

Hariduse ja kultuuri alal taastati samuti okupatsioonieelne Nõukogude seadusandlus ja anti uusi õigusnorme, samuti hakati haridus- ja kultuurielu korraldama emakeelse ja ilmaliku kooli alusel.[23] Peeti vajalikuks kõigile kodanikele ajalehti ja koolidele kuukirju «Eesti Kool» tasuta kättesaadavaks teha.[24] Kutsuti üles kõiki haritud jõude koonduma kohalike nõukogude rahvahariduse osakondade ümber.[25] 30. detsembril kohustati kõiki kohalikke organeid arvele võtma igasuguseid kultuurajaloolise väärtusega esemeid.[26]

---

[19] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 133—134.
[20] Samas, lk. 42—43.
[21] Samas, lk. 73—74.
[22] Samas, lk. 50—52, 58, 67, 70—72, 76—77, 90—92, 97—98, 112—113, 118—119.
[23] Samas, lk. 61—62.
[24] Samas, lk. 47, 61.
[25] Samas, lk. 72.
[26] Samas, lk. 86.

5. Eesti Töörahva Kommuuni sõjalise kaotuse põhjused ja ETK likvideerimine

1919. a. alguseks olid Punaarmee üksused jõudnud Jägala jõe jooneni ja Paide, Põltsamaa ning Viljandi lähedale. Samal ajal alustasid valgete väed, mis koosnesid peale eesti kodanliku armee veel valgekaartlikust Põhjakorpusest, mõisnike Balti pataljonist, Inglise sõjalaevastikust ja Soome palgasõdurite armeest, pealetungi. Jaanuari lõpuks hõivasid nad peaaegu kogu Eesti Töörahva Kommuuni võimu all olnud territooriumi. Eesti Töörahva Kommuuni kaotus oli tingitud põhiliselt sellest, et Nõukogude-vastases sõjas omasid imperialistid teatavat jõudude ülekaalu. Kuigi Eestis oli, võrreldes kogu endise Vene impeeriumi territooriumi keskmisega, töölisliikumine ja poolehoid kommunistidele tugevam, tuli siin siiski kaotus vastu võtta, sest Eesti oli Läänele kõige lähemal. Soome lahes oli Inglise sõjalaevastik Nõukogude omast tugevam ja ta võis takistamatult kogu Põhja-Eesti ranniku ulatuses dessante maale saata. Narva vallutamisega lõigati läbi ühendusteed Eesti ja Venemaa vahel kuni Pihkvani. Eraldatuse tõttu ülejäänud sotsialistlikust leerist lämmatati ka Ungari ja Baieri nõukogude vabariik.

Mõnesugused vead Eesti Töörahva Kommuuni tegevuses ei põhjustanud jaanuarikuu kaotust. Tuleb märkida samuti, et Nõukogude sõjalaevad ilmusid Tallinna alla alles 26. ja 27. detsembril kui tugevam Inglise sõjalaevastik oli juba 12. detsembril kohale ilmunud. Kui Nõukogude sõjalaevad oleksid Tallinna alla ilmunud mitte detsembri lõpul, vaid juba detsembri algul, siis oleks see teinud võimalikuks dessantväeosade maalesaatmise ja tööliste ülestõusu Tallinnas. 10. ja 11. detsembril polnud Tallinnas enam Saksa sõjalaevu, kodanlus oli paanikas ja tegi ettevalmistusi põgenemiseks. Ka siis, kui Nõukogude sõjalaevad oleksid Tallinna alla ilmunud enne 10. detsembrit, poleks Saksa sõjalaevad neid takistama hakanud. Heiskasid ju saksa madrused sõjalaevadel kohe pärast 9. novembrit punased lipud. Lõuna-Eestist aga lahkusid Saksa väed kokkuleppe alusel saksa sõdurite nõukogude ja läti punaste küttide väejuhatuse vahel. Kuigi Nõukogude sõjalaevade õigeaegse tuleku positiivse osa küsimus on vaieldav, võib vähemalt seda öelda, et nende ilmumine Tallinna alla alles detsembri lõpus oli juba ilmne viga,

kuna mõlemad miiniristlejad langesid saagiks Inglise eskaadrile.

Kahjulikuks osutus ka üksikute ebamääraste, halvasti redigeeritud ja võõriti tõlgendamist võimaldavate mõtete avaldamine mõningates normatiivaktides. Selliseks oli näiteks avaldus: «1) «Eesti ajutine valitsus», kõik tema agendid ja toetajad, kõik mõisnikud ja pastorid, kelle kuritegelikud käed Eesti töörahva verest nõretavad, on väljaspool seadust ja linnupriid. 2) Igaüks, kes «Eesti ajutise valitsuse» või tema agentide käskude täitmist nõuab, tuleb samas paigas maha lasta.»[27]

Tegelikult viis Nõukogude Eesti valitsus ellu väga humaanset poliitikat oma vastaste suhtes. Surma sai kodanlasi ainult sõjalises võitluses. Olukorras, kus iga lahingu järel pooled, mõnikord koguni kolm neljandikku kodanliku armee sõduritest laiali jooksis ja deserteerus, polnud mingit vajadust neid sõdureid karistada ega vangilaagrisse saata. Meil on hulgaliselt andmeid, et kodanluse tagalas esines kallaletunge, raudteeliinide purustamisi, sabotaažiakte, kuid ei ole andmeid, et seda oleks esinenud Nõukogude tagalas, et Eesti Punaväel või Kommuuni organitel oleks tulnud rakendada surmanuhtlust, mida ohtralt kasutati kodanluse poolt, eriti jaanuaris 1919. Ühel juhul rakendati ühes eesti punaväeüksuses Narva-Jõesuus tõepoolest surmanuhtlust, kuna üks punaväelane oli omastanud talumehe vara.

Jaanuaris 1919, kui punaväeosad taandusid, esines kahel juhul kodanlaste vastu terroriakte, kuid need ei toimunud Nõukogude organite otsuse alusel. Isegi kodanliku soomusrongide diviisi ülem K. Parts ja sotsiaaldemokraatide liider Martna olid sunnitud omaks võtma, et eesti kommunistide juhid ei korraldanud terroriakte.[28] On muidugi selge, et teistsugustes oludes, kus see vajalikuks oleks osutunud, ei oleks ka nõukogude võim saanud loobuda surmanuhtluse kasutamisest. 1918—1919. aasta olukorras ei vajanud eesti töörahvas terrorit, selleta ei saanud aga kuidagi läbi kodanlus.

---

[27] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 40.

[28] K. Parts, Kas võit või surm, I kd., Tallinn 1931, lk. 163; M. Martna, 1917—1920, Tallinn 1920, lk. 20.

6. Eesti Töörahva Kommuuni mõju sündmustele Eestis 1920—1940

Kuigi ETK imperialistide ja eesti kodanluse ühendatud jõudude survel riigina purustati, kuigi ühtegi Eesti Töörahva Kommuuni poolt väljaantud normatiivakti kodanlikus Eestis kehtima ei jäetud, oli Eesti Töörahva Kommuunil ja nõukogude korra kehtestamisel Eestis Oktoobrirevolutsiooni päevil siiski kaugemaleulatuv mõju.

Nõukogude maadekreedil, maa natsionaliseerimisel Eesti Töörahva Kommuuni poolt oli niivõrd suur populaarsus töötava rahva hulgas, et maavaldused tuli siiski mõisnikelt ära võtta. Ilma seda sammu astumata oleks kodanlikus armees tekkinud ülestõus. 1919. a. oktoobris vastuvõetud maaseadus ei vastanud muidugi kaugeltki maatöörahva huvidele. Selle alusel anti mõisaid kindralitele, mõisasüdameid kõrgematele ohvitseridele jne., kuid maad said siiski ka maatöölised. Hiljem tuli neil küll selle eest ka mõisnikele osalist tasu maksta.

Eesti Töörahva Kommuuni poolt kehtestatud 9-aastane koolikohustus jäi küll ellu viimata, kuid tsaariaegsele 3-aastasele kohustuslikule vallakoolile ei saanud kodanlus rahvahulkade survel ka enam tagasi minna. Ta oli sunnitud algul 4- ja lõpuks 6-aastast ühtluskooli kohustust kehtestama. Maal paigutati koolid tavaliselt mõisate härrastemajadesse, kus korteri said ka õpetajad. Ilma mõisate võõrandamiseta poleks saadud ka nimetatud 6-aastast koolikohustust kehtestada. Alles hiljem likvideeriti osaliselt ühtluskooli põhimõte, asutati lisaks 6-klassilistele algkoolidele, kus töörahva lapsed õppisid, keskkoole, kus õpetus algas 5. eluaastast, ja eraalgkoole ja -keskkoole, kus härrasrahva lapsed ei tarvitsenud ka I klassis töörahva lastega koos õppida.

Nõukogude korra ajal toimusid Eestis esmakordselt 1917. a. novembris ja 1918. a. algul üldised, otsesed, ühetaolised, salajased ja proportsionaalsed valimised. Ka valimisõiguse alal ei saanud eesti kodanlus kohe täiel määral taastada tsaariaegset korda. Küll aga keelati juba kodanliku vabariigi algul Eestimaa Kommunistlik Partei ja selle väljaanded.

Imperialistid ei suutnud ka olukorras, kus ETK rajamine tähistas nõukogude korra ajal väljakuulutatud rahvaste enesemääramise õiguse praktilist teostamist, ellu

viia Eestimaa muutmist mõne imperialistliku riigi poolasumaaks — protektoraadiks või mandaatmaaks.

Imperialistid olid sunnitud minema kompromissile ja 1921. a. tunnustama kodanlikku Eesti riiki. Kartusest Eesti Töörahva Kommuuni taastamise ees oli kodanliku Eesti valitsus sunnitud lõpuks sõjalise tegevuse Nõukogude Venemaa vastu lõpetama ja Tartus 2. veebruaril 1920. a. rahulepingule alla kirjutama.

Eesti Töörahva Kommuuni tähtsus seisneb aga eriti veel ka selles, et mälestus temast andis eesti töörahvale jõudu edasiseks võitluseks oma kodanluse ja imperialistide vastu. Juunipööre 1940. a. viis eesti töörahva uuesti võidule ja Nõukogude Eesti riikluse taastamisele.

KOMMUNISTLIKU PARTEI ORGANISATSIOON EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUNI TERRITOORIUMIL

A. Liebman

1919. aasta alguseks oli vabastatud üle poole Eesti territooriumist: Võru-, Viru- ja Tartumaa täielikult, osa Viljandi-, Pärnu- ja Harjumaast. Punased polgud olid Tallinnast 30—35 km ja Paidest 4—5 km kaugusel.

Eesti töörahva võitlust nõukogude võimu taaskehtestamise eest juhtisid kommunistid, kes olid pealetungivate vägede avangardis ning tegid Eesti vabastatud piirkondades ulatuslikku organiseerimistööd.

Saksa okupantide ja eesti kodanluse võimu all oleval Eesti territooriumil juhtis töörahva vabadusvõitlust 16. novembril 1918 Tallinnas moodustatud Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee.

Kogu parteitöö keskuseks Eesti Töörahva Kommuuni territooriumil sai VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee asukohaga Narvas. Sinna kuulusid J. Anvelt, J. Heintuk, R. Vakman, A. Jea jt. Mõlema juhtiva parteikeskuse vahel valitses tihe side. Ühiselt töötati välja abinõud nõukogude võimu taaskehtestamiseks Eestis.

Vabastatud kohtades astus VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee kiiresti samme kohalike parteiorganisatsioonide tegevuse taastamiseks. 4. detsembril toimus Narva parteiorganisatsiooni üldkoosolek, kus valiti viieliikmeline partei Narva linnakomitee. Selle eesotsas olid karastatud revolutsionäärid nagu Aleksander Kits ja Aleksander Randmer. Asunud tööle karskusseltsi «Võitleja» ruumidesse, hakkas komitee partei liikmeid ja neid seltsimehi, kes soovisid parteisse astuda, arvele võtma. Komitee määras kindlaks partei liikmekaardi vormi ja kohalikus trükikojas valmistati 1000 eestikeelset ja 500 venekeelset liikmekaarti.

Koos VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomiteega hakkas Narva kui Nõukogude Eesti vabariigi pealinna parteiorganisatsiooni komitee asutustesse ja ettevõtetesse saatma organisaatoreid. Nende abiga moodustati lühikese ajaga Kreenholmi Manufaktuuris, Narva Kalevi- ja Linavabrikus, malmitehases, raudteetööliste hulgas ja mujal parteikollektiivid.[1] Viimased tegid elanikkonna hulgas suurt poliitilist selgitustööd.

Linnakomitee koosolekutel arutati nii parteiorganisatsiooni kui ka kogu Narva linna ja selle ümbruskonna elu ning tegevust puudutavaid küsimusi. Korduvalt kuulas linnakomitee aruandeid parteikollektiivide tööst, arutas ning tegi Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogule ja teistele keskorganitele ettepanekuid vastutavale tööle määratavate isikute kandidaatide suhtes. Kuulati ka Narva linna täitevkomitee esimehe ja osakondade juhatajate aruandeid ning analüüsiti nende tööd.

Seoses partei liikmete arvu kasvuga ja organisatsioonide tegevuse laienemisega otsustas Narva linnakomitee kutsuda ellu kaks rajoonikomiteed. Esimene neist moodustati 12. detsembril Kalevi- ja Linavabrikus kommunistide koosolekul, millest võttis osa ligi 100 kommunisti.[2] Pikema selgitava sõnavõtuga esines linnakomitee liige Aleksander Balevski. Koosolek nõudis iga parteisse astuja sooviavalduse hoolikat läbivaatamist ja selle esitaja põhjalikku tundmist. Rajoonikomitee hakkas tööle Ivangorodi rajoonikomitee nime all. Komitee liikmeteks said Jaan Viltšak, Ansis Daumanis, Gavriil Derjagin jt. Teine rajoonikomitee kandis Kreenholmi rajoonikomitee nime. Komiteesse valiti Albert Mesilane, Aleksander Kallas, Aleksander Nikolajev jt.[3] Kreenholmi komitee juurde moodustati ka partei poolehoidjate grupp.

20. detsembril toimunud Narva linna parteiorganisatsiooni üldkoosolekul andis parteikomitee senisest tegevusest aru A. Randmer. Pärast seda tegi Eesti Töörahva Kommuuni poliitilisest olukorrast pikema ettekande J. Ikmelt.

Tähtsal kohal Narva kui Nõukogude Eesti Vabariigi

[1] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 321, l. 32.; s. ü. 679, l-d 21, 22; s. ü. 630, l. 1.
[2] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 629, l-d 1—2.
[3] Samas, l-d 17—18.

pealinna parteiorganisatsiooni tegevuses oli revolutsioonilise valvsuse tugevdamine. Et parteisse püüdis trügida ka töörahva ideaalidele ja huvidele võõraid inimesi, siis pööras Narva linnakomitee tõsist tähelepanu partei ridade puhtuse hoidmisele. Nii otsustas linnakomitee esialgu partei liikmeks registreerida ainult neid, kellel on ette näidata partei liikmekaart või kes kahe kommunisti tunnistuse alusel võivad tõendada, et nad varem parteis on olnud.[4] Ka partei poolehoidjad pidid kolme kuu möödumisel esitama partei liikmetelt kaks soovitust. Vastasel korral langesid nad poolehoidjate grupist välja.

Tõsist tähelepanu pööras Narva parteikomitee ka maal asuvate kommunistide organiseerimisele ja uute liikmete värbamisele maatöörahva hulgast. Reas kohtades, nagu Lilienbachi mõisas, Narva-Jõesuus jm. moodustati uusi parteikollektiive.

Kui Punaarmee väeosad lähenesid Tartule, formeeris Tartu parteiorganisatsioon relvastatud rühma, et võim valgetelt üle võtta.

21. detsembril hakkas ilmuma Tartu kommunistide organisatsiooni häälekandja «Edasi». Bolševike initsiatiivil moodustati ajutine erakorraline revolutsioonikomitee, kes hakkas koos ametiühingute keskbürooga linnas elu korraldama. Taas alustas tegevust Tartu Sotsialistlik Noorte Ühing. 5. jaanuaril 1919 võttis ühingu üldkoosolek pärast ägedaid vaidlusi «erapooletuse» kaitsjatega vastu otsuse nimetada organisatsioon Tartu Kommunistlike Noorte Ühinguks.

Ka Rakveres, Valgas, Võrus, Aseris ja mujal Eesti Töörahva Kommuuni territooriumil tegutsesid parteiorganisatsioonid aktiivselt. Lühikese ajaga suudeti parteiorganisatsioonide taastamisel kogu vabastatud Nõukogude Eesti territooriumil paljugi ära teha.

18. detsembril toimus järjekordne VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee koosolek. Kohalike parteiorganisatsioonide töö parandamiseks ja Keskkomitee tugevdamiseks otsustati igast 100-liikmelisest ja suuremast parteiorganisatsioonist Keskkomiteesse üks esindaja kutsuda. Selliselt moodustatud Keskkomitee pidi töötama kuni üle-eestimaalise parteikongressi või konverentsi kokkutulekuni. Arvestades seda, et VSFNV valitsus ja isiklikult V. I. Lenin

[4] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 321, l-d 27—28.

olid Eesti Töörahva Kommuuni tunnustanud kui iseseisvat, suveräänset nõukogude vabariiki, otsustas Keskkomitee kasutada edaspidi nimetust «Kommunistlik Partei», lisades sellele iga kord juurde vastava organisatsiooni nimetuse, nagu Kommunistliku Partei Narva Komitee, Kommunistliku Partei Eesti Osakondade Keskkomitee jne. Eestimaa parteiorganisatsiooni lõpliku nimetuse pidi otsustama üle-eestimaaline kommunistide foorum vabastatud Eestis.[5]

Kuni eelseisva Eesti osakondade konverentsini määrati Keskkomitee sekretäriks-organisaatoriks Paul Lepp ja tema asetäitjaks Salme Frischmann.

Partei juhtiva osa tugevdamiseks avaldas Eesti Osakondade Keskkomitee parteiorganisatsioonidele üleskutse, milles tehti ettepanek kindlustada olemasolevaid ja luua juurde uusi parteikollektiive. Samal ajal nõudis Keskkomitee korduvalt, et «partei poolehoidjate organisatsiooni ja muudesse asutustesse vastuvõtmisel tuleb olla piinlikult hoolas ja ettevaatlik». Soovitajad pidid parteisse astuvat seltsimeest põhjalikult tundma. Kõik kommunistid olid vastutavad uute liikmete kasvatamise eest. Keskkomitee tegi parteiorganisatsioonidele ettepaneku tunnistada partei liikmeks vaid neid, kes oma tegudega tõendavad, et nad kommunisti nime väärivad. «Kommunist olla tähendab kommunistlike ideede eest tõsiselt võidelda,» teatas Keskkomitee, «valekommunistid aga, kes isiklike huvide pärast kommunistiks hakkavad, ei tohi meie hulgas asupaika leida.»

Kommunistide teoreetiliste teadmiste tõstmiseks asutas partei koole, kuhu suunati õppima ka partei poolehoidjaid. Keskkomitee korralduse põhjal võisid uued parteiorganisatsioonid oma tegevust alustada alles pärast kinnitamist VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitees. Kehtestati 1 rubla suurune sisseastumismaks ja määrati liikmemaks suurusega 1 protsent kuupalgast. Sõjaväe parteiorganisatsioonid andsid Keskkomitee käsutusse kõik laekuvad liikmemaksud, teised parteiorganisatsioonid aga 25 protsenti liikmemaksudest.

Et parteitöö korraldamisel Eesti Töörahva Kommuuni territooriumil andis end tunda vilunud organisaatorite puudumine — kogenumad kommunistid olid armees, — tegi Keskkomitee maakondade parteiorganisatsioonidele

[5] «Eesti Kütiväe Teataja», 24. detsembril 1918.

ettepaneku viia aktiivsematele partei liikmetest kohapeal läbi lühiajalised kursused ja suunata nad hiljem valdadesse parteiorganisaatoriteks.[6] Keskkomitee organisaatorite ja propagandistidena olid kohalikele parteikomiteedele abiks vilunud kommunistid J. Ikmelt, K. Krustein, jt.[7], kelle initsiatiivil moodustati tööstusettevõtetes, raudteel, valdades ja mõisates lühikese ajaga mitmed eluvõimelised parteikollektiivid.

Suur tähtsus partei poliitika selgitamisel oli Keskkomitee ja Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu häälekandjal «Eesti Kütiväe Teataja» (alates 1919. aasta jaanuarist «Tööline»), kus avaldati tähtsaid partei elu käsitlevaid materjale, anti informatsiooni üksikute parteiorganisatsioonide tegevuse kohta ja toodi ära mitmeid Keskkomitee otsuseid. Selle kõrval levitas Keskkomitee parteiorganisatsioonide kaudu elanikkonna hulgas poliitilist kirjandust, nagu V. I. Lenini «Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded», H. Pöögelmanni «Karl Marxi mälestuseks», V. Kingissepa «Kellele iseseisvus, kellele ike» ja teisi töid. Kohalikele parteiorganisatsioonidele tehti ülesandeks poliitilise kirjanduse tasuta levitamine.

Keskkomitee hoolitses hädavajalike spetsialistide suunamise eest Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu käsutusse. Vastavate taotlustega pöörduti korduvalt ka otse VK(b)P Keskkomitee poole. 1918. aasta lõpul suunas VK(b)P Keskkomitee Nõukogude Eestisse siinse raudtee kordaseadmiseks 10 selle ala spetsialisti.[8] Ka Vjatkast saadeti 1918. aasta 25. detsembril Eesti Osakondade Keskkomitee käsutusse 10 kommunisti, eesotsas kohaliku Eesti osakonna esimehe Hans Kiilaspeaga.[9] Moskva Eesti Osakonnast saabusid Keskkomitee käsutusse mitmed Oktoobrirevolutsiooni päevilt Eestis tuntud kommunistid, nagu R. Isak, I. Pravon, I. Fridolin jt. Vologdast tuli Karl Rimm. Kommuniste saabus veel Permist, Pihkvast, Kroonlinnast ja mujalt. Kõige rohkem kommuniste saatis Keskkomitee käsutusse VK(b)P Petrogradi Eesti Osakond.

Eesti Töörahva Kommuuni kogu tegevus arenes äärmiselt keerulistes sise- ja välispoliitilistes tingimustes.

[6] «Edasi», 7. jaanuaril 1919; «Eesti Kütiväe Teataja», 10. jaanuaril 1919.
[7] «Eesti Kütiväe Teataja», 24. detsembril 1918.
[8] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 338, l-d 1—2.
[9] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 26, l. 10.

Nõukogude Eesti Vabariigil ei olnud ühtegi tundi rahu ega vaherahu. Klassivõitlus teravnes seninägematult. Kukutatud ekspluataatorlikud klassid püüdsid uue võimu poolt teostatud revolutsioonilistele ümberkorraldustele meeletult vastu seista.

Sotsialistliku ülesehitustöö programm esitati Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu 29. novembri manifestis «Kõigile Eesti linna- ja maatöörahvale». Tuginedes revolutsioonilise Eesti töörahva ja revolutsioonilise Eesti punase sõjaväe tahtele, teatas Eesti Nõukogude valitsus, et ta võitleb selle eest, et kurnajate riigi varemetel üles ehitada sotsialistlikku korda.[10]

Parteiorganisatsiooni ja Kommuuni valitsuse majanduslik tegevuse aluseks oli Nõukogude Venemaa eeskujul sõjakommunismi poliitika. See proletariaadi majanduspoliitika, mida iseloomustas tootmise ja jaotamise täielik tsentraliseerimine, oli suunatud kogu Nõukogudemaa materiaalsete ressursside mobiliseerimisele ja ratsionaalsele kasutamisele riigikaitse ja sotsialismi ehitamise huvides. Välisinterventsiooni ja kodusõja olukorras oli sõjakommunismi poliitika, nagu korduvalt toonitas V. I. Lenin, ainuvõimalik poliitika ja see õigustas ennast täielikult.

Tööliste ja kehvikute aktiivsel osavõtul lammutati saksa okupantide ja eesti kodanluse ekspluataatorlik riigiaparaat ja loodi uus, nõukogude riigiaparaat. Nõukogude töö parteilise juhtimise tugevdamiseks moodustati linnade ja maakondade nõukogude ja nende täitevkomiteede juurde parteikollektiivid.

Suure töö tegi VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee ära Tallinna, Tartu, Narva ja Viljandi kommunistlike kütipolkude, Eesti kommunistliku ratsapolgu, Eesti Revolutsioonilise Kaitsepolgu ja teiste eesti väeosade parteitöö korraldamisel, eriti aga kommunistide osatähtsuse tõstmisel. Juba 12. detsembril kutsus Keskkomitee kokku Narva rindel võitlevate Punaarmee eesti väeosade kommunistide konverentsi, millest võttis osa 68 delegaati, kes esindasid 482 partei liiget ja 351 partei poolehoidjat. Parteikollektiivide esimeeste aruannetes ja delegaatide sõnavõttudes märgiti tunnustavalt võitlejate kõrget moraali. Ühtlasi kritiseeriti tõsiselt puudusi varustamise alal ja parteitöö laokilejätmist mõnedes väeüksustes.

[10] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 42.

Konverents võttis vastu otsuse parteitöö parandamiseks ning väeosade lahinguvõime tugevdamiseks. Loodi Punaarmee Eesti väeosade parteikollektiivide ühendatud büroo.

Parteiorganisatsioon, Kommuuni Nõukogu ja tema Sõjaväevalitsus võtsid koos 7. armee juhatusega tarvitusele abinõud relvastatud jõudude tugevdamiseks. Linnades, alevites ja valdades hakati asutama revolutsioonilist kaitseväge, mis pidi kindlustama avaliku korra hoidmise ja revolutsiooni võitude kaitsmise kogu vabastatud territooriumil. Lisaks Nõukogude Venemaa pinnal formeeritud eesti rahvuslikele väeüksustele organiseeriti uusi väeosi ning täiendati endisi. Sajad töötava rahva pojad astusid vabastatud linnades ja külades vabatahtlikena punastesse polkudesse ning suurendasid Eesti vabastajate ridu. Detsembri esimesel poolel hakkas Kommuuni Nõukogu tegema eeltööd ka sundmobilisatsiooni läbiviimiseks. 13. detsembril avaldatigi sellekohane dekreet.

Kuid mobilisatsiooni läbiviimine oli kogu aeg raskendatud relvastuse ja muu sõjaväevarustuse vähesuse tõttu. Korduvalt pöördus Eesti Nõukogude valitsus abisaamiseks VK(b)P Keskkomitee ja Vene SFNV valitsuse poole. Otseühenduse kaudu toimunud vestluses VK(b)P Keskkomitee liikme, rahvusasjade rahvakomissari J. V. Staliniga 26. detsembril ütles Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu esimees J. Anvelt: «Mul on Teile suur palve. Me valmistame ette mobilisatsiooni ja oleksime selle osaliselt juba läbi viinud, kui meil oleks vormiriideid. Homme sõidab seltsimees Moskvasse, et pidada läbirääkimisi meie klassiarmeele kõige vajaliku andmise küsimuses. 20 või 30 tuhat punaarmeelast — sulast ja töölist — me saame igal juhul kokku ja need väeosad osutavad teeneid mitte ainult eesti valgekaartlaste vastu, vaid hiljem on nad nõukogude võimu teenistuses ka teistel rinnetel. Aidake kaasa, et saaksime kõike vajalikku.»[11] Öeldust on näha, et takistus mobilisatsiooni läbiviimisel oli peale sunnitud ja et Eesti Töörahva Kommuun kavatses luua armeed mitte ainult oma territooriumi vabastamiseks, vaid oli valmis saatma seda võitlusse kontrrevolutsiooni jõudude vastu ka teistel rinnetel.

Moskvasse saadetud eridelegatsioon rõhutas kirjalikus

[11] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 10, l. 5.

läkituses Vene SFNV Rahvakomissariaadi Nõukogule, et Eesti valitsus «peab vajalikuks tõmmata Punaarmee ridadesse kõik Eesti töötajad. Juba väljaantud dekreedi põhjal võib Punaarmeesse kutsuda 30 000 töölist ja kehvtalupoega»[12]. Selleks palus delegatsioon Vene SFNV valitsust anda relvi ja vormiriideid, 65 miljonit rubla organiseerimiskuludeks ning armee ülalpidamiseks.[13]

Kuid üldist mobilisatsiooni, mille valitsus oli 13.—14. jaanuaril 1919 kavandanud, ei läinud korda täielikult läbi viia seoses 7. jaanuaril alanud valgevägede pealetungiga ja meie vägede sunnitud taandumisega Narvast ja reast teistest Eesti piirkondadest.

Hiljem viidi mobilisatsioon siiski osaliselt läbi Lõuna-Eestis. Näiteks formeeriti ainult Võrumaalt mobiliseerituist 5. eesti kommunistlik polk ja mitu väiksemat väeosa.

Kui valgete ülekaalukatel jõududel läks 19. jaanuaril 1919 korda vallutada Narva, jätkas Eesti Osakondade Keskkomitee oma tegevust Võrus. Veebruari algul tegutses Keskkomitee Pihkvas, hiljem Luugas. Ka nende kuude jooksul tegi VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee ulatuslikku parteitööd. Veebruari- ja märtsikuu kestel toimusid Pihkvas ja Luugas Keskkomitee ja Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu koosolekud, kus võeti vastu mitu ühist otsust. Astuti tähtsaid samme eesti väeosade tugevdamiseks, Eestist evakueerunute abistamiseks jne.

Selleks et arutada Eesti Töörahva Kommuuni territooriumil tegutsenud parteiorganisatsioonide tööd, analüüsida VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee senist tegevust ning kindlaks määrata parteiorganisatsiooni edasised tegevussuunad, hakkas Keskkomitee 1919. aasta veebruaris ette valmistama Eesti kommunistide konverentsi. Keskkomitee töötas välja ka eelseisva konverentsi päevakorra, mille saatis kohalikele parteiorganisatsioonidele tutvumiseks.

Kommunistide koosolekutel toetati konverentsi kokkukutsumise mõtet igati, valiti esindajad ja tehti ettepanekuid arutusele tulevate küsimuste kohta. Nii soovisid Eesti Kommunistliku Tagavara Kütipolgu kommunistid 28. veebruaril ja 1. märtsil 1919 toimunud koosolekutel,

[12] EKPA, f. 29, nim. 3, s. ü. 4, l. 15.
[13] Samas.

et konverentsi päevakorras oleksid ka aruanded Eesti Töörahva Kommuuni valitsusasutuste tegevusest. Partei elu organiseerimise alal otsustati nõuda, et «ükski Keskkomitee liige keskvalitsuse liige ei oleks» ja et Keskkomitee «peab kindla plaani välja töötama maal partei elu organiseerimiseks»[14]. Et eelseisval konverentsil pidi arutusele tulema kirikusse suhtumise küsimus, soovitas koosolek delegaadiks valitud kommunistile Väljale konverentsil esineda selliste ettepanekutega, nagu «1) kirikud lahti jätta ja kontrolli all töötama panna, 2) niikaua kirikud seisma panna, kui meil tarvilikud haritud jõud puuduvad ette lugemiseks, 3) vene kirikutega eraldi talitada»[15].

Eesti Töörahva Kommuuni Rahvamajanduse Valitsuse parteikollektiivi koosolekul kohustati konverentsi delegaadiks valitud H. Pöögelmanni esinema konverentsil nõudmisega, et noortel kommunistidel oleks kuni pooleaastane katseaeg. Vastavalt vajadusele võis parteikollektiiv kandidaadiks oleku aega pikendada. Samuti soovitati suurendada Keskkomitee liikmete arvulist koosseisu ja ka seda, et Keskkomitee pööraks oma töös suuremat tähelepanu kirjanduse väljaandmisele, sõjaväelaste seas tehtavale agitatsioonile ja töö omavahelisele paremale jaotamisele, mis tagaks kogu Keskkomitee viljakama tegevuse.

Kuna märtsi algul oli toimunud Moskvas V. I. Lenini juhtimisel Kommunistliku Internatsionaali I kongress, millest ka Eestimaa parteiorganisatsiooni esindaja otsustava hääleõigusega osa võttis, soovitas Eesti Töörahva Kommuuni Rahvamajanduse Valitsuse parteikollektiivi koosolek konverentsile Kominterni platvormiga ühineda.[16]

Eesti kommunistide konverents toimus 20.—23. märtsini 1919 Luugas, Polügooni kasarmute teatrisaalis. Kommuun oli selleks ajaks suurema osa oma territooriumist juba kaotanud ning seal kehtis kodanluse verine diktatuur. Konverentsist võtsid osa 27 delegaati otsustava häälega ja üks delegaat nõuandva häälega. Kõik delegaadid (J. Anvelt, A. Aren, J. Heintuk, H. Kiilaspea, S. Kippar, P. Lepp, P. Peterson, H. Pöögelmann, K. Vitsut jt.) olid parteisse astunud enne Oktoobrirevolutsiooni. Ka põranda-

[14] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 547, l. 5.
[15] Samas, l. 6.
[16] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 310, l-d 1—2.

alusele Eestimaa parteiorganisatsioonile oli kutse saadetud, kuid viimane ei jõudnud oma esindajat konverentsile saata.

Konverentsi avas VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee sekretär P. Lepp. Konverentsi presiidiumi valiti H. Kiilaspea, P. Peterson ning O. Rästas. Kõigi eesti kommunistide ja töötajate nimel saatsid delegaadid palava tervituse V. I. Leninile. «Eestimaa Kommunistliku Partei konverents,» öeldi telegrammis, «tervitab teie kaudu Kommunistlikku Internatsionaali, kelles ta näeb kommunismi ideede kehastumist, nende ideaalide kehastumist, mille elluviimise eest võitlevad kogu maailma töölised.»[17] Konverents saatis kaastundetelegrammi Ülevenemaalisele Kesktäitevkomiteele seoses selle esimehe J. M. Sverdlovi surmaga. Eri resolutsioonis mälestati võitluses langenud seltsimehi.

Aruannetega Keskkomitee tööst esinesid J. Heintuk ja P. Lepp. Esimene andis ülevaate Keskkomitee tegevusest alates Saksa okupatsioonist kuni Nõukogude Eesti Vabariigi moodustamiseni, kuna P. Lepp rääkis pikemalt VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee tööst Eesti Töörahva Kommuuni perioodil.

Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu tegevusest andis konverentsil aru J. Anvelt. Ta peatus pikemalt Eesti Töörahva Kommuuni valitsuse poolt läbiviidud tähtsamatel üritustel, töös saavutatud edusammudel, samuti esinenud puudustel ja raskustel, millega tuli iga päev kokku põrgata. Nõukogude Eesti valitsus, ütles J. Anvelt, pole «kunagi iseäralist eralduspoliitikat ajanud ega Eestist mingisugust teistest lahusolevat iseseisvat riiki teha tahtnud... Nõukogu on juhtinud põhjusmõte, et Eesti peab olema üks osa üleilmlisest töörahva nõukogude vabariikidest, sellepärast pandud talle nimeks «Eesti Töörahva Kommuun», s. t. üks kommuun hulga teiste seas.»[18]

Eesti Töörahva Kommuuni Rahvamajanduse Valitsuse tegevusest rääkis H. Pöögelmann. Ta märkis, et ehkki omal ajal võis Saksa okupatsiooni kokkuvarisemist oodata, tuli see siiski 1918. aasta novembris niivõrd ootamatult, et ei jõutud kodanluse võimu kukutamiseks ja nõukogude

[17] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 119.
[18] «Edasi», 30. märtsil 1919.

võimu taaskehtestamiseks Eestis küllaldasi ettevalmistusi teha.

Konverentsil kuulati ära ka kohalike parteiorganisatsioonide aruanded, arutati kirjanduse väljaandmise, põhikirja vastuvõtmise ja mitmeid teisi küsimusi. Sõnavõttudes kriipsutati alla agitaatorite, organisaatorite ja poliitilise kirjanduse suurt puudust kohtadel, nõuti Eesti Diviisi parteiorganisatsiooni töö parandamist jne.

Kuulati ka informatsiooni Kominterni asutamise kongressi tööst. H. Pöögelmann luges konverentsile ette oma kõne, millega ta sellel kongressil Eesti Osakondade Keskkomitee nimel oli esinenud.[19]

Kirikusse suhtumise küsimust arutades jäi konverents põhiliselt samadele seisukohtadele, mis olid Eesti Osakondade Keskkomiteel ja Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogul 1918. aasta lõpul ja 1919. aasta algul. «Kõigi usutunnistuse pappide kui valeõpetuste laialilaotajate kontrrevolutsionäärideks ja töörahva vaenlasteks tunnistamine, otsus nende väljasaatmise kohta, ning kommunismuse õpetamise teaduslik valgustamine kirikutes»[20], nagu seda nõuti ühes Kommuuni valitsuse dekreedis, oli ilmne pahempoolne viga.

Samuti ei antud konverentsil õiget hinnangut Kommuuni perioodil tehtud vigadele agraarküsimuses. Eesti Töörahva Kommuuni Valitsuse põllumajandusosakonna töötaja G. Kippar leidis, et kui külas suur enamus kommuuni luua tahab, tuleb need talupidajad, kes ei taha ühineda kommuuni, sundida selleks kas või kuulipildujatega.[21] Mitmed delegaadid vaidlesid G. Kipparile küll vastu, kuid sellega probleemi arutelu lõppeski. Kindlat seisukohta agraarküsimuses konverents vastu ei võtnud.

Tõsist tähelepanu pöörati konverentsil partei organisatsioonilistele küsimustele. Otsustati, et Nõukogude Venemaal asuvad Eesti osakonnad alluvad edaspidi kohalikele parteikomiteedele, mille territooriumil nad tegutsevad, mitte aga enam konverentsil valitud Keskkomiteele. Samal ajal aga peeti vajalikuks, et mitmetes küsimustes, eriti kirjanduse väljaandmise alal peaksid

---

[19] «Tööline», 22. märtsil 1919.

[20] «Eesti Kütiväe Teataja», 12. detsembril 1918.

[21] J. Anvelt, «Meie lahkuminekud» ehk EKP «vastasrinna» ajaloolised unenäod, «Klassivõitlus» 1928, nr. 98/99, lk. 54.

Nõukogude Venemaal asuvad Eesti osakonnad siiski olema tihedas kontaktis konverentsil valitava Keskkomiteega.[22]

Konverentsil otsustati jätkata kõikide parteilaste eksamineerimist ning selle paremaks korraldamiseks organiseerida eksamineerijatele erikursused.[23] Nimelt oli Eesti Osakondade Keskkomitee 18. detsembril 1918 otsustanud edaspidi parteisse vastu võtta ainult neid seltsimehi, kes olid läbi teinud vastavad katsed, kus pidi selguma, kas parteisse astujad tunnevad tarvilikul määral partei programmi.[24] 21. detsembril kinnitati veel 27 peamist küsimust, mida parteisse astujaile tuli esitada. Vastavate katsete korraldamine jäeti partei osakondade hooleks.[25] 1919. aasta algul hakati mitmel pool organiseerima eksameid partei liikmete ideelisuse väljaselgitamiseks ja nende poliitiliste teadmiste kontrollimiseks. 6. ja 7. jaanuaril toimusid sellised eksamid partei Narva linnakomitees.[26] Katset mittesooritanud seltsimehed arvati parteist välja.[27] Arusaadav, et taolised eksamid, eriti Kodusõja rasketes tingimustes, hirmutasid parteisse astumisest eemale mitmeid ausaid, nõukogude võimu eest võitlevaid töölisi ja kehvikuid, kelle poliitilised teadmised esitatud nõudmisteni ei küündinud.

Konverentsil valiti uus 7-liikmeline Keskkomitee, kuhu kuulusid G. Kippar, K. Krustein, P. Lepp, P. Peterson, H. Pöögelmann, O. Rästas ja K. Vitsut. Keskkomitee liikmekandidaatideks valiti P. Lippo, R. Nieländer ja J. Soo. Peale selle nähti ette kaks kohta illegaalse parteiorganisatsiooni esindajatele. J. Anvelti kui tolleaegset Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu esimeest Keskkomiteesse ei valitud, sest asuti seisukohal, et valitsuse juht Keskkomitee koosseisu kuuluda ei tohi. Otsustati ka, et Keskkomitee valib endale 3-liikmelise Täidesaatva Büroo, kuhu ei või kuuluda Eesti Töörahva Kommuuni valitsuse liikmed.

Selleks et õigesti aru saada Eesti kommunistide mõnedest vildakatest seisukohtadest Luuga konverentsil ja Kodusõja päevil, tuleb arvestada tolle ajajärgu iseärasusi.

---

[22] «Tööline», 27. märtsil 1919.
[23] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 490, l. 5.
[24] «Eesti Kütiväe Teataja», 24. detsembril 1918.
[25] «Eesti Kütiväe Teataja», 24. detsembril 1918.
[26] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 586, l. 5.
[27] EKPA, f. 6495, nim. 1, s. ü. 380, l. 47.

Esiteks valitses üldine arvamus, et sotsialistlik revolutsioon tähtsamates Lääne-Euroopa maades võidab õige pea ja sellele järgneb proletariaadi diktatuuri kiire võit kogu Euroopas. Selline arvamus tõukas osa parteitöötajaid subjektivismi teele, pahempoolitsevale etteruttamisele rahvahulkade liikumisest.

Eesti kommunistide vead ei olnud tollal erandiks. Analoogilisi «pahempoolseid» vigu esines ka mitmete teiste maade nagu Leedu, Läti, Ungari, Poola, Bulgaaria ja teiste parteiorganisatsioonide tegevuses. Kuid nõukogude võimu saatust Eestis ei otsustanud mitte need vead. Peamine põhjus peitus selles, et Eesti töörahva vastu seisid ameerika, inglise, prantsuse imperialistide, vene valgekaartlaste, eesti kodanluse, balti parunite, soome, rootsi ning taani palgasõdurite ühendatud jõud. Teistel nõukogude vabariikidel aga ei olnud tol ajal võimalik Eesti töörahvast küllaldaselt abistada.

*

Eestimaa parteiorganisatsioon kuulus pärast Eesti suveräänseks vabariigiks väljakuulutamist endiselt ühe väesalgana ühtse VK(b)P koosseisu. Seepärast võtsid eesti kommunistide esindajad osa ka 1919. aasta märtsis toimunud VK(b)P VIII kongressist. Delegaadid J. Hansing ja A. Leetsmann esindasid kongressil ligi 8000 eesti kommunisti.[28]

Muude tähtsate küsimuste arutamise kõrval määras VK(b)P VIII kongress partei siseelu käsitlevas resolutsioonis kindlaks ka rahvuspiirkondade parteiorganisatsioonide edaspidise seisundi.

Kongress oli kategooriliselt iseseisvate kommunistlike parteide föderatsiooni loomise vastu ja teatas resoluutselt, et on tingimata vajalik ühtne tsentraliseeritud kommunistlik partei ja ühtne Keskkomitee, kes juhib kogu partei tööd. Kõik rahvuslikud parteiorganisatsioonid peavad kuuluma VK(b)P-sse kui selle koostisosad. «Nõukogude rahvusriikide kommunistide keskkomiteedel,» öeldi kongressi otsuses «Organisatsioonilise küsimuse kohta», «on

[28] Восьмой съезд РКП(б). Протоколы. Москва 1959, lk. 460, 463.

partei piirkonnakomiteede õigused ja nad alluvad täielikult VK(b)P Keskkomiteele.»[29]

1919. aasta kevadel kujunes aga Eestis nagu mujalgi Baltimaades välja olukord, kus proletariaadil polnud väljavaadet lähemal ajal kapitalismi ahelatest vabaneda. See seadis Eesti parteiorganisatsiooni ette uued organisatsioonilised ja poliitilised ülesanded. Nii eesti rahva kui ka Nõukogude Venemaa rahvaste ühised huvid nõudsid Eesti väljakiskumist Nõukogude-vastasest interventsioonist. Eestimaa parteiorganisatsiooni peamiseks ülesandeks sai rahvahulkade võitluse organiseerimine rahu sõlmimise eest Nõukogude Venemaaga. Alates 1919. aasta kevadest teatas Nõukogude valitsus mitmel korral, et ta on valmis eesti kodanlikku valitsust tunnustama ja temaga viivitamatult rahu sõlmima.

Eestis tegutsevatel kommunistidel tuli hakata arvestama sellega, et Eesti eraldub teatud ajavahemikuks Nõukogudemaast, ning et siinsel parteiorganisatsioonil tuleb lähemas tulevikus tegutseda hoopis teistsugustes tingimustes kui kommunistidel Nõukogude Venemaal. Sel ajal kui VK(b)P lahendas sotsialistliku ülesehitustöö küsimusi, pidid eesti kommunistid ja kogu töörahvas uuesti organiseeruma ning jõude koondama kodanluse ründamiseks ja lõplikuks kukutamiseks.

1919. aasta kevadeni oli VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee Eesti Töörahva Kommuuni territooriumil tegutsevaid parteiorganisatsioone vahetult juhtinud ja koos Tallinnas asuva illegaalse Keskkomiteega osa võtnud kogu Eesti parteiorganisatsiooni tegevuse suunamisest. Uues olukorras võis Eesti Osakondade Keskkomitee ühendada ainult Venemaal tegutsevaid VK(b)P Eesti osakondi ja Punaarmee eesti kütidiviisi parteikollektiive ning teha organisatsioonilist ja poliitilist tööd Nõukogude Venemaal elavate eestlaste hulgas.

Eestis põranda all töötaval parteiorganisatsioonil tuli aga hakata tegutsema proletariaadi parteina kodanliku riigi tingimustes. Kuid ka edaspidi polnud Eestis tegutseva parteiorganisatsiooni edukas võitlus mõeldav ilma sidemeteta VK(b)P Keskkomiteega. Tekkinud olukord nõudis aga teatud organisatsiooniliste sammude astumist.

[29] NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa, Tallinn 1956, lk. 443.

Partei organisatsiooniline korraldus oli vaja viia vastavusse väljakujunenud poliitilise situatsiooniga.

Arvestades tõsiasja, et kodanlik Eesti jääb enam-vähem pikemaks ajaks püsima ja et Eesti proletariaadil ning tema parteil tuleb, nii nagu kapitalistlike maade proletariaadil ja nende parteidelgi, jätkata klassivõitlust rahvuslik-kapitalistliku Eesti tingimustes, otsustas Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee seada sisse vahetud ideelised ja organisatsioonilised sidemed Kommunistliku Internatsionaaliga.

1919. aasta mai lõpul moodustati Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee Välismaa (nimetati ka Venemaa) Büroo, mille asukoht oli Staraja Russas (hiljem Petrogradis). Välismaa Büroo esindas Eestimaa illegaalset parteiorganisatsiooni Nõukogude vabariigis ja pidas sidet välismaaga. Olles kontaktis VK(b)P Keskkomitee ja Kominterni Täitevkomiteega, informeeris ta neid parteitöö ja klassivõitluse olukorrast Eestis.[30]

5. juunil 1919 toimus Dno jaamas Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu ja VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee ühine koosolek. Sellest võtsid osa J. Anvelt, J. Käspert, P. Lepp, K. Mühlberg, J. Palvadre, P. Peterson, H. Pöögelmann, O. Rästas, M. Trakmann, A. Vallner ja K. Vitsut. Arvestades Baltimaade rindelõigus kujunenud olukorda ja lähtudes Nõukogude vabariigi üldistest huvidest, samuti Eestis põranda all tegutseva Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee ettepanekust, võeti vastu ühine otsus Eesti Töörahva Kommuuni asutuste tegevuse lõpetamise kohta.[31]

12. juunil saatis Välismaa Büroo VK(b)P Keskkomiteele P. Lepa ja H. Pöögelmanni allkirjaga kirja, milles analüüsiti Eestis kujunenud olukorda: «Kodusõda Eestis on lõppenud. Koostööst Soome valgete väesalkadega ja Suurbritannia abiga tõrjuti Nõukogude väed Eestimaalt välja,» öeldi kirjas, «osa kommuniste ja neile kaasatundjaid arreteeriti, osa lasti maha või poodi üles; allesjäänud läksid sügavale põranda alla, nagu tsarismi kõige halvematel aegadel.»[32] Olles asjalikult analüüsinud Eesti Töörahva

[30] «Ülevaade EKP ajaloost. I...», lk. 343.
[31] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 135.
[32] NLKP KK Marksismi-Leninismi Instituudi Partei Keskarhiiv (NLKP Keskkomitee MLI PKA), f. 17, nim. 65, s. ü. 94, l. 35.

Kommuuni kaotuse põhjusi, tegi Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee Välismaa Büroo järgmisi ettepanekuid: 1) Eesti Nõukogude valitsus peab territooriumi kaotamise tõttu oma tegevuse lõpetama, andes oma tegevusest aru Eestimaa Kommunistliku Partei kongressile, mis lähemal ajal kokku kutsutakse.

2) Tuleb püüda selle poole, et Eesti Nõukogude Vabariik taastataks sisemise revolutsiooni tulemusena. Niisugusel juhul võidakse talle relvastatud abi anda vaid Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee (Tallinn) palvel.

3) Punaarmee, lähenedes Eesti piirile oleks soovitav, et Vene Vabariigi valitsus pakuks Eesti valgete valitsusele rahu; sel juhul, kui Eesti valged lõpetavad aktiivse sõjategevuse, ei tuleks Eestisse tungida ega piiriäärseid asustatud punkte (Narva) tulistada jne.

Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee Välismaa Büroo kiri saabus VK(b)P Keskkomiteesse 17. juunil. Kirja esimesele küljele on tehtud märkus «Koopia seltsimees Leninile» ja «Täidetud 30. VI». Vastavalt Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee ettepanekule andis VSFNV valitsus Nõukogude relvastatud jõudude ülemale korralduse mitte ületada Eesti etnograafilisi piire. Samal ajal anti uuesti teada valmisolekust alustada kodanliku Eesti valitsusega rahuläbirääkimisi.

19. juulil avaldas Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee manifesti eesti töörahvale. Eesti Töörahva Kommuuni tegevus kuulutati lõpetatuks. Partei kutsus eesti töölisi ja soldateid võitlema rahu eest kodanliku Eesti ja Vene SFNV vahel, et sellega osutada vennalikku abi Punaarmeele ja Nõukogude Venemaa rahvastele. Manifestis rõhutati, et partei peaeesmärgiks jääb endiselt võitlus kodanluse kukutamise eest ja nõukogude võimu kehtestamine Eestis.[33]

Eesti Töörahva Kommuuni likvideerimisega oli Eestimaa Kommunistliku Partei kui Kommunistliku Internatsionaali kuuluva sektsiooni konstitueerimine lõplikult otsustatud. 1919. aasta märtsis Luuga konverentsil valitud VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee lõpetas tegevuse ja andis osa oma funktsioonidest, nagu Eesti ille-

[33] J. Anvelt, Eestimaa Kommunistliku Partei Kongress, «Klassivõitlus» 1921, nr. 3/4, lk. 26.

gaalse parteiorganisatsiooni esindamise ja temaga vahetu sidepidamise üle Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee Välismaa Büroole.[34]

Nõukogude Venemaal jätkasid Eesti kommunistid tegutsemist koondununa VK(b)P Eesti osakondade ümber VK(b)P Keskkomitee vahetul juhtimisel. 9.—11. augustil 1919 toimus Petrogradis VK(b)P Eesti osakondade konverents, kus valiti uus osakondade keskkomitee. Viimane tegi ära suure töö Eesti kütidiviisi parteikollektiivide ja väeosade võitlusvõime tõstmiseks ja Nõukogudemaal elavate eestlaste mobiliseerimisel esimese töörahva riigi aktiivsele kaitsmisele ja sotsialistlikust ülesehitustööst osavõtmisele. VK(b)P Eesti osakonnad andsid abi ka illegaalsele Eesti parteiorganisatsioonile töörahva ettevalmistamisel uuteks klassilahinguteks kodanluse vastu.

[34] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 141—143.

EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUNI NÕUKOGU SÕJAVÄEVALITSUSE TEGEVUSEST

Ü. Taigro

1918. aasta 29. novembril väljakuulutatud Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu teiste valitsuste hulgas moodustati ka Sõjaväevalitsus, mida juhtis Nõukogu esimees Jaan Anvelt. Detsembri keskpaiku määrati Sõjaväevalitsuse nõuandjaks August Kork, kes jõudis Lõunarindelt Narva 14. detsembril.[1] Samast kuupäevast määrati sõjalise hariduse osakonna juhatajaks Reinhold Isak (erialalt jurist)[2].

Juba enne vabastamislahingute algust avaldati üleskutse Eesti töötavale rahvale: «Seltsimehed! Maatamehed ja töölised vabrikutes ja töökodades ja kõik, kes te Venemaal laialipillatud olete! Ühinege kõik ilma ajaviitmata Eesti kommunistlistesse sõjaväeosadesse... Meie peame avalikus klassivõitluses sotsialistliku isamaa uuesti kätte võitma. Meie peame oma seltsimehed vangitornidest ja orjaiketest vabastama! Seepärast pange oma tööriistad ajutiselt käest ja astuge viibimata võitlusridadesse.»[3]

See üleskutse kandis 2. Viljandi kütipolgu komandöri Eduard Teiteri ja komissari Aleksander Jea allkirju.

Partei Eesti Osakondade Keskkomitee kuulutaski 19. novembril 1918 välja partei liikmete ja neile kaasatundjate eestlaste üldmobilisatsiooni.[4]

1918. aasta novembrikuu teisel poolel sai Punaarmee Põhjarinde 7. armee Nõukogude Venemaa sõjajõudude kõrgemalt ülemjuhatajalt J. Vācietiselt käsu valmistuda

[1] ENSV ORKA, f. R-1539, nim. 1, s. ü. 2, l. 3.
[2] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 440, l. 2.
[3] EKPA, f. 27, nim. 1, s. ü. 542, l. 12.
[4] EKPA, f. 27, nim. 1, s. ü. 541, l. 12.

Eesti ja Läti ala vabastamiseks.[5] 7. armee rinne jagunes kaheks rindesektoriks. Parempoolse rindesektori 6. diviisi väed pidid tegutsema Peipsi järve ja Soome lahe vahelisel lõigul Narva—Rakvere—Tapa—Tallinna suunas. Pahempoolse rindesektori väed aga Pihkva—Petseri—Võru—Valga—Riia suunas. Eesti vabastamislahinguis etendas erilist osa parempoolne rindesektor, kus võitlesid ühte brigaadi koondatuna ka põhiliselt eestlastest koosnevad Tallinna, Tartu ja Viljandi polgud, ratsa-, kahurväe ja teised väeosad. Selle rindelõigu üldjuhiks oli 6. diviisi komandör N. Ivanov. Eesti polkudest koosnevat brigaadi, kes pidas lahinguid põhiliselt Narva—Tapa raudtee ja Soome lahe vahel, juhtis Keppen.

Väeosade sõjalist tegevust juhtisid staabid, kes olid kontaktis Kommuuni Nõukogu Sõjaväevalitsusega.

Vastava kokkuleppe järgi allus 25-verstane rindejoonetagune maa-ala väeosa tagalaülemale. Kogu vabastatud maa-ala aga kuulus Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu haldusse. Diviiside sõjanõukogudesse ja iga Punaarmee polgu juurde määrati veel Eesti Töörahva Kommuuni esindaja, kes aitas korraldada läbikäimist kohaliku elanikkonnaga.

Lisaks Nõukogude Venemaal formeeritud eesti rahvuslikele üksustele moodustati vabastatud territooriumil uusi väeosi ning täiendati endisi. Sajad töötava rahva pojad astusid vabastatud linnades ja külades vabatahtlikult punastesse polkudesse. Eesti vabastajate read kasvasid. Juba päev pärast Narva vabastamist avaldasid paljud soovi astuda vabatahtlikuna 2. Viljandi kütipolku.

Rohkesti astus vabatahtlikke ka Lõuna-Eestis võitlevaisse punastesse väeosadesse. «Iga Eesti linn, iga alev, iga küla annab meile oma väeosa, oma salga arusaajaid töölisi, klassiteadlikke võitlejaid,»[6] kirjutati «Eesti Kütiväe Teataja» avanumbris.

Nii astus ainuüksi ühe päeva jooksul Punaarmeesse Luunja vallas 48 ja Kastre-Võnnus 20 vabatahtlikku.

Idarindelt saabunud eskadroni baasil formeeriti detsembrikuu jooksul Narvas ja Rakveres uutest vabatahtlikest lisaeskadronid ning juba 1919. aasta jaanuari algul

---

[5] Nõukogude Armee Keskarhiiv (NARKA), f. 6, nim. 4, s. ü. 8, l. 24.

[6] «Eesti Kütiväe Teataja», 28. novembril 1918.

läks rindele punane eesti ratsapolk. Ratsapolgu esimeseks komissariks oli Tõnis Poom, hiljem Oskar Otsman.[7] Virumaa vabatahtlikega täiendati 3. suurtükipatareid ja moodustati 2. Viljandi polgu ratsaluure komando.

Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu avaldas üleskutse, milles paluti vene rahvusest seltsimehi, kes olid rutanud appi eesti klassivendadele, meeles pidada, et eestlaste vabadusvõitlus on ka nende vabadusvõitlus. Neile meenutati, et Eesti punased kütipolgud võitlesid venelastega kõikjal käsikäes, kus mõisnikud, kapitalistid ja teised rahvavaenlased astusid välja nõukogude võimu vastu. «Olge veendunud,» öeldi üleskutses, «kui Eesti on vabastatud valgetest, meie laskurid ei jää koju, nad on alati valmis koos teiega kaitsma revolutsiooni...»[8]

Narva rindelõigus tegutsevate eestlastest väeosade parteikollektiivide delegaadid võtsid 12. detsembril vastu resolutsiooni, milles pöörduti Kommuuni Nõukogu poole palvega abistada igati väeosade edasiliikumist ja saata selleks väeosadesse oma volinikud.

Volinikele antud juhtnöörides öeldi:

«Teie peate püüdma kohalike elanike lugupidamist võita, kõigega viisakalt ümber käima, ka vastastega, kui nad teie kätte satuvad.»[9]

18. detsembril toimus Narvas koosolek, millest võtsid osa üks Punaarmee juhtivaid komissare B. Pozern jt. ning Kommuuni juhtivad töötajad. Arutati 6. diviisi senist tegevust Eestimaa vabastamislahingutes. 6. diviisi sõjakomissarideks nimetati ka J. Anvelt ja Sõjaväevalitsuse kolleegiumi liige M. Trakmann.

18. detsembril anti Kommuuni Nõukogu poolt välja dekreet, mille põhjal hakati tegema ettevalmistusi mobilisatsiooni läbiviimiseks. Selle dekreedi kohaselt kavatseti lähemas tulevikus mobiliseerida kõik terved mehed, kes elatusid ühiskondlikult vajalikust tööst ega kasutanud palgalist tööjõudu, ning kõik Kommunistliku Partei liikmed ja nende poolehoidjad. Ülejäänud kutsealustest taheti moodustada nn. töövägi Punaarmeele vajalike majanduslike ning muude tööde tegemiseks. Punasesse sõjaväkke mobiliseerituile lubati maksta keskmise töölise

[7] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 614, l. 201.
[8] EKPA, f. 27, nim. 1, s. ü. 541, l. 1.
[9] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 75, l. 2.

palgaga võrdset tasu. Mobilisatsiooni ajal, teenistusse võetavate aastakäikude arvu ja teiste sellega seoses olevate küsimuste kindlaksmääramine jäeti Sõjaväevalitsuse hooleks.

31. detsembril 1918 määras Sõjaväevalitsus kindlaks mobiliseerimisele kuuluvad aastakäigud (1894.—1898. aastal sündinud). Tegelikult ei suudetud kõike seda teostada vajaliku kiirusega. Narvas näiteks viidi mobilisatsioon läbi mõni päev enne taganemist (linnas 13. ja valdades 14. jaanuaril). Tartu maakonnast suunati mobiliseeritavad Valka samuti juba taganemise ajal.

Paremini õnnestus mobilisatsiooni läbi viia vaid Võru maakonnas, kus mobiliseerituist moodustati Võru Kommunistlik Kütipolk. Organiseerimistöid juhatas seal Sõjaväeosakonna juhataja, pärastine tuntud Nõukogude luuraja, üks Richard Sorge hilisemaid abilisi — K. Rimm, ja sõjakomissar P. Põder.

Võru Linna ja Maakonna Täitevkomitee esimees E. Leegen palus 3. jaanuaril 1919 Võru polgu varustamiseks 500 püssi ja 500 komplekti mundreid ning 20 revolvrit Täitevkomitee liikmete jaoks.

Pidevalt astus Sõjaväevalitsus samme Punaväele kõige hädavajaliku muretsemiseks. Väeosade varustamiseks hobustega kuulutas Sõjaväevalitsus juba 3. detsembri päevakäsuga välja üldise hobuste rekvireerimise.

16. detsembri päevakäsuga teatas Sõjaväevalitsus rühmakomandöride kursuse avamisest, kuhu iga väeosa oli kohustatud saatma kindla arvu mehi. Kursustele võeti kommuniste ning neid parteituid, kellel oli kahe partei liikme soovitus ja kes olid vähemalt 6 kuud sõjaväes teeninud. Kursuste kestvus oli ette nähtud kõigest 3 nädalat, sest võitlus Eesti vabastamise eest ei lubanud õppimisele rohkem aega pühendada.

24. detsembril loodi Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu otsusega komisjon, kes pidi aitama rindevõitlejatele sooje riideid muretseda.

25. detsembril avaldati dekreet ka Eestimaa revolutsioonilise kaitsepolgu loomisest, mis allutati Sõjaväevalitsusele. Kaitsepolgu ülesandeks jäi korrapidamine kogu Eesti Töörahva Kommuuni territooriumil ning selle polgu koosseisu arvati ka varem formeeritud raudtee-, linnade ja piirikaitseüksused. Eesti revolutsioonilise kaitsepolgu komandöriks oli Karl Sammel.

Polk tegeles piirivalve, raudtee kaitse, linnas korrapidamise ja ka mõningate ülesannete täitmisega mäal. Väeosa nimekirjas oli 655 meest.

Polgu lipp oli punase põhjaga, selle vasakus nurgas oli kujutatud päike kiirtega ja paremas loosung: «Kõigi maade töölised, ühinege!» Loorberipärja sisse oli õmmeldud kiri «Eesti Revolutsiooniline Kaitsepolk», selle alla loosung: «Elagu üleilmne revolutsioon!» Polgu parteikollektiivi esimene koosolek toimus 27. detsembril Narvas.

Revolutsioonilise kaitsepolgu parteikollektiivis oli esialgu arvel 50 kommunisti, 1919. aasta kevadel aga juba 74. Kaitsepolgu mehed koostasid detsembris 1918 üle 200 protokolli produktide omavolilise väljaveo kohta.

Kuigi Eesti Punased Kütipolgud koos teistest vennasrahvastest väeüksustega olid 1919. aasta jaanuari alguseks vabastanud umbes poole Eesti territooriumist, ei suutnud nad vabastamist siiski lõpule viia. Eesti kodanlusel õnnestus koos välismaiste imperialistidega koondada Eesti territooriumile suuri kontrrevolutsioonilisi jõude Vene valgekaartlaste, Inglise laevastiku, Soome-Taani-Rootsi palgasõdurite näol. Kodanlusel läks tollal korda oma petliku natsionalistliku propaganda õnge püüda ka kümneid tuhandeid eestlasi ning neid rindele suunata.

Nende ülekaalukate jõudude ees olid Eesti Kütipolgud ja teised Punaarmee väeosad sunnitud taganema.

10. jaanuaril 1919 avaldati Sõjaväevalitsuse juhataja J. Anvelti allkirjaga üleskutse Eesti töörahvale, milles teatati, et kodanlik ajutine valitsus on välismaalt rikkalikku sõjalist abi saanud ning Eesti Punased Kütipolgud koos teiste Punaarmee osadega olid sunnitud ülekaalu ees taganema. Ühtlasi kutsuti töörahvast astuma punastesse polkudesse. «Tulgu kõik vaprad, kõik need, kel tõeline töölise mehisus ei puudu, sinna, kus nüüd nende koht on: sõjaväe ridadesse,»[10] kirjutati üleskutses.

Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu, vaaginud tekkinud olukorda, astus veel energilisi samme. 4. veebruaril 1919 lähetati VSFNV Kesktäitevkomitee esimehele J. Sverdlovile avaldus, milles analüüsiti tekkinud olukorda ja taganemise põhjusi, näidati Eesti territooriumi geograafilise asetuse tähtsust välismaiste imperialistide interventsiooniplaanides ja tehti Nõukogude Venemaa valitsusele

[10] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 100—101.

omapoolseid ettepanekuid. Soovitati kiiremas korras ette võtta otsustavaid samme Eesti territooriumi vabastamiseks valgetest ja nõukogude võimu taaskehtestamiseks.

Pealöök soovitati anda Pihkva—Petseri—Tartu—Tapa—Tallinna suunas. Samas teatati ka, et eesti rahvusest väeosadest piisaks ainult pealöögi andmiseks, kuna teistesse rindelõikudesse paluti abiks saata vene rahvusest väeosi, kes on nõus vabatahtlikult võitlema Eesti vabastamise eest.

Edasi tehti ettepanek moodustada eestlastest ja teistest väeosadest, kes hakkavad võitlema Eesti vabastamisel, Eesti Punaarmee. Uute eestlastest väeosade moodustamiseks paluti abistada vilunud sõjaväespetsialistidega; eraldada paarkümmend kahurit, 2 soomusrongi, 3 soomusautot, 8000 vintpüssi, 10 000 komplekti vormiriietust, 500 sadulat ning muud.[11]

Koos selle Kommuuni Rahvakomissaride Nõukogu kirjaga sõitis Moskvasse ka Kommuuni delegatsioon koosseisus A. Kork, R. Isak, M. Trakmann (delegatsiooni juht).

Nõukogude Venemaa territooriumile taganenud Eesti kütipolkudest loodigi 1919. aasta veebruaris-märtsis Eesti kütidiviis. Polgukomandörideks mitmesugustel aegadel olid A. Abel, K. Kanger, A. Lillakas, F. Levald, A. Männikoks, A. Põld, A. Püss, N. Riuhkrand, J. Roman, A. Sorksepp, jt. 6., 10. ja Eesti diviisist moodustati operatiivselt 7. armee üldjuhtimisele alluv Eesti Punaarmee. Eesti Töörahva Kommuuni Rahvakomissaride Nõukogu avalduses teatati, et Eesti Punaarmee «külg külje kõrval Läti, Valgevene, Suurvene ja Ukraina vennasarmeedega võitleb ühendatud juhatuse all ühiste vaenlaste vastu»[12].

Eesti Punaarmee ülemaks määrati M. Vassiljev, staabiülemaks A. Kork, operatiivosakonna ülemaks A. Kukk, sõjanõukogu liikmeteks R. Isak ja M. Kerres. 1919. aasta kevadel tegutses Eesti Punaarmee edukalt. Märtsis-aprillis vabastasid armee väeosad Petseri ja Räpina ning jõudsid Võru lähistele.[13]

---

[11] NLKP Keskkomitee MLI PKA, f. 17, nim. 65, s. ü. 94, l-d 8—13.

[12] ENSV ORKA, f. 1534, nim. 1, s. ü. 1, l. 3.

[13] R. Isak, Brigaadist diviisini. Eesti diviis. Leningrad 1921, lk. 33.

Marienburgi (Aluksne) ja hiljem Dvinski (Daugavpilsi) rajoonis võitlesid Eesti Punaarmee väeosad ka Nõukogude Läti vabastamise eest.

Kommuuni Nõukogu eraldas miljon rubla eriti silmapaistnud võitlejate autasustamiseks lahinguliste teenete eest.

14. aprillil peeti Kommuuni Nõukogu koosolek sõjaväelaste esindajate osavõtul, kus kinnitati Eesti polkudes teenivate sõjaväelaste ühtne vormirõivastus.[14]

20. aprillil nimetas Kommuuni Nõukogu Jakob Palvadre Eesti Revolutsioonilise Sõjanõukogu liikmeks.[15] Ühtlasi alustati juba võitlust rahu sõlmimise eest kodanliku Eesti valitsusega. 6. mail kiitis Nõukogu heaks J. Anveldi poolt koostatud vastuse Ungari Nõukogude Vabariigi rahuettepanekule.[16]

Kui 1919. aasta mais alustasid Rodzjanko-Judenitši valgekaartlased ning Eesti valgekaartlikud üksused pealetungi Petrogradile, tuli paljud Eesti Punaarmee koosseisu kuulunud väeosad toimetada Pihkva rindelt Petrogradi kaitsele. Umbes samal ajal toimus ka Eesti diviisi ülema, endise tsaariarmee ohvitseri L. Riti alatu reetmine. Nagu hiljem selgus, oli L. Ritt salaja astunud ühendusse kodanliku Eesti valgekaartliku väejuhatusega ning koos mõnede teiste ohvitseridega loovutanud neile Punaarmee sõjasaladusi ja avanud varem kokkulepitud kohas rindelõigu, kuhu tungisid valgete väeosad. L. Riti tegevus aitas valgetel vallutada 26. mail Pihkva.

Niisugune häbiväärne reetmine leidis hukkamõistu kõigi võitlejate poolt. 12.—14. juunini peeti Porhovis 2. eestlastest punaväelaste parteikonverents, kus oli esindatud üle 700 partei liikme ja liikmekandidaadi. Konverents saatis tervitustelegrammi Kominternile ja Nõukogude Venemaa valitsuse juhile V. I. Leninile, milles eesti sõjamehed tõotasid nõukogude võimu eest võidelda ennastsalgavalt. Seda tõotust kinnitas täielikult võitlejate pärastine lahingutee.

Koos teiste Punaarmee väeosadega võttis brigaad osa mitmetest lahingutest valgetega ning likvideeris tagalas kulakute mässe.

---

[14] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 2, l. 81.
[15] Samas, l. 84.
[16] Samas, l. 89.

Kuigi 1919. aasta juulis teatati Eesti Töörahva Kommuuni likvideerimisest, jätkasid Eesti punased polgud võitlust nõukogude võimu eest mitmetel Kodusõja rinnetel.

16. augustil 1919 alustati otsustavat pealetungi Pihkva vabastamiseks, millest võttis osa ka Eesti brigaad. 25. augustil oli Pihkva jälle vaba. Vabastamislahingute käigus said Eesti polgud üle 200 vangi.[17] Ainuüksi 2. polgus autasustati Pihkva vabastamislahinguis ülesnäidatud vahvuse eest 26 komandöri ja võitlejat.

Et vahepeal oli olukord muutunud raskeks Dvinski all, saadeti augusti lõpul sinna ka Eesti brigaad. 1919. aasta augustis oli brigaadi koosseisus 4997 võitlejat.[18] Septembri algul võttiski brigaad osa lahingutest pealetungivate valgepoolakatega. Eriti tugevat pealetungi alustasid Poola leegionid tankide toetusel 27. septembri hommikul.

Hoolimata suurtest kaotustest aitas Eesti brigaad rünnakud Dvinskile tagasi tõrjuda. Oma ridade korraldamiseks anti brigaadile pärast neid lahinguid lühiajaline puhkus.

Sama aasta sügisel suunati koos teiste Punaarmee üksustega Lõunarindele ka eestlastest koosnevad polgud, mis vahepeal olid uuesti formeeritud diviisiks. 1919. aasta 5. oktoobril oli diviisi koosseisus (ilma ratsaväepolgu ja raskekahurväe pataljonita, mis jäid Läänerindele) 5390 võitlejat.[19]

Vastavalt käsule koondus diviis 17. oktoobriks Hotonetsi jaama (Brjanski—Orjoli raudtee) rajooni ja allus operatiivselt 14. armeele.[20] Diviisile tehti ülesandeks koos 9. ja Läti diviisiga vabastada Orjol. See ülesanne täideti edukalt. 20. oktoobril teatas 1. brigaadi ülem N. Riuhkrand diviisiülemale, et kell 10.30 tungis 5. Eesti polk esimesena Orjoli linna.[21] Vabastatud Orjoli esimeseks komandandiks ja garnisoniülemaks oli Eesti Diviisi ülem J. Palvadre.[22]

25. oktoobril sai Eesti diviis korralduse 13. armee juhatuselt, kelle käsutusse neid oli viidud, alustada uut peale-

[17] NARKA, f. 2027, nim. 2, s. ü. 8, l. 863.
[18] NARKA, f. 2027, nim. 2, s. ü. 22, l. 59.
[19] NARKA, f. 2027, nim. 2, s. ü. 22, l. 440.
[20] NARKA, f. 1656, nim. 1, s. ü. 40, l. 11.
[21] Samas, lk. 37.
[22] NARKA, f. 1656, nim. 1, s. ü. 155, l. 1.

tungi ja tõrjuda vaenlase jõud kagu suunas.[23] Ülesande sooritamiseks täiendati Eesti diviisi ühe brigaadiga 9. diviisist.

V. I. Lenin ütles 24. oktoobril oma kõnes Sverdlovi ülikooli kuulajatele: «Mitte kunagi ei ole olnud nii veriseid ja ägedaid lahinguid kui Orjoli all... Sellepärast meil ongi põhjust arvata, et nüüd läheneb Lõunarindel otsustav moment. Võit Orjoli ja Voroneži all, kus vaenlase jälitamine kestab, näitas, et siin, samuti nagu Petrogradi all, on saabunud murrang. Kuid meil on tarvis, et meie pealetung muutuks väikesest ja osalisest pealetungist massiliseks, hiiglasuureks lõpliku võiduni viivaks pealetungiks.»[24]

Ja sellist võitu partei ja Nõukogude valitsuse juhtimisel kavandatigi.

Raskete lahingutega liginesid nõukogude võitlejad, nende seas ka eestlased, Kurskile. Eesti diviisile anti käsk 17. novembri hommikul alustada pealetungi linna vabastamiseks. Eesti diviisi lõigu vastas seisis valgete Kurski kindlustatud rajooni ühendatud grupp, mille koosseisus oli 1., 2., 3. ja uuesti formeeritud Kornilovi polk, kahurvägi ja neli tanki.[25]

Ööl vastu 18. novembrit tungisid Eesti diviisi allüksused koos 9. laskurdiviisiga Kurskisse.[26] 5. Eesti polk jäeti garnisoniteenistuseks Kurskisse, kuna teised väeosad jätkasid vaenlase jälitamist. Kurski esimeseks komandandiks pärast vabastamist määrati Eesti diviisi komissar I. Tamm.[27]

Pärast Kurski vabastamist jätkas Punaarmee vaenlase jälitamist. Eesti diviisi koosseisu anti P. Pavlovi juhtimisel võitlev eribrigaad, kes koosnes põhiliselt ukrainlastest.[28]

7. detsembril vabastati Läti ja Eesti diviisi ühise operatsiooniga Belgorod.

Koos 42. diviisiga tegutsedes vabastas Eesti diviis hulga linnu, raudteejaamu ja asulaid Doni basseinis.[29]

1920. aasta 7. jaanuaril jõudis Eesti diviis lahingutega Aasovi mere kaldale Mariupoli linna rajoonis.

---

[23] NARKA, f. 1656, nim. 1, s. ü. 155, l. 100.
[24] V. I. Lenin, Teosed, 30. kd., lk. 62.
[25] NARKA, f. 1656, nim. 1, s. ü. 10, l. 202.
[26] История Гражданской войны, т. 4, Москва 1959, lk. 280.
[27] NARKA, f. 1656, nim. 1, s. ü. 9, l. 93.
[28] Samas, l. 81.
[29] NARKA, f. 1656, nim. 1, s. ü. 6, l. 152.

Pärast lühikest puhkust sai Eesti diviis ülesande likvideerida Guljai-Pole rajoonis Mahno salgad. Diviisi täiendati uute, peamiselt vene rahvusest väeosadega. Eesti diviis koos 8. ratsaväediviisiga murdsid 8. märtsil läbi valgete Perekopi kaitseliinidest ja vallutasid Jušuni kindlustatud positsiooni. Kuid rasketes lahingutes kantud kaotuste ja reservide puudumise tõttu olid Nõukogude väed sunnitud 11. märtsil sealt taganema.

Vastavalt Tartu rahulepingu sätetele likvideeriti 1920. aasta kevadel Eesti diviis kui iseseisev lahinguüksus. Kuid diviisi koosseis jätkas võitlust teistes Punaarmee väeosades kuni Kodusõja võiduka lõpuni.

Kümned eestlased, nagu A. Kork, A. Kukk, J. Raudmets, D. Plau, K. Rimm, H. Tummeltau, K. Krustein, A. Kulberg, R. Sokk, J. Ludri, J. Green, S. Saks, jt. tõusid Kodusõjas juhtivatele kohtadele ja tegid ära märkimisväärse töö Nõukogude relvastatud jõudude tugevdamiseks.

TÖÖRAHVA VÕITLUS EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUNI PÄEVIL KODANLIKU EESTI TERRITOORIUMIL

E. Mattisen

Pealiskaudsel ja kitsapiirilisel vaatlemisel võib paista, et kiiresti arenev teaduslik-tehniline revolutsioon ning kaasaegses maailmas asetleidvad sügavad sotsiaalsed muutused kustutavad hoopiski ühised tunnused ning järgivuse printsiibi eilse ja tänase, mineviku ja oleviku vahel, mistõttu ajaloo uurimine ja õppimine kaotab elulise tähtsuse. Ent see pole muidugi nii, õigupoolest vastupidi. Mida kiirem on ühiskonna arenemine, seda kiiremini ja täpsemalt peame tunnetama tema seaduspärasusi, ajastu uusi iseloomulikke jooni, tunnuseid. Iga uus saab tekkida ja tekibki ainult vana rüpes. Järelikult eeldab uue tundmine eelkõige vana tundmist. Nii on see kõiges.

Siin on teinegi ülitähtis külg. Rahvas, kes ei mäleta oma ajalugu, lakkab olemast rahvas. Mitte asjatult ei ole antikommunismi poolt Nõukogude rahvaste vastu suunatava ideoloogilise rünnaku üheks eesmärgiks võtta ära meie rahvalt, eriti noorelt põlvkonnalt ajaloo, revolutsioonilise mineviku mäletamine, teha ta relvituks. Sama eesmärki on taotlenud kodanlus ka Eesti Töörahva Kommuuni kui esimese eesti suveräänse sotsialistliku rahvusriigi ajaloo mahavaikimise ja võltsimisega.

Eesti Töörahva Kommuun on eesti töörahva revolutsioonilist minevikku meie rahva oleviku ja tulevikuga ühendava ajaloosilla üheks püsivaks kandetalaks. Oma egoistlikes klassihuvides on reaktsioonilised jõud ikka püüdnud lõhkuda silda progressiivse mineviku ja tänapäeva vahel. Nii on olnud see ka Eesti Töörahva Kommuuni ajaloo ja selle tähtsuse hindamisega kodanlike ja teiste antimarksistlike ajaloolaste ning poliitikategelaste poolt.

Eesti Töörahva Kommuuni ja Eesti kodanliku vabariigi tekkeajaloo tõlgendamisel võib täheldada kodanlikus historiograafias alates 20-ndate aastate algusest kuni tänapäeva eesti emigrantlike ajaloolaste «loominguni» küllaltki selgepiirilist evolutsiooni ajaloolise tõe süveneva moonutamise suunas, evolutsiooni väiksemalt võltsingult suuremale võltsingule. Kodanliku diktatuuri algperioodil käsitlesid paljud kodanlikud ajaloolased ja poliitikategelased oma ülevaadetes ja mälestustes kodanliku riigi tekkeperioodi ja ka mõningaid Eesti Töörahva Kommuuni ajaloo ning eesti töörahva vabadusvõitlusega seotud küsimusi veel teatava objektiivsuse raames. Neist leiame veel ülestunnistusi eesti töörahva toetuse ja osavõtu kohta nõukogude vabariigi loomisel, leiame näiteid sellest, kuidas eesti töörahva enamus novembris ja detsembris 1918 ning hiljemgi saboteeris kodanliku Ajutise Valitsuse korraldusi. Eesti Töörahva Kommuuni likvideerimise põhjuste kirjeldamisel ning kodanliku riigi päästmisel seati siis rõhutatult esiplaanile välisinterventide abi eesti kodanlusele, eriti Inglise laevastiku eskaadri ja soome «vabatahtlike» otsustav osa. Toimunu oli veel kõigil värskelt meeles ja raske oli teha olnut olematuks või siis liiga labaselt idealiseerida kodanliku vabariigi teket, «iseseisvumist».

Eesti Töörahva Kommuuni ja kodanliku vabariigi tekkeajaloo võltsimine võeti suuremas ulatuses käsile 30-ndail aastail, eriti fašistliku režiimi perioodil, mil vahetud muljed olid juba tuhmumas ning oli sirgunud uus põlvkond, kelle teadvust hakati ohtralt mürgitama ametliku natsionalistliku propagandaga, mis üha enam andis tooni ka ajalooteadusele.

Eesti Töörahva Kommuuni ja kodanliku riigi tekkeajaloo kontseptsioon kujundati siis üsnagi lihtsakoeline:

1) Eesti riik tekkis 24. veebruaril 1918 rahva tahtel.

2) Sellele järgnes ajutine pealesunnitud Saksa okupatsioon.

3) Seoses Saksa Novembrirevolutsiooniga ja Saksa imperialismi sõjalise krahhiga alustas Eesti Ajutine Valitsus 11. novembril uuesti tegevust ning 19. novembril 1918 toimus kogu võimu ülevõtmine Saksa sõjaväevalitsuselt sel päeval Riias allakirjutatud «üleandmise lepingu» alusel.

4) Punaarmee üksuste pealetungiga Narvale novembri lõpus 1918 algas üldrahvalik vabadussõda Eesti iseseisvuse eest, mis lõppes võidukalt Tartu rahu allakirjutamisega 2. veebruaril 1920.

5) Eesti Töörahva Kommuun ei omanud rahvahulkade toetust ja tekkis revolutsiooni eksportimise tulemusel Venemaalt (selle tõeline ajalugu vaikitakse surnuks või võltsitakse tundmatuseni).

6) Entente'i interventsiooni Baltikumi, mis algas 11. novembrist 1918 Compiègne'i vaherahu allakirjutamisega[1], s. o. 18 päeva enne kui Punaarmee vabastas Narva, käsitleti lääneriikide omakasupüüdmatu abina eesti rahvale tema iseseisvussõjas. Samaaegselt püüti aga rahva eest varjata ja moodustada tõika, et Lääne imperialistid ei mõelnudki tunnustada Eesti kodanliku riigi iseseisvust, vaid taotlesid selle muutmist Koltšaki impeeriumi kubermanguks või nende endi mandaatasumaaks.

Sellesama kontseptsiooni vaimus toimub Oktoobrirevolutsiooni, Eesti Töörahva Kommuuni ja Eesti kodanliku vabariigi ajaloo võltsimine ka tänapäeva eesti kodanlike emigrantlike ajaloolaste A. ja T. Varmase, M. Ojamaa, O. Looritsa jt. poolt.[2]

Seejuures teatavas mõttes «originaalset» teoreetilist baasi nimetatud kontseptsioonile püüdsid anda Varmased ja M. Ojamaa. Nad kinnitavad, et aastail 1917—1920 oli eesti rahvas alles sotsiaalselt homogeenne, moodustades ühtse rahvusterviku, jagunemata klassideks. Sellest tulenevalt ei saanudki Eestis olla juttu revolutsioonist ega kodusõjast, vaid üksnes kogu eesti rahva vabadussõjast «punase vene imperialismi» ja ka saksa okupantide vastu. Vähemal või suuremal määral kajastub taoline käsitlus ka 1961. a. Stokholmis väljaantud Kodanliku Eesti Asutava Kogu esimehe, sotside liidri A. Rei ja Kodanliku Valitsuse

---

[1] Compiègne'i vaherahu sisaldas artikleid, millega Nõukogude Vabariigi territooriumil, s. t. Baltikumis asuvad Saksa okupatsiooniväed muudeti Entente'i riikide Nõukogude-vastase interventsiooni tööriistaks. Saksa okupatsioonivägede ülesandeks oli siin maha suruda revolutsioonilist liikumist ja takistada nõukogude võimu taastamist seni, kuni neid asendavad Entente'i endi väed.

[2] Vt. A. ja T. Varmas, M. Ojamaa, Eesti ajalugu, Stokholm 1946, 1958; J. Parijõgi, T. Algma, J. Koit, Eesti ajalugu noorsoole, 2. trükk, Stokholm 1954.

Pariisi saadiku K. Pusta ning rea teiste kodanlike poliitikategelaste kirjutistes.[3]

Nõukogude Eesti ajaloolased ja arhiivitöötajad on teinud juba märkimisväärse töö revolutsioonilise võitluse valgustamisel Eestis välismaise interventsiooni ja Kodusõja perioodil, sealhulgas Eesti Töörahva Kommuuni päevil. Ent seda tööd ei saa lugeda kaugeltki lõpetatuks. Senini on trükkimata nii uurijatele kui ka laiemale üldsusele vajalik dokumentide kogumik kogu Kodusõja perioodi kohta, samuti üksikasjalikum ning terviklikum käsitlus Kodusõja ajaloost Eestis aastail 1918—1920.

Ka käesolevas lühiuurimuses pole võimalik anda ammendavat ülevaadet eesti töörahva väga mitmepalgelisest ja komplitseeritud võitlusest kodanliku Eesti territooriumil Eesti Töörahva Kommuuni perioodil, mis kestis 6 kuud ja 7 päeva. Peatuksime vaid mõningatel küsimustel ja hinnangutel, mis on seotud eesti töörahva võitlusega valgete tagalas Kommuuni loomisperioodil 1918. aasta novembris-detsembris ja jaanuaris 1919 ning eespool mainitud kodanlike tõlgenduste kriitikal.

1. Eesti töörahva vabadusvõitluse strateegiline eesmärk nii Saksa okupatsiooni perioodil kui ka kodanlikule Ajutisele Valitsusele võimu ülemineku perioodil novembris-detsembris 1918 oli maa vabastamine kõikidest välisinterventidest ning nõukogude võimu taastamine, Eesti nõukogude vabariigi rajamine. Selle eesmärgi nimel võitles kas otsestes või kaudsetes vormides, kas ennastohverdavalt või vähem aktiivsemalt *eesti töörahva kindel enamus*. Seda ei ole suutnud ümber lükata ka kodanlikud autorid. Täpsemalt öeldes — kodanlikud ajaloolased ja poliitikategelased ei olegi püüdnud põhjalikumalt uurida, iseloomustada ega hinnata rahva erinevate klasside ja kihtide, iseäranis töörahva, s. t. rahva enamuse võitluse iseloomu, selle poliitilist strateegiat ei Saksa okupatsiooni perioodil ega ka kodanliku riigi ja Eesti Töörahva Kommuuni tekkeperioodil.

Arvukate allikmaterjalide, samuti mitmete meie nõukogude autorite uurimistööde põhjal võib järeldada, et *töölisklass liidus kehvtalurahvaga oleks olnud suuteline kodanlikku valitsust kukutama juba 1918. aasta novemb-*

[3] Vt. August Rei, Mälestusi tormiselt teelt, Stokholm 1961; Kaarel R. Pusta, Saadiku päevik, SFV 1964.

ris ja taastama nõukogude võimu ilma Punaarmee otsese abita juhul, kui eesti kodanlusel oleks tulnud seista silm silma vastu töörahvaga, kui kodanlik Ajutine Valitsus poleks tuginenud oma tekkemomendist alates välisimperialistide sõjalisele abile.

2. Eesti töörahva võitlus valgete ja interventide tagalas oli oma iseloomult sügavalt *internatsionaalne*. Võideldes oma sünnimaa vabastamise eest välisinterventidest ja sisemise kontrrevolutsiooni kütkeist, Eesti Nõukogude Vabariigi loomise eest, võitles eesti töörahvas ühtlasi Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitude kaitseks Nõukogude Venemaal. Ta tegi küllaltki palju selleks, et takistada imperialistidel Eesti muutmist Nõukogude-vastase interventsiooni laiendamise platsdarmiks.

Revolutsiooniline ja ülddemokraatlik interventsioonivastane võitlus Valge-Eesti tagalas nõrgendas oluliselt Eesti territooriumil formeeritud Judenitši armee, Eesti rannavetes tegutseva Inglise sõjalaevastiku, soome, rootsi, taani «vabatahtlike», balti pataljoni, läti valgekaartlaste ning eesti kodanliku armee võitlusvõimet, kergendas Punaarmee osade lahinguoperatsioone rindel nii Eesti territooriumi vabastamisel kui ka Judenitši sõjakäikude perioodil revolutsiooni hälli — Petrogradi kaitsmisel. Endastmõistetavalt oli eesti töörahva võitluse peamiseks reaalseks ja moraalseks toeks seejuures Nõukogude Venemaa, tema töölisklassi ja talurahva ennastohverdav, internatsionaalne võitlus rahvusvahelise kontrrevolutsiooni vastu, sotsialismi võidu eest.

Eesti töörahva teadlikum osa taotles samaaegselt aktiivset liitu töörahva hulgast pärit saksa soldatite ja madrustega, toetades nende revolutsioonilisi okupatsiooni- ja sõjavastaseid väljaastumisi. See taotlus leidis ka soodsat kõlapinda. Paljudel juhtudel (novembris-detsembris 1918) keeldusid saksa soldatid ja madrused täitmast neile Ententе'i valitsuste ja saksa militaristide poolt määratud Nõukogude-vastase interventsiooni tööriista osa, toetasid eesti töörahvast, korraldasid revolutsioonilisi ja sõjavastaseid ülestõuse ning pöördusid omavoliliselt Saksamaale, viies sinnagi kaasa revolutsioonitõrvikuid.[4]

[4] Vt. Novembertage im Baltikum. Estnische und deutsche Werktätige im historischen Jahr 1918 — «Volksstimme», 8. septembril 1968.

3. Eesti töörahva võitlust toetas mitmesugusel teel ka teiste maade proletariaat ja muud progressiivsed jõud. Nii tegid Rootsi, Taani, Norra ja Soome töölised pahempoolsete sotsialistide ja kommunistide juhtimisel palju kasulikku eesti töörahvale sel teel, et võitlesid aktiivselt neist maadest Eestisse palgasõdurite saatmiseks loodud värbamisbüroo vastu. Taani Noorsotsialistide Ühing korraldas detsembris 1918 ja jaanuaris 1919 mitmeid ulatuslikke üritusi vabatahtlike värbamise vastu Taanist. 14. jaanuaril toimus töörahva massimiiting, kus võeti vastu resolutsioon, mis mõistis teravalt hukka värbamisbüroo tegevuse ja nõudis valitsuselt palgasõdurite Eestisse saatmise keelamist.[5]

Suhteliselt rohkem õnnestus Lääne imperialistidel ja eesti kodanlusel värvata palgasõdureid Soomest. Viimaste arv tõusis 3000 meheni ja neile maksti vastavalt reamehest majorini 300—1500 marka kuus. Rootsist ja Taanist suudeti Eestisse saata kummastki vaid 300 mehe ümber. Seejuures ei saa unustada, et mõnedel andmetel oli Ententе'il kavatsus värvata Skandinaaviamaadest ja Soomest sajatuhandeline interventsiooniarmee Balti nõukogude vabariikidesse saatmiseks. Tänu nende maade rahvahulkade aktiivsele väljaastumisele nõukogude vabariikide siseasjadesse vahelesegamise vastu läks imperialistide plaan nurja.

Sama mõtet kinnitas oma ettekandes Riigidepartemangule ka Rootsis asuv USA saatkonna chargé d'affaires Veithaus detsembris 1918. Veithausil oli olnud Eesti kodanluse esindajate juuresolekul nõupidamine Rootsi välisministriga, kus arutati Eesti okupeerimist Rootsi vägede poolt. Rootsi välisminister pidas seda sammu küll põhimõtteliselt vajalikuks, ent keeldus seda plaani siiski praktiliselt toetamast, kuna see mõjuks väga halvasti riigi siseolukorrale.[6] Kahjuks ei ole Skandinaaviamaade ja Soome töörahva vabadusvõitlust sellest aspektist senini veel kuigi põhjalikult uuritud.

4. Meie käsutuses olevad rohkearvulised arhiivimaterjalid ja muud allikad võimaldavad anda küllaltki üksikasjaliku ülevaate Eesti töölisklassi, töötava talurahva ja

---

[5] «Dagens Nyheter», 2. mail 1919.

[6] Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1918, Russia, vol. II, Washington 1932, lk. 838.

progressiivse intelligentsi võitlusest kodanliku Eesti territooriumil Eesti Töörahva Kommuuni perioodil, iseloomustada selle võitluse vorme, Kommunistliku Partei Eestimaa illegaalse organisatsiooni juhtivat osa, tema taktikat selles võitluses ning hinnata selle tulemusi. Kokkuvõtlikult väljendus see alljärgnevas.

Vaatamata terroritingimustele ja raskele hoobile, mille andis Saksa okupatsioon (50 000-st tööstustöölisest jäi järele 12 000 ehk 1/4; enamik kommunistidest, nende hulgas peaaegu kogu juhtiv kaader, evakueerusid või taganesid lahingutega okupantide eest Nõukogude Venemaale), suudeti lühikese ajaga kohalejäänud parteiaktivistide ja Nõukogude Venemaalt tagasipöördunud seltsimeeste poolt taastada illegaalne parteiorganisatsioon ja muuta see vabadusvõitluse juhtivaks staabiks. Juba märtsi lõpul loodi illegaalne partei Tallinna Komitee. Selle loojateks olid partei Tallinna Komitee liige J. Tippo, töölised-kommunistid J. Kuppar, J. Schüts, J. Alasoo jt. Aprillis loodi juba Tallinna Komitee büroo eesotsas J. Tippoga ning mais viimase asemel täitevkomitee eesotsas R. Eigega, kes mai algul saabus tagasi Eestisse. Umbes samal ajal pöördusid Eestisse tagasi põrandaalusele tööle ka M. Peterkopp, K. Tiitsen, A. Krais, J. Mägi, J. Kaasik, oktoobri algul M. Likemets, novembri algul R. Vakmann ja mitmed teised.

Novembriks oli loodud juba 400-liikmeline parteiorganisatsioonide võrk, mis hõlmas kõiki Eesti linnu, paljusid aleveid ja maarajoone. Maakondades tegutsesid Tallinna Komitee poolt sinna lähetatud vastutavad parteiorganisaatorid. Mitmesuguseid parteilisi ülesandeid täitsid sajad parteitud aktivistid.[7]

Pidevat abi said Eestis põranda all töötavad kommunistid VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomiteelt ning okupeeritud piirkondade kommunistlike organisatsioonide Keskbüroolt. Siia suunati hulgaliselt kirjandust, abistati nõuannete ja kogenud kaadriga.

Partei Tallinna Komiteel olid tihedad sidemed septembris Tallinnas loodud saksa sõjaväelaste kommunistliku rühmaga («Revaler Deutsche Militärkommunistische

[7] «Ülevaade EKP ajaloost, I...», lk. 301—303.

Gruppe»), kellega koos avaldati ühiseid sõjavastaseid ja revolutsioonilisi lendlehti.[8]

Partei Tallinna Komitee kujuneski tegelikult eesti töörahva vabadusvõitluse juhtivaks keskuseks. Illegaalse parteiorganisatsiooni tegevus aktiviseerus ja saavutas üha suurema mõju revolutsioonilisele liikumisele seoses Novembrirevolutsiooniga Saksamaal, Saksa okupatsiooni kokkuvarisemise perioodil Eestis ning Eesti Töörahva Kommuuni loomise päevil.

Revolutsiooniliste jõudude koondamisel ja ühtse võitlustaktika väljatöötamisel etendas silmapaistvat osa Eesti kommunistlike organisatsioonide konverents, mis tuli kokku Tallinnas 16. novembril 1918. Esindatud oli 17 kohalikku parteiorganisatsiooni. Konverents valis Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee koosseisus V. Kingissepp (jõudis Tallinna 18. novembril), R. Vakmann, M. Likemets, neil päevil Venemaalt tagasi jõudnud J. Rästas, ja R. Vennikas. Sisuliselt tähendas see konverents Eestimaa Kommunistliku Partei konstitueerumise algust.[9]

Parteiorganisatsiooni võitlusvõime tõstmisel, tema töövormide, konspiratsioonireeglite ja juhtimismeetodite väljatöötamisel olid suured teened Viktor Kingissepal. Tema juhtimisel arendati lühikese ajaga välja laialdane konspiratiivkorterite võrk ning loodi tegutsemisvõimelised illegaalsed trükikojad. Maakondadesse ja teistesse linnadesse suunati tööle Keskkomitee vastutavaid organisaatoreid.

Illegaalse organisatsiooni loomise algpäevil olid põrandaalused omavahel seotud kui üks perekond, kus konspiratsioonireeglite rakendamine üksteise suhtes peaaegu puudus. Näiteks partei Tallinna Komitee koosolekute kokkukutsumisest teatati asjaosalistele kirjalikult käsipostiga. Konspiratsiooni mõttes lisati vaid maja numbrile 3 või 5 ja seda peeti küllaldaseks. Hoopis keerukama ja kindlama süsteemi töötas aga välja V. Kingissepp. Sidepidamise vormina rakendati järgmist ahelsüsteemi (näiteks illegaalse Keskkomitee sidemete loomisel legaalsete töörahvaorganisatsioonidega). Keskkomitee liige andis,

[8] NLKP Keskkomitee MLI PKA, f. 17, nim. 1, s. ü. 11, l. 19; EKPA, f. 4007, nim. 1, s. ü. 17, l. 1; f. 27, nim. 7, s. ü. 14, l. 5; nim. 1, s. ü. 818, l. 4.

[9] А. Либман, Э. Маттизен, Логика истории, Таллин 1968, lk. 40.

näiteks, ametiühingutegelasele määratud kirja ustava kulleri kätte. Viimane toimetas kirja järgmisele kullerile teises linnaosas, see omakorda viis kirja edasi kolmandale sidepidajale, jällegi uues linnajaos. Nii käis see kiri või suuline teade läbi mitme isiku käest (vastavalt selle tähtsusele) kuni lõpuks anti teade edasi adressaadile, vastavale ametiühingutegelasele. Selline ahelsüsteem tagas reeglina ohutu tegevuse ka kõige verisematel valge terrori kuudel, suuremaid sissekukkumisi ei esinenud 1918. a. lõpul, 1919. aastal ja hiljemgi. Jaan Anvelt nimetab õigusega V. Kingissepa Eesti põrandaaluse konspiratsiooni isaks. Kirjeldatud süsteemi alusel viidi Kodusõja aastail läbi paljud illegaalse Keskkomitee, Tallinna ja teiste parteikomiteede istungid, millest võttis sageli osa 25—50 inimest, peeti sajad kollektiivide koosolekud, 20. aastate algul toimusid 3 põrandaalust parteikongressi, paar suuremat konverentsi jne., ilma et kaitsepolitsei neile ligi oleks pääsenud.[10]

Keerukas ja raske ülesanne oli illegaalsete trükikodade asutamine ja vastava kirjanduse väljaandmine. Tallinnas organiseeriti illegaalne trükikoda juba aprilli lõpul 1918, kusjuures selle trükikoja käikulaskmises ja tegevuses etendas silmapaistvat osa Petrogradist Eestisse põrandaalusele tööle suunatud kogemustega trükitööline Alfred Krais. Suve- ja sügiskuudel anti Tallinna trükikojas välja kuni 15 000-lise tiraažiga kommunistlikke lendlehti ja üleskutseid nii eesti kui saksa keeles. Ajalehe «Kommunist» esimene number ilmus aprilli viimastel päevadel. Algul trükiti seda Petrogradis ja levitati illegaalselt ka Eestis, sügisel hakati aga «Kommunisti» juba Tallinnas trükkima. 16. novembril toimunud parteikonverents kinnitas ajalehe «Kommunist» Keskkomitee ametlikuks häälekandjaks ja samal päeval ilmus ka «Kommunisti» legaalne number, mis trükiti Müürivahe tänaval asuvas Kalla trükikojas.

Efektiivseid samme astuti partei legaalsete tugipunktide loomisel töörahva massiorganisatsioonide näol. Üheks silmapaistvamaks sündmuseks oli Tallinna Tööliste Saadikute Nõukogu valimine ja tegevus 19. novembrist 1918

[10] O. Rästas, Põrandaalused, Tallinn 1961, lk. 54—67; Elukutse — riigikukutaja. Mälestusi ja dokumente V. Kingissepast, Tallinn 1963, lk. 128—131.

kuni 17. detsembrini 1918. Tallinna Nõukogu valimised algasid Tallinna proletariaadi poliitilise üldstreigi päevil, mis vältas 9.—12. novembrini ja kus esitati peamiste nõudmistena: okupandid maalt välja, töörahva võimu taastamine ning Punaarmee Eesti rahvuslike väeosade Eestisse kutsumine.[11]

Umbes nädala jooksul läbiviidud valimiste tulemusel valiti Tallinna Nõukogusse 58 saadikut, neist 37 bolševikku, 15 parteitut (kellest enamik toetas bolševikke), 5 sotsiaaldemokraati ja 1 esseer. Nõukogu esimeheks valiti partei Keskkomitee liige R. Vennikas. Tallinna Nõukogu teisel istungil 21. novembril valiti ka 7-liikmeline Täidesaatev Komitee, kuhu kuulusid kommunistid R. Vennikas, J. Rästas, A. Koni, J. Kuppar ja A. Breivel ning 2 parteitut.[12] Üldtuntud on Tallinna Nõukogu esimesel istungil 19. novembril karskusseltsi «Valvaja» saalis vastuvõetud põhimõtteline läkitus, millega pöörduti Nõukogude Venemaa poole abi saamiseks ning ühiseks võitluseks ühiste vaenlaste vastu, paljastati eesti kodanluse ja Ententei interventide Nõukogude-vastased plaanid Baltikumis.[13] Samal istungil tegi aruande olukorrast Eestis ja kodanlikust Ajutisest Valitsusest V. Kingissepp, (esines inkognito), andes ühtlasi ülevaate olukorrast Nõukogude Venemaal ning Punaarmee ja Eesti kommunistlike kütipolkude lahingutest Kodusõja rinnetel.

Tallinna Nõukogu koosseis ja tema otsused peegeldasid suurel määral kogu Eesti töölisklassi ja kehvtalurahva poliitilist meelsust ning näitasid väikekodanlike parteide, sotsiaaldemokraatide ja esseeride mõju vähenemist töörahva hulgas. Need parteid anusid rahva käest aktiivset toetust kodanlikule Ajutisele Valitsusele, mille sise- ja välispoliitika oli suunatud aga revolutsioonilise liikumise mahasurumisele ning aktiivsele koostööle välisinterventidega (kodanliku Ajutise Valitsuse nn. ajutised adminis-

---

[11] EKPA, f. 6495, nim. 1, s. ü. 13, l. 2; «Tallinna Päevaleht», 11. septembril 1918; V. Kingissepp, Kellele iseseisvus, kellele ike, Tallinn 1953, lk. 9—11.

[12] EKPA, f. 4907, nim. 1, s. ü. 16, l. 1; f. 4907, nim. 1, s. ü. 8, l-d 5—8; f. 6495, nim. 1, s. ü. 15, l. 1; f. 6495, nim. 1, s. ü. 13, l-d 6, 7; f. 26, nim. 1, s. ü. 14, l-d 15—16; f. 26, nim. 2, s. ü. 18, l. 8.

[13] Vt. «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 33—35; «Kommunist», 23. novembril 1918.

ratiivseadused, pöördumine Entente'i valitsuste poole, et need ei lubaks lahkuda Saksa okupatsioonivägedel, Entente'i riikide okupatsiooni palumine jne.).

Tallinna Nõukogu kaudu paljastati aktiivselt kodanliku Ajutise Valitsuse ja interventide poliitikat. Nõukogu astus mitmeid samme töötajate majanduslike ja poliitiliste huvide kaitseks, partei korraldas nõukogu kaudu tähtsaid poliitilisi kampaaniaid, streigiliikumist, massimiitinguid ja koosolekuid.

Üks niisugune 3000 osavõtjaga massikoosolek toimus 15. detsembril «Estonia» teatrimajas. Sotside, esseeride ja mõnede teiste parteide esindajatel lasti vaevalt rääkida, nende poolt esitatud resolutsioonid, mis kutsusid üles toetama Ajutist Valitsust ja kodanlikku Maanõukogu, kukkusid haledalt läbi. Koosolekul võtsid sõna kommunistid R. Vakmann, M. Koolmeister, jt. Nende poolt esitatud resolutsioon, milles nõuti Inglise laevastiku lahkumist, kodanliku Ajutise Valitsuse tagandamist ja nõukogude võimu kehtestamist ning avaldati täit usaldust Eesti Töörahva Kommuuni valitsusele, võeti vastu määratu suure häälteenamusega. Selle resolutsiooni poolt, nagu märkis sotsiaaldemokraatide ja esseeride häälekandja, tõusid tuhanded käed. Nende resolutsiooni poolt ainult mõnikümmend kätt. Samade loosungite all toimus partei Keskkomitee ja Tallinna Komitee ning Tallinna Nõukogu organiseerimisel 2 päeva hiljem, s. o. 17. detsembril tänavademonstratsioon, mis aga relva jõuga laiali aeti. Samal päeval oli sunnitud lõpetama oma tegevuse ka Tallinna Nõukogu.[14]

Sisuliselt analoogilised sündmused, ehkki väiksemas mastaabis ja erinevates vormides arenesid ka Eesti teistes keskustes. Näiteks Narva parteiorganisatsioon, millele pandi alus juba aprilli lõpul 1918, valis novembris uue Narva Komitee koosseisu: A. Tiiman, A. Randmer, H. Vilbach, J. Solts, R. Nieländer. See toimus 16.—19. novembri vahel. Neil päevil moodustati ka 5-liikmeline Narva Revolutsioonikomitee. Mitmed teated kõnelevad sellestki,

[14] ENSV ORKA, f. 1622, nim. 1, s. ü. 120, l. 14; EKPA, f. 6495, nim. 1, s. ü. 15, l. 20; V. Kingissepp, Kellele iseseisvus, kellele ike, Tallinn 1955, lk. 27—36; «Sotsiaaldemokraat», 22. augustil 1919; A. Hellat, Tallinna raatuses ja Toompeal — Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt, II kd., Tallinn 1930, lk. 24.

et juba siis hakati Narvas valima ka Tööliste Saadikute Nõukogu.[15]

Illegaalse ja legaalse töö ühendamise leninliku taktika elluviimisel etendas üha tähtsamat osa ametiühingute taastamine ja tugevdamine kommunistide juhtimisel. Eesti sotsiaaldemokraadid tegid muidugi kõik, mis nende võimuses, et kohe, alates novembripäevist, juhtida ametiühingute liikumine treidjunionistlikule teele. Enamik taastatud ja uuesti loodud a/ü.-komiteesid toetas aga kommunistliku partei poliitikat. Sotsidel õnnestus kanda kinnitada vaid mitmetes maatööliste, väikeettevõtete töötajate, käsitööliste ja riigiteenistujate ametiühingutes. 18. novembril moodustati Eesti Ametiühingute Ajutine Kesknõukogu, mille esimeheks valiti metallitööline kommunist J. Rõõmus, hiljem M. Koolmeister. A/ü. kaasabil moodustati tehastes ja vabrikutes streigikomiteesid, elavnes haigekassade, Punase Risti, töölisklubide, rahvamajade, iseäranis karskusseltsi «Valvaja» ja teiste legaalsete massiorganisatsioonide tegevus, mille kaudu kommunistlik partei tugevdas oma sidemeid rahvahulkadega, sai neilt ning andis nende kaudu edasi tähtsat poliitilist informatsiooni, teostas revolutsiooniliste jõudude parteilist juhtimist.[16]

Illegaalsel parteiorganisatsioonil õnnestus legaalsete massiorganisatsioonide ning oma illegaalse trükisõna abil, kasutades sise- ja välispoliitilist olukorda ning tuginedes laiade rahvahulkade rahulolematusele Ajutise Valitsuse poliitikaga ja sümpaatiale nõukogude võimu suhtes, nurja ajada tähtsaid kodanliku Ajutise Valitsuse aktsioone.[17]

Täielikult kukkus läbi Ajutise Valitsuse poolt 16. novembril väljakuulutatud vabatahtlike mobilisatsioon, mis pidi andma 25 000 meest interventide kaitse all loodavasse valgearmeesse. Valgete staabiülem J. Sootsi kinnituse kohaselt ilmus mobilisatsioonipunktidesse kõigest 800 meest.[18] Kodanlik «Päevaleht» teatas nördimusega, et Võrumaal andis end vabatahtlikena üles «iseseisvuse kaitsmiseks» kõigest 20 meest.

[15] EKPA, f. 4907, nim. 1, s. ü. 8, l-d 1—4; f. 6495, nim. 1, s. ü. 6, l. 40.

[16] А. Либман, Э. Маттизен, Логика истории, Таллин 1968, lk. 39—40, 42—43.

[17] Vt. P. Vihalem, Eesti kodanlus imperialismi teenistuses, Tallinn 1960, lk. 230—240.

[18] Eesti maa, rahvas, kultuur, Tartu 1926, lk. 270.

Esialgu, detsembris 1918 ja 1919. a. jaanuari esimesel poolel, ei andnud vajalikke tulemusi kodanlusele ka sundmobilisatsioon, mis pidi kokku tooma samuti 25 000 meest. Surmanuhtluse ja sunnitöö ähvardusel kogunes mobilisatsioonipunktidesse küll 12 000 meest, kuid detsembrikuu jooksul deserteerus neist üle poolte. Huvitavad on mitmed valgekaartlaste kirjad oma kodustele neist päevist. «Meie sõjaväes on enamus enamlased... Jalaväeosades on neil palju poolehoidjaid» kirjutab üks neist.[19] Teine valgekaartlane Viru rindelt märgib: «Meie jalaväes on väga palju punaseid ja nad keelduvad käsku täitmast.»[20] Valgete väeosades organiseeriti illegaalseid parteirakukesi, alates 1919. a. märtsist aga tegutses kodanlikus armees juba illegaalne parteiorganisatsioon G. Kreuksi vahetul juhtimisel.

Tihtilugu deserteerus 50—75% väeosade koosseisust, keeldudes sõdimast Eesti Töörahva Kommuuni vastu. Valgete ülemjuhataja J. Laidoner kandis 27. detsembril Maapäeval ette, et detsembrikuu jooksul deserteerus Viru rindele saadetud 2500 mehest koos varustuse ja relvadega 1500 meest.[21] Vaivara, Rakvere, Kadrina all keeldus sõdimast Eesti kütipolkude vastu aga peaaegu kogu valgete 4. ja 5. polk. «Lootust nende peale mitte poole kopika eest panna ei või, — teatas valgete Viru rinde staabiülem Rink 19. detsembril Laidonerile, — ...siin mehed jooksevad ja muud midagi.»[22] Kodanliku valitsuse vastased väljaastumised toimusid ka Pärnus ja Viljandis asuvais 6. polgu pataljonides ning 4. polgu eskadronis ja 1. polgu 13. roodus Tallinna all, mille rahustamiseks kasutati soomusrongi. Soomusrongi abil suruti maha ka madruste ülestõus kergeristlejal «Lembit», mis asus Tallinna sadamas remondis. Ülestõusnud eesotsas kommunist L. Pahlbergiga heiskasid laeval punase lipu, püüdsid välja astuda ühiselt sadamatehase töölistega ning avada laeva suurtükkidest tuld Ajutise Valitsuse hoonele.[23]

---

[19] «Eesti Kütiväe Teataja», 7. jaanuaril 1919.

[20] «Edasi», 12. jaanuaril 1919.

[21] Maanõukogu protokollid 1917—1919, lk. 344.

[22] ENSV ORKA, f. 78, nim. 2, s. ü. 120, l. 3; «Tallinna Teataja», 23. detsembril 1921; «Päevaleht», 29. oktoobril 1920.

[23] Ed. Laaman, Soomusrongide diviis vabadussõjas, Tallinn 1923, lk. 34, Enamlus Eestis, 1917—1918, I osa, Tallinn 1930, lk. 139; «Päevaleht», 22. juulil 1921; ENSV ORKA, f. 56, nim. 1, s. ü. 28; f. 927, nim. 1, s. ü. 2, l. 70.

Novembrirevolutsiooni tõttu Saksamaal, samuti Punaarmee pealetungi ja eesti töörahva revolutsioonilise võitluse mõjul lagunesid moraalselt ning revolutsioneerusid üha enam ka Saksa okupatsiooniväed, lahkusid omavoliliselt rindelt ja hakkasid massiliselt Saksamaale tagasi pöörduma. 23. detsembril lahkusid Eestist viimased Saksa väeosad. Saksa vägede loobumisele võitlusest nõukogude võimu vastu pärast Narva lahingut ja nende lahkumisele Eestist avaldasid aktiivset mõju ka saksa ning eesti kommunistid ja viimaste tihe koostöö. Näiteks saabus 24. novembril 1918 Eestisse Keskbüroo poolt saadetud grupp saksa kommuniste-agitaatoreid (Mehrwald jt.), kes tegutsesid koos eesti kommunistidega Narva-Jõesuus ja Narvas, luues seal suurearvulise mõttekaaslaste grupi. 3. detsembril tõi Mehrwald Petrogradi 98 saksa väeosade esindajat, keda seal soojalt vastu võeti. Neile näidati muuseume, nad külastasid sümfooniakontserte, tutvusid nõukogude võimu tegevusega. 5. detsembril saabusid nad tagasi Eestisse, kus laiendasid veelgi oma selgitustööd saksa väeosades.[24]

Punaarmee edusammude ja töörahva revolutsiooniliste väljaastumiste mõjul lagunes üha rohkem ka Kaitseliit. Selle lihtliikmed, kes olid värvatud töörahva hulgast, deserteerusid samuti massiliselt rindelt. Ajutise Valitsuse korraldusi keeldus täitmast ka talurahvas. Ajaleht «Sotsiaaldemokraat» teatas Pärnumaa kohta: «Tarvilikul arvul ei tule midagi kokku, ei vilja, ei varustusmaterjali, ei hobuseid, ei mehi. Kõike peab kolm-neli korda nõudma. Vabatahtlikke annetusi ei ole pea kusagilt talust tulnud.»[25] Seevastu kinnitas K. Päts hiljem Asutavas Kogus: «Kui nemad aga ütelnud, et nemad punasest väest on, siis on kõik leivad ja muud asjad välja toodud.»[26]

Analoogilised teated tulid ka teistest maakondadest. Ajutise Valitsuse sõjaminister teatas 30. detsembril 1918 oma kirjas Kaitseliidu ülemale revolutsiooniliste meeleolude ähvardavast kasvust Viljandimaal: «Ministeeriumis olevate teadete järele on Mustla alevis Tarvastu vallas enamlaste tegevus laialt maad võtnud. Koosolekutel kiidetakse enamlaste valitsust ja ähvardatakse maha lasta

[24] NLKP Keskkomitee MLI PKA, f. 17, nim. 4, s. ü. 145, l-d 1—2.
[25] «Sotsiaaldemokraat», 22. detsembril 1918.
[26] Asutav Kogu, I istungjärk, Tallinn 1924, lk. 213.

Ajutise Valitsuse poolehoidjaid. Kõige selle tagajärjel ei ilmu vallas, kus rahvas Mustla alevi enamlaste mõju all, ettekutsutud mehed sõjaväeteenistusse, sisemist laenu ei tellita, ega julgeta ka miilitsat asutada. Kõige selle peale Teie tähelepanemist juhtides, arvan, et oleks tarviline Mustla alevisse karistuse salk saata, kes seal valitsusevastast tegevust lõpetaks.»[27]

Detsembris-jaanuaris kukkus põhiliselt läbi ka kodanlike võimude poolt väljalastud 5%-line sõjalaen. Näiteks Pärnumaa Orajõe, Tammistu, Porkuse, Seli ja Suigu vallas, Saaremaa Pihtla vallas ja paljudes teistes kohtades ei suudetud kuni 1. jaanuarini realiseerida ainsatki laenuobligatsiooni.[28] Samasugused olid teated teistestki maakondadest ja linnadest. Rahvas saboteeris ka tulumaksu ja teisi kodanlike võimude poolt sisseseatud sundkohustusi. Kodanliku Ajutise Valitsuse Pärnu maakonna komissar Jürmann telegrafeeris 15. jaan. 1919. a. valitsusele: «Paljud talunikud jätavad sõjaväele nõutavad asjad toomata. Kes ja kuidas neid trahvida?».[29]

Maad võttis partisaniliikumine. Mitmetes kohtades, nagu Tartus, Valgas,[30] Saare vallas Tartumaal, Kogula vallas Saaremaal ja mujal toimusid detsembris relvastatud ülestõusud. Tartus taastasid ülestõusnud töötajad ja valgete 2. polgu revolutsiooniliselt meelestatud soldatid kommunistide F. Nurmbergi, A. Kriiski, A. Nigulase, A. Umblia ja teiste juhtimisel töörahva võimu 20. detsembril, s. o. 2 päeva enne Punaarmee 49. polgu linnajõudmist.

Relvastatud ülestõusu valmistati ette ka Tallinnas. Selleks oli kõige sobivam aeg ajavahemik 9. detsembrist, mil viimased Saksa sõjaväed ühes 69. generaalkomandoga Tallinnast lahkusid, kuni 12. detsembrini, mil Tallinna sadamasse saabus tugev Inglise laevastiku eskaader admiral Sinclairi juhtimisel. Kuid informatsiooni puudulikkuse, organisatsioonilise ettevalmistuse nõrkuse ja relvastatud jõudude vähesuse tõttu ei suudetud soodsat momenti kasutada.

Hilines ka sõjalaevade «Avtrol» ja «Spartak» abi, mis

---

[27] ENSV ORKA, f. 2315, nim. 1, s. ü. 47, l. 7.

[28] ENSV ORKA, f. 7, nim. 1, s. ü. 28, l-d 4—34; f. 8, nim. 1, s. ü. 25, l. 120.

[29] ENSV ORKA, f. 14, nim. 1, s. ü. 30, l. 6.

[30] Ü. Taigro, 29. november 1918. 50 aastat Eesti Töörahva Kommuuni asutamisest, Tallinn 1968, lk. 28—29.

langesid 26.—27. detsembril 1918. aastal Tallinna reidil inglaste kätte vangi. Tugeva Inglise sõjalaevastiku eskaadri viibimine Tallinna all muutis ülestõusu läbiviimise tohutult raskemaks ja riskantsemaks, sest oli reaalne selle mahasurumine laevade suurtükitule ja maandatavate dessantväeosade abil. Seda järeldust kinnitab muuhulgas ka sõjaministri abi T. Jürine kiirtelegramm 17. detsembrist 1918 kell 10.45 Helsingisse Schwalbele ja Kallasele: «Streigid on Tallinnas alganud tööliste poolt. Teadustage viibimata liitlaste laevastikule. Tööliste nõukogu tahab täna kokku astuda.»[31]

Kokkuvõttes võime kõigi siintoodud ja meie käsutuses olevate tohutu hulga teiste algandmete põhjal teha ajaloolisele tõele vastava põhijärelduse:

1) eesti kodanluse ja kodanlik-emigrantlike ajaloolaste «kommuuni ekspordi teoorial» puudub objektiivne alus, see on rajatud võltsingutele;

2) eesti töörahva enamus kodanliku Eesti territooriumil võitles illegaalse kommunistliku organisatsiooni juhtimisel aktiivselt ja väga erinevates vormides nõukogude võimu taaskehtestamise eest, kogu Eesti territooriumi ühendamise eest 29. novembril 1918. a. väljakuulutatud esimese Eesti suveräänse rahvusriigi — Eesti Töörahva Kommuuniga.

---

[31] ENSV ORKA, f. 2315, nim. 1, s. ü. 105, l. 67.

EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUNI TEGEVUS TÖÖSTUSE SOTSIALISTLIKUL ÜMBERKUJUNDAMISEL

A. Päss

29. november 1918, mil vabastatud Narva raekoja torni heisati taas töörahva punane lipp, tähistas suveräänse Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi sündi. Samal päeval väljaantud Kommuuni Nõukogu manifestis linna ja maa töötajatele Eestis teatati selgesõnaliselt, et töörahvas kehtestab oma võimu selleks, «et kurnajate riigi varemetel sotsialistlist korda üles ehitada»[1].

Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu ja selle valitsused asusid viivitamatult tegevusse. Vabastatud maakondadesse saadeti Kommuuni Nõukogu volinikud. Eesti Nõukogude Vabariigi üheks tähtsamaks ülesandeks oli rahvamajanduse sotsialistlik ümberkorraldamine, töörahva elutingimuste põhjalik parandamine ning samal ajal kõigi töörahva jõudude ja materiaalsete ressursside mobiliseerimine, et viia lõpule võitlus kogu Eesti territooriumi vabastamiseks saksa okupantide ja eesti kodanluse ikkest.

Sündmuste käik ei võimaldanud siiski ellu viia Kommuuni poolt kavandatud sotsiaalsete ümberkujunduste programmi. Ainult viiskümmend päeva sai Narvas ja selle ümbruses eksisteerida nõukogude võim, peaaegu poole vähem — 24 päeva — kestis see Tartumaal. Rakveres jõuti uut elu korraldada samuti vähem kui üks kuu, Võrus — ligi poolteist kuud. Siis teatavasti lämmatasid sisemise kontrrevolutsiooni ja välismaiste interventide ülekaalukad jõud töörahva võimu Eesti territooriumil.

Ometi suudeti ka selle lühikese aja jooksul, kirjeldamatult rasketes tingimustes, Kommuuni poolt vabastatud

[1] «Eesti Töörahva Kommuun . . .», lk. 24.

territooriumil ära teha suur töö majanduse ja kultuuri, kogu ühiskondliku elu sotsialistlikul ümberkujundamisel.

Milles olid need raskused, millega põrkas kokku Eesti töörahva valitsus ja kommunistlik parteiorganisatsioon Kommuuni territooriumil?

Eelkõige tuleks märkida neid laastavaid tagajärgi, mida põhjustas maa majandusele Saksa okupatsioon. Saksa vallutajad riisusid ning vedasid Eestist välja tehaste seadmeid ja tooraineid, tööstus- ja põllumajandussaadusi. Suurem osa töölistest jäi tööta. Neid rõhus nälg ja viletsus. Nii näiteks kui 1917. aasta sügisel töötas 35 Eesti suuremas tööstusettevõttes 40 tuhat töölist, siis okupatsiooniperioodi lõpuks oli neist tööle jäetud vaid 9 tuhat.[2] Vabrikutööliste üldarv aga vähenes Eestis 50 tuhandelt umbes 14 tuhandele, s. o. ligemale $^3/_4$ võrra. Eriti said kannatada sellised tööstusharud nagu metalli- ja tekstiilitööstus. Kui Eesti tekstiilitööstuses oli enne okupatsiooni 16 tuhat töölist (sellest Narvas ligi 12 tuhat), siis 1918. aasta sügiseks jäi neid üldse 4,5 tuhat ja needki töötasid ainult neli päeva nädalas. Metallitööliste üldarv Eestis vähenes 90% võrra.[3]

Kui Punaarmee väeosad alustasid lahinguid Eesti territooriumi vabastamiseks, tegi vaenlane kõik, et ka taganemise käigus kahjustada ja desorganiseerida rahvamajandust, et seada sellega noort töörahva vabariiki võimalikult suuremate raskuste ette. Veel põgenedes riisusid vabrikandid ja mõisnikud majandite vara, nende valgekaartlikud jõugud purustasid seadmeid, raudteesildu, transpordi- ja sidevahendeid jne.

Millega siiski seletada, et Eesti Töörahva Kommuun, eesti kommunistide parteiorganisatsioon suutis selles keerukas ja raskes olukorras nii lühikese aja jooksul teostada ulatuslikke sotsiaalseid ümberkujundusi vabastatud Eesti territooriumil?

Kõigepealt, töötav rahvas nägi Eesti Töörahva Kommuunis kui suveräänses Eesti Sotsialistlikus Vabariigis oma võimu, töörahva võimu kui rahva vabaduse ja iseseisvuse tagatist.

Paljudel vabriku-, mõisa- ja valla töörahva koosolekutel, mis toimusid vabastatud Eesti aladel, võeti vastu resolutsioone, kus avaldati siirast poolehoidu nõukogude

[2] ENSV ORKA, f. 73, nim. 1, s. ü. 2, l. 7.
[3] «Ülevaade EKP ajaloost, I...», lk. 294.

võimule, avaldati tahet kõigiti kaasa aidata töörahva vabariigi ülesehitamisele. Jõhvi töötajate üldkoosoleku resolutsioonis 15. detsembrist on näiteks öeldud: «Meie, Jõhvi alevi töölised, tervitame praegust poliitilist pööret, aru saades, et ainult meie oma töörahva nõukogude valitsus, kindla proletaarse diktatuuriga, võib töörahva kasusid kaitsta ja Eesti töörahvast parunite ja kodanlase kurnamise ikke alt päästa.»[4]

Narva raudteetööliste koosolek 19. detsembril 1918 kuulutas oma resolutsioonis: «Toetame Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu valitsust kui ainust töörahva võimu Eestis.»[5]

Selliselt ühiskondlik-poliitiliselt pinnalt kasvaski välja töörahva poliitiline aktiivsus, initsiatiiv ja energia, millega rahvas kui oma elu täieõiguslik peremees asus nõukogude võimu organite taastamisele kohtadel, revolutsioonilise korra loomisele, tööstusettevõtete ja mõisate natsionaliseerimisele ning majandamisele.

Kõige selle kõrval tuleb aga kindlasti rõhutada ka seda hindamatut abi, mida osutas Eesti Töörahva Kommuunile Vene Sotsialistlik Föderatiivne Nõukogude Vabariik nii sõjalises mõttes, kui ka vilunud kaadri, finantsvahendite, tehniliste seadmete, toidu-, tooraine jne. näol. Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu juhtivatel seltsimeestel oli pidev ja tihe side Vene SFNV-ga, samuti Põhjapiirkonna Kommuunide Liidu Nõukoguga.

Ja lõpuks ei saa unustada ka asjaolu, et Eesti Töörahva Kommuuni rajamine tugines võidukale Oktoobrirevolutsioonile, samuti juba revolutsioonilises võitluses omandatud kogemustele ja karastusele.

29. novembrist 1918 kuni 31. jaanuarini 1919 loodi viies täiesti vabastatud maakonnas nõukogud, kes otsekohe alustasid tööd. Neljas osaliselt vabastatud maakonnas asusid tegevusse ajutised nõukogude võimu organid. Moodustati maakondade ja linnade täitevkomiteed, mille koosseisu suunati töörahva aktiivsemaid esindajaid kommunistide ja nende poolehoidjate hulgast.

Suurt tähelepanu pöörati seejuures nõukogude asutuste asjaliku, elulähedase tööstiili arendamisele. Kommuuni Nõukogu ja täitevkomiteede töötajad esinesid tihti ette-

---

[4] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 316, l. 83.
[5] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 321, l. 34.

kannetega valitsuse jooksvast tegevusest ja tulevikuplaanidest rahvakoosolekutel, aktiivi nõupidamistel, kirikutes korraldatud ilmalikel rahvajutlustel jne.

Nii näiteks esines 5. detsembril 1918 Narva tööliste, talupoegade ja punaväelaste saadikute nõukogu istungil ettekandega käesolevast momendist Kommuuni Nõukogu esimees J. Anvelt. Ettekandega esines ka Narva linna Täitevkomitee esimees A. Tiimann. Informatsioon sellest koosolekust ilmus ajalehes «Eesti Kütiväe Teataja».

14. detsembril andis Kommuuni Nõukogu välja korralduse, millega nõuti kaebusteraamatute sisseseadmist kõigis nõukogude asutustes. Kodanike avalduste läbivaatamiseks ning ühtlasi korra ja puhtuse järgimiseks tuli Kommuuni Nõukogu poolt määrata ametisse vastavad järelevalve kontrolörid. Sama korraldusega kehtestati kõikide asutuste kantseleiruumides range suitsetamiskeeld.[6]

Mõningaid huvitavaid fakte ja iseloomustavaid jooni nõukogude asutuste tegevusest esitas oma mälestustes tolleaegne Virumaa Täitevkomitee esimees O. Palgi.[7]

Vaevalt oli haihtunud püssirohusuits pärast palavat lahingut, mille käigus 16. detsembril vabastati valgetest Rakvere, kui linnas alustas oma tööd Virumaa Töörahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee. Juba 17. detsembril toimus Täitevkomitee istung, kus võeti vastu otsus nõukogude võimu kindlustamise küsimustes ja kinnitati järgnevad Täitevkomitee osakonnad: administratiiv-, majandus-, toitlus-, haridus- ja põllumajandusosakond.

See oli ägeda klassivõitluse ja uue ühiskonna rajamise ajajärk, kus järjest kerkis üles aktuaalseid ülesandeid. Seepärast tuli ka Virumaa Täitevkomitee istungeid kokku kutsuda vähemalt kord kolme päeva jooksul. Kuid need istungid, nagu märkis oma mälestustes O. Palgi, «viidi läbi väga asjalikult ja väga kiiresti: meil ei olnud kordagi istungit, mis oleks kestnud üle kahe tunni. Igaüks tuli kohale konkreetsete ettepanekute, konkreetsete küsimustega, mida oli vaja lahendada edasise töö huvides; keegi teineteist ei agiteerinud, tehti aga asjalikke paran-

---

[6] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 53, 54, 62.
[7] Vt. EKPA, f. 395, nim. 1, s. ü. 3, l-d 168—182.

dusi või lükati seltsimehe projekt tagasi ja igaüks suundus siis oma tööle, et ainujuhtimise korras viia ellu vastuvõetud otsus.»[8]

Maakonna perspektiiv-tööplaanid arutati eelnevalt läbi parteikoosolekul, kus viidi sisse vajalikud täiendused ja parandused. Täitevkomitee osakonnad lähtusid sellest plaanist oma igapäevases praktilises töös. Kodusõja olukorras põimus parteiorganisatsiooni töö mõnelgi juhul vahetult nõukogude organite tegevusega.

Tõsist tähelepanu pöörasid kommunistid inimeste tundmaõppimisele, nendega suhtlemisele; eriti peeti silmas juhtivate töötajate oskust läheneda inimestele, neid veenda ja kaasa tõmmata vastuvõetud otsuste elluviimisele. Nagu märgib O. Palgi, analüüsisid Virumaa Täitevkomitee seltsimehed kriitilise pilguga põllumajandusosakonna juhataja Meibaumi juhtimisstiili. Täitevkomitee esimees meenutab, et osakonna juhataja oli energiline, koloriitse välimusega seltsimees, kes riputas vööle toeka «Smith Wessoni» ning asus agaralt organiseerima mõisate ülevõtmist. Ta käis tihti valdades, asutas mõisatööliste komiteesid, paljastas klassivaenlase sepitsusi. Ent Täitevkomitee pani ometi ka tähele, et osakonna juhatajal jäi vajaka oskusest luua tihedat kontakti maainimestega ning koondada enda ümber põllumajandustööliste aktiivi. Sellepärast määras Täitevkomitee põllumajandusosakonna etteotsa sm. Birnbaumi, kel oli rohkem taktitunnet ja kogemusi töötamiseks rahvaga.[9]

Majanduselu sotsialistlikku ümberkujundamist juhtis Kommuuni Nõukogu Rahvamajanduse Valitsus ning vastavad Täitevkomitee osakonnad maakondades, kes tegelesid Kommuuni dekreetide ja määruste elluviimisega kohtadel.

Juba detsembris avaldas Eesti Töörahva Kommuuni valitsus rea dekreete tööstusettevõtete natsionaliseerimise kohta vabastatud territooriumil. Rahva omandiks kuulutati samuti raudteed, sideasutused, suuremad äriettevõtted ja majad. Anti välja eridekreet, millega natsionaliseeriti valgete poole ülejooksnud rahvavaenlaste tööstus- ja kaubandusettevõtted, talud, majad jne.

---

[8] Vt. EKPA, f. 395, nim. 1, s. ü. 3, l-d 168—182.
[9] Vt. EKPA, f. 395, nim. 1, s. ü. 3, l-d 168—182.

12. detsembril avaldati Kommuuni dekreet kõige suurema tööstusettevõtte — Kreenholmi Manufaktuuri natsionaliseerimise kohta, millele järgnesid 23. detsembril veel Kalevivabrik, Linavabrik ning Malmi- ja Masinatehas.

Peatselt pärast Tartu vabastamist võeti ka siin vabrikud ja tehased töörahva valdusse. Kommuuni valitsuse dekreediga 26. detsembrist natsionaliseeriti Tartu Telefonivabrik. Töörahva kätte võeti trükikojad, nahavabrik, kaks masinatehast, mööbli- ja seebivabrikud, vilditööstus jt. Nii toimiti ka teistes vabastatud linnades ja asulates. Rakveres natsionaliseeriti tärklise-, nahaparkimise ja linaketramise vabrik, Võrus elektrijaam ja lauavabrik, Räpinas paberivabrik jne.

Linnades, töölisasulates, valdades loodi vabatahtlikkuse alusel miilits ja revolutsiooniline kaitsevägi, mis etendas tähtsat osa sotsialistliku korra ja rahvavara kaitsmisel. Maakondades moodustati kontrrevolutsiooni ja spekulatsiooni vastu võitlemise erikomisjonid.

Loodi ühtne nõukogude pangasüsteem, mis hakkas finantseerima Kommuuni tööstusettevõtteid, haridus- ja tervishoiu ning teisi riiklikke asutusi. Eridekreediga seati sisse väliskaubanduse monopol. Kuna Eesti Kommuuni pangal puudusid esialgu oma rahalised ressursid, siis sai ta 16. detsembril Vene SFNV valitsuse sellekohase otsuse põhjal 10 miljonit rubla laenu, millele lisandus kaks nädalat hiljem veel 50 miljonit rubla. Nõukogude Venemaalt saabus Eestisse spetsiaalne komisjon, et kohapeal välja selgitada ja täpsustada Eesti Töörahva Kommuuni rahvamajanduse vajadusi ja arenguperspektiive ning ühiselt välja töötada majanduslike suhete põhialused mõlema vabariigi vahel.[10] Nõukogude vennasvabariigid, hoolimata sellest, et nad ise kannatasid tol ajal nälga, et ka nende majandus oli raskes olukorras, saatsid Eestisse ikkagi mitmesuguseid tööstustooraineid, kütust, petrooleumi ning ka toiduaineid nagu teravilja, suhkrut jne.[11] Kaubavahetuse korras saatis Eesti Töörahva Kommuun Nõukogude Venemaale tekstiiltooteid, kartuleid ja muid kaupu. «Eesti Töörahva Kommuuna Nõukogu avaldab Eesti proletariaadi nimel oma vanemale kaasvennale Nõukogude Vene-

[10] «Известия ВЦИК», 16 января 1919; А. Либман, Э. Маттиссен, Логика истории, Таллин 1968, lk. 110—111.

[11] «Eesti Töörahva Kommuun . . .», lk. 60.

maale seltsimehelist tänu ainelise toetuse eest käesoleval raskel silmapilgul,» teatas Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu esimees J. Anvelt telegrammis, mis läkitati 14. detsembril Põhjapiirkonna Kommuunide Nõukogule, «... Eesti proletariaat ei unusta iialgi temale antud abi. Oma poolt soovime Vene seltsimeestele vastu tulla, kuivõrd meie vähesed tagavarad lubavad, ja tõotame võitlust rahvusvahelise sotsiaalse revolutsiooni eest lõpuni viia... Ühisel jõul ja vastastikusel toetusel võidame.»[12]

Terav puudus valitses Eestis ka juhtiva nõukogude kaadri ja insener-tehniliste töötajate osas. Püüti kaasa tõmmata vanu spetsialiste, edutati juhtivale tööle aktiivseid seltsimehi tööpingi tagant. Kuid kogenud töötajaid tuli abiks ka teistest nõukogude vabariikidest.

Parteikollektiivide algatusel seati kõikides ettevõtetes, elektrijaamades jne. viivitamatult sisse tööliskontroll. Seda teostasid tööliste üldkoosolekutel valitud vabriku- ja tehasekomiteed või -komisjonid. Vabrikukomiteesse valiti tavaliselt kommunistid ja partei poolehoidjad. Esindades töölisaktiivi tuumikut, tegid need komiteed palju selleks, et ettevõtteid kiiremini käiku lasta ja neid heaperemehelikult majandada. Nad võtsid arvele seadmed, toormaterjali ja valmistoodangu, asusid rikete kõrvaldamisele, korraldasid palgamaksmist, hoolitsesid range kokkuhoiurežiimi ning töödistsipliini eest.

Rahvas ei säästnud oma jõudu, et lasta uuesti käiku seismajäetud, mõnel pool ka rikutud või purustatud tehased, sideliinid, transport. Ennastsalgavalt töötades seati korda masinad ja tööpingid, muretseti tooraineid vabrikutele ja kütust jõujaamadele, viivitamatult rakendati tegevusse trükikojad, kauplused, leivavabrikud ja muud ettevõtted.

Nii lasti peatselt käiku Narva suuremad ettevõtted, nende hulgas Kreenholmi vabrik, kus detsembri algul asus tööle ligi 2800 töölist, jaanuaris aga juba üle 3000.[13]

Ennastsalgavalt töötas kommunistide juhtimisel rahvamajanduse sotsialistlikul ümberkorraldamisel Tartu linna töölisklass. Teatavasti veel enne Punaarmee väeosade kohalejõudmist kukutati Tartus töörahva revolutsioonilise ülestõusu tulemusena valgete võim. Ja kohe kutsus linna

---

[12] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 62.
[13] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 593, l. 1.

parteiorganisatsioon raekotta tööliste ja ametiühingute esindajad Tööliste Saadikute Nõukogu moodustamiseks.[14]

Tartu TSN Rahvamajandusosakonna Tööstustoimkonna ja vabrikutes loodud tööliste komiteede juhtimisel rakendati käiku linna tähtsamad ettevõtted. Üheaegselt töörahva võimu kehtestamisega võeti Tartus üle kodanlik kirjastus «Postimees» koos trükikojaga ning juba 21. detsembrist 1918 ilmus taas Tartu kommunistlik ajaleht «Edasi». Peatselt alustas tegevust Nahaparkimisvabrik, mis hakkas varustama toorainega kohalikku nahatööstuse töökoda, kus töötas 40 töölist. Töökoda hakkas tootma jalanõusid ennekõike armee jaoks. Telefonivõrk sai ülesande remontida relvi ja kirjutusmasinaid. Faure'i masinatehas hakkas tegelema laevade remondiga, Lesta tehas valmistama atru jne. Läks käiku veel kaks mööblivabrikut, Hoppe vilditööstus, seebivabrik, kondijahvatamise vabrik. Viimase toodang oli ette nähtud põllumajanduse varustamiseks.[15]

Võrumaa TSN Täitevkomitee Rahvamajandusosakonna juhtimisel rakendati töösse linna elektrijaam, trükikoda, lauavabrik selle juurde kuuluva jahuveskiga, telliskivivabrik ning Räpina paberivabrik ligi 100 töölisega jt.

Ilmeka pildi töörahva aktiivsest võitlusest uue elu loomisel andis Eesti Telegraafiagentuuri «Esta» informatsioon olukorrast Virumaal: «Otsekohe peale Rakvere äravõtmist algas Virumaa Täidesaatev Komitee oma tegevust. Organiseerimistöö on täies hoos. Korraldati kõigepealt linna kaitset ja asuti revolutsioonilise kaitseväe loomisele. Telefoni keskjaam oli valgete poolt purustatud. Asuti otsekohe selle kordaseadmisele. Elektrivalgustus oli enamasti korras. Põgenejate poolt mahajäetud korterid pitseeriti varanduse arvelevõtmiseni kinni. Otsustati keskladu sisse seada mahajäetud korterites ja linna poodides olevate toiduainete jaoks. Trükikojad võeti tööliste kontrolli alla. Teadete korjamine koolide kohta on käsil. Kontrrevolutsiooniga võitlemise komisjoni poolt on mitmed isikud kinni võetud, kellede ülekuulamine käsil on. Lähemal ajal kavatsetakse tärklisevabrik uuesti käiku panna. Linavabriku tagavarad võetakse arvele ja on sammusid astu-

[14] «Edasi», 21. detsembril 1918; «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 73—74.

[15] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 118—119.

tud vabriku käikupanemiseks. Virumaal on Püssi, Kunda, Malla, Maidla vallad täiesti organiseeritud, teistes valdades on organisaatorid tööl. Otsustati Keskvalitsuse poole pöörduda ettepanekuga võimalikult pea Rakveres Kommuuna — panga osakonda avada. Kirjutusmaterjali kauplused ja leivaküpsetamise ärid on natsionaliseeritud . . .»[16]

Kujuka näite klassivõitluse keerukatest probleemidest ning uue elu ehitajate revolutsioonilisest kohusetundest esitas oma mälestustes Virumaa Täitevkomitee esimees O. Palgi. Ta kirjutas: «Meie konfiskeerisime kõik suured majad, sealhulgas sm. Kuhlberg, üks meie koosseisulistest töötajatest, aitas konfiskeerida oma lihase isa kolm maja Rakveres, sellesamaga andes eeskuju kõigile teistele, et kodusõja tingimustes sugulussidemed ei mängi mingit rolli.»[17]

Ka Kunda tsementitehas võeti Virumaa Täitevkomitee Rahvamajandusosakonna korraldusse, kuid ettevõtte käikulaskmiseks ei jätkunud, arvestades olukorda, vajalikke ressursse, eelkõige ei olnud vajalikul hulgal kütust. Kunda töölised püüdsid siiski anda oma jõukohast panust sotsialistliku rahvamajanduse heaks: kõik eraperemeeste poolt mahajäetud väikeste töökodade tööpingid koondati ühte Kunda tehase tsehhi, kus avati väike mehhaanikatehas, mis hakkas tegelema lukksepa- ja treimistöödega.

Kuivõrd kindlalt võttis Kunda tööliskond omaks nõukogude võimu ning ei tahtnud leppida kodanliku korraga, mida talle vägisi peale suruti valgekaartlaste ja interventide tääkidega, sellest annab tunnistust hiljem Eesti kodanliku valitsuse poolt Kundasse komandeeritud spetsiaalse inspektsiooni aruanne. Uurinud Kunda tsementitehase käikulaskmise võimalusi kohapeal, teatasid inspektorid 1919. a. märtsis järgmist: «Et töö võiks alata, peaks vabrikuvalitsuse[18] arvates: esiteks, lõppema sõda, teiseks peavad kõik endised töömehed — 120 perekonda vabrikust lahkuma, sest et nad liiga «punased» on . . .»[19]

---

[16] «Eesti Töörahva Kommuun . . .», lk. 96.

[17] Vt. EKPA, f. 395, nim. 1, s. ü. 3, l-d 168—182.

[18] Vabrikuvalitsuse esimehena figureeris, nagu kinnitavad arhiividokumendid, inglise konsul William Girard, tema asetäitjana parun Eugéne Girard de Soncanton. Vt. ENSV ORKA, f. 73, nim. 1, s. ü. 1239, l. 27.

[19] Samas, lk. 30.

Eesti Töörahva Kommuuni territooriumil asuti energiliselt korda seadma ka raudteetransporti. Tuli palju teha raudteeliinide, jaamade, sildade ja side parandamisel, sealhulgas tuli taastada Narva raudteesild, mille vaenlane oli purustanud. Depoodes asuti vedurite ja vagunite remontimisele. Detsembri lõpul läks korda avada raudteeliiklus Narva—Tapa—Tartu ja sealt edasi Valga—Võru—Pihkva liinil, samuti avati liiklus kitsarööpmelisel raudteel Valga—Mõisaküla vahel. Raudtee kaitseks formeeriti eriline pataljon.

Kommuuni Nõukogu üleskutse Eesti töörahvale — hoida ja valitseda heaperemehelikult ühist kommunistlikku vara, leidis elava vastukaja töötajate ridades.

Kommuuni valitsus andis välja rea dekreete ja määrusi ka töörahva ainelise ja sotsiaalse olukorra ning toitlus- ja korteritingimuste parandamiseks, eriti aga ainelise abi osutamiseks puudustkannatavaile töölisperekondadele. Töötajaid, eriti paljulapselisi perekondi, hakati viletsatest keldrikorteritest ja ubrikutest paigutama kapitalistide ja mõisnike elamutesse. Kehtestati üldine tasuta arstiabi. Töötati välja sotsiaalkindlustuse dekreedi projekt, mis nägi ette vanade, invaliidide ja haigete olukorra tõsist parandamist.

Taastati 8-tunnine (laupäevadel 6-tunnine) tööpäev, alaealistele aga 4—6-tunnine.

Võeti arvele kõik toiduainete tagavarad, korraldati nende jaotamist ja müüki kindlate hindadega kaardisüsteemi alusel. Organiseeriti ühiskondlikku toitlustamist, avati kauplusi ja sööklaid.

Narva linna TSN Täitevkomitee Rahvamajandusosakonnas loodi kolm allosakonda:

1. Varustusvalitsus. Selle alla kuulus ka korterikomisjon, kes pidi hoolitsema korterite õiglase jaotamise eest, ja puudekomisjon, kelle ülesandeks oli organiseerida küttematerjalide tootmist ning jaotamist elanikele.

2. Arvelevõtmise komisjon. Võttis arvele kõik kütte- ja valgustusained (s. o. petrooleumi) ning toiduainete tagavarad.

3. Toitluskomisjon. Tegeles toiduainete korrapärase ja õiglase jaotamisega.[20]

Peale selle asutati Täitevkomitee juurde veel Tehnika-

[20] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 71.

komisjon, kelle ülesandeks oli elektri valgustusvõrgu sisseseadmine ja kontrollimine, telefonivõrgu korraldamine, kanalisatsiooni ehitamine, sildade parandamine ja hooldamine jne.

Kommuuni Rahvamajandusvalitsuse Toitlusosakond kehtestas Narva linna elanikele neli toitluskategooriat, mille alusel toimus toidukaartide jaotamine vastavalt töö iseloomule ja isiku sotsiaalsele seisundile. Sellise jaotuse sundis mõistagi peale vaid äärmine nappus. Kategooriad olid järgmised:

Esimene kategooria: vabriku- ja lihttöölised, voorimehed, pesunaised, majateenijad, mitte rohkem kui üks toidukaart perekonna peale. Mis puutus perekonda, kus polnudki leivateenijat (nii mõnigi töölisperekond oli kaotanud neil aastail isa, paljud töömehed võitlesid rindel töörahva võimu eest), siis määrati sel puhul esimese kategooria kaart koduperenaisele, kelle õlgadele oli jäänud hool ja mure laste eest.

Teine kategooria: kontori- ja kaupluseteenijad, lapsed alla 18 aasta.

Kolmas kategooria: mittetöötavad perekonnaliikmed.

Neljas kategooria: kapitalist elavad isikud, kaupluste omanikud, majaperemehed, isikud ilma erilise tööta. Kui aga majaomanik asus vabrikusse või mujale füüsilisele tööle, siis tuli teda arvata kui töölistki esimesse kategooriasse.[21]

Detsembri lõpul andis Kommuuni Nõukogu välja dekreedi uue, võrdsustatud töötasusüsteemi kehtestamise kohta kõigile töölistele ja teenistujatele. Nagu dekreedis märgiti, oli Nõukogu selle otsuse tegemisel lähtunud kommunismi põhimõttest, et sellega «kodanlist palgamaksmiseviisi ära kaotada ja elamisraha süsteemi sisse seada, kõiki Kommuuna maa- ja linnaettevõtete ja asutuste töölisi, ametnikke ja sõjaväelasi ühiseks ja ühtlaseks töölispereks liites»[22]. Elamisraha igale töötajale (alaealiste töötasu oli väiksem), sõltumata sellest, mis ametikohal keegi ka ei töötaks, oli ette nähtud 500 rubla kuus, peale selle lisatasu kuni 14 aasta vanuste laste pealt. Üle selle määra võis maksta ainult kõrgesti kvalifitseeritud spetsialistidele. 20 protsenti lisatasu lubati

[21] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 60—61.
[22] Samas, lk. 83—84.

maksta vastutavatele töötajatele, kelle tööpäev oli piiramata.

Siin ilmnes püüd, nagu seda esines Nõukogude Venemaalgi, viia juba sotsialistliku ühiskonna ehitamisel ellu üldise sotsiaalse võrdsuse printsiip. Tegelikult tähendas see katset ühiskondliku elu reaalsetest tingimustest ette jõudà, arvestamata sotsialismi majandusseaduste objektiivset iseloomu. Näib, et Kommuuni Nõukogu seltsimehed lootsid, olgugi väga õilsalt mõeldud kavatsustega, sellist «kommunismi põhimõtetele» rajatud palgasüsteemi rakendada, tuginedes töörahva üldisele revolutsioonilisele vaimustusele, kommunistlikule teadlikkusele ja kohusetundele. Paraku jäi selline töötasu võrdsustamise poliitika ühekülgseks, puudulikuks nii marksistlik-leninliku teooria kui ka sotsialismi ehitamise praktiliste vajaduste seisukohalt.

Ei ole kahtlust, et Kommuuni Nõukogu oleks olnud võimeline toime tulema tema töös esinenud mõningate puuduste ja vigadega. Liiatigi ei varjuta need puudused esimese Eesti Sotsialistliku Nõukogude Vabariigi vaieldamatut tähtsust eesti töörahvà vabadusvõitluse ajaloos. Kommuuni kangelastegu jäi kustumatult püsima eesti töörahva südamesse. Eesti Töörahva Kommuuni revolutsiooniline võitlus, ta ajaloolised kogemused andsid tõhusa panuse sotsialistliku revolutsiooni võiduks ja nõukogude võimu taaskehtestamiseks Eestis 1940. aasta suvel.

EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUNI AGRAARPOLIITIKA

H. Saarniit

Võime liialduseta väita, et üheks raskeks ja keerukaks sõlmprobleemiks, mis seisis Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu ees, oli maaküsimus, agraarsuhete revolutsiooniline ümberkorraldamine maaproletariaadi ja töötava talurahva huvides. Sõltus ju maaküsimuse õigest lahendamisest töölisklassi ja töötava talurahva võitlusliidu tugevus. See oli nõukogude võimu kindlustamise põhivundamendiks Kodusõja rasketes tingimustes.

Terava maaküsimuse lahendamiseks ja põllumajanduses sotsialistlike ümberkujunduste läbiviimiseks moodustati Kommuuni Nõukogu Rahvamajanduse Valitsuse süsteemis (valitsust juhatas Hans Pöögelmann) spetsiaalne põllumajanduse osakond, mida juhatas Gustav Kippar.[1] Ka vabastatud Eesti territooriumil taastatud maakondade töörahva nõukogude täitevkomiteede juurde moodustati vastavad põllumajanduse osakonnad.

1. detsembril 1918 avaldati Kommuuni Nõukogu ametlikus häälekandjas «Eesti Kütiväe Teataja» dekreet eraldi maakonna moodustamise kohta Virumaa idapoolsest osast. Selle administratiivseks keskuseks määrati Narva.[2] Samal päeval alustas tegevust ka maakonna põllumajandusosakond.[3] Kuna Narva linnal ja maakonnal oli ühine nõukogu ja täitevkomitee, siis oli osakonna ametlikuks nimetuseks Narva Töörahva Nõukogu Põllumajanduse Osakond,[4] mida juhatas kommunist Jaan Saks.[5] Muide, detsembri lõpul moodustati rahvamajanduse üksikuid harusid juhtivate osakondade baasil Narva Täitevkomitee juurde

[1] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 2, l. 44.
[2] «Eesti Kütiväe Teataja», 1. detsembril 1918.
[3] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 318, l. 3.
[4] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 607, l. 15.
[5] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 565, l. 34.

ühtne Rahvamajanduse Osakond nelja jaoskonnaga. Need olid: varustuse, põllumajanduse, tehnika ja tööstuse jaoskond.[6] Olgu märgitud, et Narva maakonda kuulus üldse kokku vaid 14 valda, olles seega Eesti kõige väiksemaks maakonnaks.[7]

1. detsembril 1918 avaldati «Eesti Kütiväe Teatajas» Kommuuni Nõukogu esimehe Jaan Anveldi ja asjaajaja Johannes Käsperti allkirjadega järgmine dekreet. «Kõik otsused ja määrused, mis Töörahva Nõukogude poolt enne seda välja anti, kui Saksa sõjaväed Eesti oma alla võtsid, tuleb jõulisteks lugeda.»[8] Selle dekreediga taaskehtestati kõik nõukogude võimu poolt 1917. aastal ja 1918. aasta algul maaküsimuse kohta väljaantud otsused ja määrused. Balti parunite jt. mõisad kuulutati uuesti töörahva omandiks. Kaotati igasugune rendimaksmine ja annulleeriti töötava talurahva võlad.

Juba detsembri esimestel päevadel asuti Narva maakonnas Joala (Auvere — Joala) vallas uuesti rahva omandiks kuulutatud mõisate konfiskeerimisele.[9]

Oma istungil 5. detsembril 1918 võttis Kommuuni Nõukogu vastu «Juhatuskirja vallanõukogudele, valla- ja mõisakomiteedele»[10], mis avaldati 7. detsembri «Eesti Kütiväe Teatajas»[11]. Sellega määrati kindlaks mõisate konfiskeerimise ja ülevõetud mõisate valitsemise, samuti valla töörahva nõukogude taasasutamise kord ning nende ülesanded. «Kõik mõisad tulevad rahva omanduseks võtta,» öeldi juhatuskirja esimeses punktis.[12] Teine punkt määras kindlaks, et mõisate ülevõtmise pidid läbi viima mõisatööliste üldkoosolekutel valitud 3—5-liikmelised mõisa töörahva komiteed. Nende valimisteks korraldatud üldkoosolekutel ei olnud hääleõigust mõisavalitsejatel ning mõisaomaniku või -pidaja isiklikel teenijatel (kokad, kutsarid, toapoisid jt.). Valitud mõisa töörahva komiteel tuli kõik mõisa elus ja eluta inventar ühes mõisakassas oleva raha ja kogu asjaajamisega kõige hoolikamas korras üle võtta. Piinliku hoolega kohustati mõisakomiteed val-

[6] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 584, l. 55.
[7] Vt. lähemalt: EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 15, l. 85; f. 28, nim. 3, s. ü. 47, l. 1.
[8] «Eesti Kütiväe Teataja», 1. detsembril 1918.
[9] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 319, l. 16.
[10] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 2, l. 8.
[11] «Eesti Kütiväe Teataja», 7. detsembril 1918.
[12] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 50.

vama, et mõisa varandusest midagi laiali ei tassitaks ega hävitataks. Juhatuskirjas nähti ette, et kõik need isikud, kes üldrahvalikuks omandiks kuulutatud mõisate varandust omastavad või laiali tassivad, langevad revolutsioonilise võimu kõige valjema karistuse alla.

Peale käsitletud juhatuskirja võeti Kommuuni Nõukogu 5. detsembri istungil vastu ka üleskutse «Kõigele töörahvale»[13]. Selle tekst avaldati samuti 7. detsembril «Eesti Kütiväe Teatajas»[14]. Üleskutses kuulutati: «Kõik mõisad, metsad, põllud on Eestimaa piirides töörahva päralt,» ning kutsuti üles mõisaid mitte puutuma, s. o. mitte jagama ega rüüstama. Mõisate härrastemajadesse lubati sisse seada koolid töörahva lastele koos ühiselamute ning söögi-, lugemis- ja töötubadega. Täiskasvanutele lubati siin aga korraldada näitlikke põllumeeste kursusi, teaduslikke loenguid, kunstinäitusi jne.

Kommuuni Nõukogu istungil 9. detsembril määrati Rahvamajanduse Valitsuse põllumajandusosakonna juurde mõisakomiteede ja vallanõukogude vastutavaks organisaatoriks Jaan Ikmelt.[15]

Pärast juhatuskirja vastuvõtmist ja avaldamist ning vastutava organisaatori ametisse määramist hakati mõisatöölistele abiks saatma organisaatoreid ja instruktoreid ühes madruste, punaarmeelaste ja tööstustööliste salkadega. Seetõttu muutus detsembri algul alanud mõisate ülevõtmine massiliseks kogu vabastatud Eesti territooriumil. Nii võeti 9. detsembril Narvast väljasaadetud organisaatorite abiga üle Järve ja Toila mõis (Järve vallas) ning Konju (Voka v.) ja Laagna (Peetri v.) mõis; 10. detsembril konfiskeeriti Uue- ja Vana-Auvere mõis (Vaivara v.) ning valiti 3—5-liikmelised mõisakomiteed Päite (Voka v.) ja Sillamäe (Vaivara v.) mõisas.[16] Juba 12. detsembriks 1918 olid Narva maakonnas rinde lähedusest hoolimata valitud mõisakomiteed 17 mõisas.[17] 27. detsembril toimunud Narva Täitevkomitee Rahvamajanduse Osakonna kolleegiumi koosolekul võidi aga konstateerida, et kõigis Narva maakonnas «olevates val-

[13] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 2, l. 8.
[14] «Eesti Kütiväe Teataja», 7. detsembril 1918.
[15] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 2, l. 11.
[16] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 319, l. 16; f. 28, nim. 1, s. ü. 15, l. 68; f. 28, nim. 1, s. ü. 43, l. 11; f. 28, nim. 1, s. ü. 16, l. 42.
[17] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 581, l. 72.

dades on juba valla töörahva täidesaatvad komiteed ja ka mõisate komiteed asutatud»[18]. Narva maakonnas asuva 50 peamõisa ülevõtmine lõpetati 1919. a. jaanuari algul. Seniste uurimuste alusel võime väita, et Narva oli ainuke maakond, kus suudeti üle võtta kõik mõisad. Suurt osa selles etendasid organisaatoritena ja instruktoritena töötanud kommunistid J. Saksakulm, A. Meibaum, J. Soo, H. Vardjas, A. Kressa, J. Rebane, J. Pravon jt.

14. detsembril 1918 toimus Püssi mõisas (Virumaal, Püssi v.) tööliste koosolek, millest võttis osa 35 inimest.[19] Koosolekut juhatas Viru Maakonna Täitevkomitee esimeheks määratud Osvald Palgi.[20] Valiti 5-liikmeline mõisakomitee, kes asus kogu mõisa eluta ja elusat inventari üle võtma. 16. detsembril vabastati Rakvere ning juba järgmisel päeval pidas seal oma esimese koosoleku Viru Maakonna Täitevkomitee.[21] 18. detsembril A. Meibaumi juhatusel tegevust alustanud põllumajandusosakond asus energiliselt organiseerima mõisate ülevõtmist. Klassivaenlaste vastupanu maha surudes ja teisi raskusi ületades suudeti Virumaal kokku üle võtta 52 mõisat.[22] Olulist osa etendas siin nii mõisate ülevõtmisel kui ka nõukogude võimu kindlustamisel relvastatud salk, mis koosnes kahekümnest vabatahtlikult Punaarmeesse astunud Narva töölisest. Salga ülemaks oli J. Reinvald ja asetäitjaks A. Hendrikson.[23] Võrumaal jõuti üle võtta rohkem kui 30 mõisat.[24] Terve rida mõisaid suudeti üle võtta ka Tartumaal (näiteks Kriimani, Suure-Kambja, Ropka, Kavastu, Võnnu kirikumõis jne.)[25] jt. maakondade vabastatud valdades.

---

[18] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 581, l. 55.

[19] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 16, l. 45.

[20] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 2, l. 20.

[21] Ü. Taigro, 29. november 1918, 50 aastat Eesti Töörahva Kommuuni asutamisest, Tallinn 1968, lk. 39.

[22] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 770, l. 12.

[23] Selle salga tegevuse kohta vt. lähemalt Aleksander Hendrikson, Noorukina Oktoobritules, «Koidikul». Mälestusi Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist ja Kodusõjast, Tallinn 1967, lk. 62—64.

[24] Ü. Taigro, 29. november 1918. 50 aastat Eesti Töörahva Kommuuni asutamisest, Tallinn 1968, lk. 44.

[25] «Edasi», 30. detsembril 1918; 28. detsembril 1918; 6. jaanuaril 1919; EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 15, l. 11; f. 28, nim. 1, s. ü. 16, l-d 171—176.

Kogu elus ja eluta inventar võeti enamiku mõisate ülevõtmisel täpselt arvele. Ülevõetud mõisa varanduse kohta koostati üksikasjalik inventari nimekiri neljas eksemplaris. Üks neist jäi mõisakomiteele, teine saadeti vallanõukogu täitevkomiteele, kolmas maakonna täitevkomiteele ja neljas Kommuuni Nõukogu Rahvamajanduse Valitsusele. Hoolikalt tehti mõisate ülevõtmisel kindlaks valgekaartlaste, mõisnike ja saksa okupantide poolt taganemisel kaasaviidud varandus. Nii näiteks röövisid valgekaartlased ja saksa okupandid ainuüksi Narva maakonna Kukruse mõisast kogu rukkisaagi, 21 tööhobust ja 9 vankrit[26], Konju mõisast 11 paremat tööhobust koos veoriistadega[27], Järve mõisast 13 hobust ning 4 töö- ja 6 sõiduvankrit; Voka mõisast 16 tööhobust koos kahe kahehobuse-töövankriga[28] jne. Virumaal röövisid valgekaartlased eluta ja elusast inventarist kas täielikult või suurelt osalt lagedaks Kunda, Sausti, Selja, Undla ja Vanamõisa.[29] «Puhta töö» tegid valgekaartlased aga Tartumaal Haage mõisas. Siit rööviti 15 lüpsilehma ja tõupull, 3 tööhobust, 3 nuumatud siga, 35 kana, 3 parti, 5 kukke, 10 peret mesilasi, kogu mõisa vili ja toiduainete tagavara, kõik veo- ja sõiduriistad jm. inventar, kokku 59 016 rbl. väärtuses.[30] Paljudes ülevõetud mõisates oli suur osa sügistöödest (nagu sügiskünd, viljapeks jne.) tegemata. Nii näiteks ei olnud Kukruse mõisas sügiskündi üldse tehtud.[31] Väga paljudes mõisates oli vili peksmata. Nii oli Edise mõisas peksmata rukist 70 koormat, otra 260 koormat, kaera 290 koormat ja segavilja 20 koormat.[32] Ka teistes Jõhvi valla mõisates (Jõhvi, Sompa ja Tammiku) oli palju peksmata vilja. Kokku oli valla 4 mõisas peksmata rukist 136 koormat, otra 1018 koormat, kaera 428 koormat ning vikki ja segavilja 328 koormat.[33]

Narva maakonna põllumajandusosakonna koosolekul 15. detsembril 1918, kus arutati mõisates töö organisee-

---

[26] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 607, l. 15.
[27] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 15, l. 23; s. ü. 608, l. 10.
[28] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 608, l. 6.
[29] «Eesti Kütiväe Teataja», 11. jaanuaril 1919.
[30] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 15, l. 6.
[31] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 607, l. 15.
[32] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 318, l. 2.
[33] Kokkuvõte tehtud EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 318, l. 2 toodud andmeil.

rimise küsimusi, selgus koguni, et paljudes mõisates kasvas vili veel põldudel.[34]

Kogu konfiskeeritud mõisa inventar anti valla töörahva nõukogu täitevkomitee poolt vastava aktiga üle mõisakomiteele,[35] kes pidi juhtima kogu mõisamajapidamist. Mõisakomitee tegevus allus valla täitevkomiteele ja komitee pidi kord nädalas oma tööst aru andma. Igapäevases töös tuli mõisakomiteel juhinduda ka mõisatööliste üldkoosoleku otsustest. Neid üldkoosolekuid soovitati võimaluse korral samuti kord nädalas kokku kutsuda. Küllaltki suur osa mõisakomiteesid seda ka tegi.

Mõisates töö organiseerimise kõrval arutati mõisatööliste koosolekutel ka elu-olulisi küsimusi, nagu palga tõstmise, okupatsiooniajal saamata jäänud palga väljamaksmise, eriti aga viljapalga, korteriolude parandamise, kütte ja valgustuse (petrooleumi) muretsemise, töölistele isiklikeks vajadusteks mõisahobuste kasutada andmise jms. küsimusi. Nii arutas Krabi mõisatööliste üldkoosolek (Võrumaal, Krabi vallas) 9. jaanuaril 1919 tööliste palkade tõstmise küsimust ja otsustas neile töölistele, kes mõisast moona saavad, määrata rahaliseks päevapalgaks meestele 3 rubla ja naistele 2 rubla.[36] Olgu märgitud, et okupatsioonivõimud maksid ajavahemikul 23. aprillist kuni 23. oktoobrini meestele rahas ainult 85 kopikat ja naistele 65 kopikat päevas. Määrati kindlaks ka spetsialistide (nagu puusepa, karjaravitseja jt.) uus, kõrgendatud töötasunorm. Kuna puusepp kasutas isiklikke tööriistu, siis otsustati talle maksta peale palga veel tööriistade kulumise katteks 45 kopikat päevas.[37] Kuna mõisakomiteel rukist ei olnud, siis otsustati töölistele okupantide poolt maksmata jäetud rukki asemel otri anda. Otsustati samuti, et igal mõisatöölisel on õigus mõisahobust isiklikeks vajadusteks kasutada üks kord kuus. Igal ajal võidi hobust kasutada õnnetusjuhtumite, haiguste jne. korral.[38] Tööliste ja spetsialistide palkade tõstmisel arvestati rangelt mõisa majanduslikku jõukust.

Paljudes mõisates jätsid okupandid töölistele palga, eriti sageli natuuras, välja maksmata. Okupantide ja valge-

[34] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 581, l. 73.
[35] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 698, l-d 1—42.
[36] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 15, l. 43.
[37] Samas.
[38] Samas.

kaartlaste rüüstamiste tõttu puudus nendes mõisates tavaliselt toiduteravili kas hoopis või oli seda äärmiselt kasinalt. Seetõttu sattusid mõisakomiteed suurtesse raskustesse mõisatöölistele tasumata jäetud naturaalpalga väljamaksmisel. Nendes mõisates, kus tööliste klassiteadvus oli kõrgem, loobuti saamata jäänud viljapalga nõudmisest ning nõustuti seda välja võtma rahas vastavalt viljale kehtestatud hindadele. Eriti märgatavalt parandasid mõisakomiteed tööliste korteriolusid. Paljudest mõisatest taganesid koos valgekaartlastega ka valitsejad, kupjad, metsahärrad jt. ametnikud. Nende vabaksjäänud ruumikad elumajad anti tavaliselt tööliste käsutusse.

Paljudes mõisates oli mõisakomiteede kõige pakilisemaks tööülesandeks organiseerida kiires korras peksmata vilja masindamist. Seda nõudis nii äärmiselt terav toitlusolukord maal kui ka Eestit vabastavate Punaarmee väeosade varustamise vajadus. Neis mõisates, kus vili oli veel põldudeltki koristamata, tekitas lisaraskusi samuti hobuste vähesus. Olgu näiteks toodud olukord Vaivara mõisas, kus suur osa 1918. aasta viljasaagist oli põllul rõukudes.[39] Mõisal oli aga ainult 12 tööhobust, nendestki pooled tööjõuetud. Ka tööjõulisi hobuseid ei saadud sõjaväe küüdikohustuste täitmise tõttu sageli viljaveole rakendada. Seetõttu pöördus Vaivara mõisakomitee Narva maakonna täitevkomitee põllumajandusosakonna poole palvega astuda samme selleks, et viljavedu ja masindamine «ei saaks sõjavägede poolt mitte takistatud sellega, et mõisalt ühtelugu nõutakse hobuseid küüti»[40]. Päite mõisas (Voka v.) takistas vilja masindamist peksumasina puudumine. Kulakute masinaühistu keeldus aga mõisakomiteele oma peksumasinat laenamast.[41] Siin tuli kohalikel võimudel mõisakomiteed abistada kulakute korralekutsumisel. Kuid mitte igalpool ei mõistnud mõisakomiteed ega ka vallanõukogud peksmata vilja masindamise hädavajalikkust. 30. detsembril 1918 saatis Võru Linna ja Maakonna Täitevkomitee põllumajanduse osakond Krootuse valla töörahva nõukogule kirja, millega kohustati viimast organiseerima vilja masindamist Tille mõisas.[42]

---

[39] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 16, l. 135.
[40] Samas.
[41] Samas, l. 42.
[42] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 679, l. 14.

Valla töörahva nõukogud ja nende täitevkomiteed pöörasid üldreeglina suurt tähelepanu mõisakomiteede tegevuse kontrollile ja juhtimisele. Regulaarselt kuulati mõisakomiteede tööaruandeid ning arutati mõisate majandamisega seotud küsimusi. Erilist hoolt kanti aga selle eest, et mõisakomiteed kõik Saksa okupatsiooni ajal vallandatud mõisatöölised uuesti tööle võtaksid. 28. detsembril 1918 arutati näiteks Kalvi valla (Virumaal) töörahva nõukogu koosolekul mõisakomiteede esindajate osavõtul Saksa okupatsiooni ajal vallandatud mõisatööliste küsimust. Otsustati, et mõisakomiteed on kohustatud kõik vallandatud mõisatöölised uuesti tööle võtma hiljemalt jüripäevaks, s. o. 23. aprilliks 1919.[43] Samal koosolekul võeti vastu otsused ka Nigula kirikumõisa ülevõtmise ja valla töörahva küttega varustamise kohta.[44] 6. jaanuaril 1919 toimunud Kalvi valla nõukogu koosolekul kinnitati Kalvi mõisa tööliste üldkoosoleku protokoll ja mõisakomitee otsused ajavahemikul 28. detsembrist 1918 — 5. jaanuarini 1919 mõisatööliste poolt kahasse tehtud heinte jagamise, okupatsiooni ajal vallandatud tööliste tagasivõtmise jt. küsimustes (kokku 4) ning komitee nädala tööaruanne.[45] Sellel koosolekul kinnitati ka Kongu mõisakomitee otsused endise valitseja varanduse, mõisa hobuste söötmise jt. küsimustes (kokku 5) ning mõisatööliste üldkoosoleku protokoll. Edasi arutati veel mitmeid mõisate majandamise küsimusi ning kinnitati mõisatöölistele ja nende perekonnaliikmetele jaanuarikuus antav viljanorm.[46]

Vallanõukogude ja nende täitevkomiteede õlul ei lasunud mitte üksnes mõisakomiteede tegevuse kontroll ja juhtimine, vaid ka põgenenud valgekaartlaste talude ülevõtmine ja majandamine. Porkuni valla töörahva nõukogu koosolekul 2. jaanuaril 1919 otsustati, et valgekaartlike põgenike talude ülevõtmise viivad läbi vilja arvelevõtmise komisjoni liikmed.[47] 5. jaanuaril toimunud koosolekul arutati muude küsimuste hulgas põgenenud taluomaniku Joosep Lesseli talu majandamisega seotud küsimusi.[48]

---

[43] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 15, l. 4.
[44] Samas.
[45] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 15, l. 8.
[46] Samas, l. 9.
[47] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 15. l. 4.
[48] ENSV ORKA, f. R-1530, nim. 1, s. ü. 7, l. 4.

Selleks et saada ülevaadet hobuste üldarvust, see oli vajalik Punaarmee varustamiseks hobustega, aga samuti ka selleks, et vältida nende kuritahtlikku hävitamist klassivaenlaste poolt, võttis Rahvamajanduse Valitsuse põllumajandusosakond 8. jaanuaril 1919 vastu sundkohustusliku määruse. Selles kohustati valdade täitevkomiteesid ühe nädala jooksul määruse väljakuulutamise päevast alates arvele võtma kõik valdades leiduvad hobused. Kategooriliselt keelati hobuste väljavedu ja nende tapmine. Töövõimetuid hobuseid lubati tappa ja tapmise otstarbeks välja vedada ainult siis, kui nad kohaliku nõukogu poolt määratud ja maakonna põllumajanduse osakonna poolt kinnitatud spetsialisti poolt on tunnistatud täiesti töökõlbmatuiks.[49] Keelati ära hobuste «müümine, kinkimine ja edasiandmine nendele isikutele, kes neid mitte ühiskonnale kasulikuks otstarbeks ei tarvita»[50]. Astuti samme selleks, et sõjaväele kõlbmatud hobused antaks üle mõisakomiteedele ja talupoegadele. Nii hobuste ravimiseks kui ka toibutamiseks organiseeriti vastavad ravipunktid. Ainuüksi Võru Linna ja Maakonna Põllumajanduse Osakond, mida juhatas kommunist Juhan Soo, organiseeris kolm ravipunkti — Räpinas ning Vaabina ja Väimela mõisas.[51]

Rahvamajanduse Valitsuse Põllumajandusosakonna juhtimisel võtsid maakondade põllumajandusosakonnad tarvitusele abinõud ka selleks, et ära hoida tõukarjafarmide, seemnekasvatusmajandite, aiandite, kalakasvatuste jt. laostamist. Ühtlasi kavandati abinõusid nende edasiarendamiseks.

27. detsembril 1918 arutati Rahvamajanduse Valitsuse Põllumajandusosakonna koosolekul sotsialistlike ümberkujunduste läbiviimist põllumajanduses.[52] Peale Gustav Kippari, Jaan Ikmeldi jt. sõnavõtte otsustati keskvalitsuse vastutavate poliitiliste esindajatena saata kohtadele organisaatorid. Nende ülesandeks oli organiseerida kohtadel mõisakomiteesid ja vallanõukogusid (kus neid veel ei olnud), juhtida kohalikku poliitilist elu, jälgida, et Kom-

[49] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 746, l. 15; ENSV ORKA, f. R-1530, nim. 1, s. ü. 1, l. 137.
[50] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 746, l. 15; ENSV ORKA, f. R-1530, nim. 1, s. ü. 1, l. 137.
[51] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 697, l. 45.
[52] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 229, l. 12.

muuni Nõukogu (valitsuse) seadused ja määrused ellu viidaks, lahendada kohapeal tekkinud arusaamatusi jne.[53] Organisaatorite ametisse määramiseks jaotati maakonnad jaoskondadeks endiste kihelkondade ulatuses. Nii loodi Narva maakonnas 5 jaoskonda (Vaivara, Lüganuse, Nigula, Iisaku ja Jõhvi) 6 organisaatoriga. Sealjuures oli Jõhvi jaoskonnas ette nähtud 2 ja kõikides teistes 1 organisaator. Virumaal loodi 8 jaoskonda 12 organisaatoriga, Tartumaal 16 jaoskonda 23 organisaatoriga;[54] Võrumaal 8 jaoskonda 17 organisaatoriga.[55] Peale selle otsustati samal koosolekul mõisakomiteede abistamiseks luua ka põllumajandusliku instruktori ametikoht. Nende tegevusraadius piirdus ühe vallaga, mida nimetati siis instruktori piirkonnaks või ringkonnaks. Sealjuures jäeti maakonna täitevkomitee põllumajandusosakonnale õigus neid piirkondi (ringkondi) muuta, kui seda valla suurus või muud põhjused nõuvad.[56] Ühtlasi võeti vastu ajutine juhatuskiri põllumajandusinstruktoritele. Ringkirjas, mis avaldati 9. jaanuaril 1919 «Eesti Kütiväe Teatajas», määrati üksikasjalikult kindlaks nii instruktorite ülesanded ja tegevussuunad ülevõetud mõisates kollektiivsete suurmajapidamiste juhtimisel kui ka nende vahekord mõisakomiteedega.[57] Muide, see juhatuskiri kärpis tunduvalt mõisakomiteedele eespool käsitletud «Juhatuskirjaga vallanõukogudele, valla- ja mõisakomiteedele» antud õigusi. Umbes kuu aja jooksul mõisakomiteede õiguste suhtes kahe vastandliku dokumendi vastuvõtmist ei saa tolleaegset keerukat olukorda arvestades aga otstarbekaks ega läbikaalutuks lugeda.

Eespool käsitletud otsust organisaatorite ja põllumajandusinstruktorite kohta hakati kohe ellu rakendama.

Arvestades sotsialistlike suurmajandite eeliseid väikeste individuaalmajapidamistega võrreldes ja lootes sotsialistliku revolutsiooni peatsele puhkemisele ka Lääne-Euroopas, võttis Kommuuni Nõukogu suuna sotsialistlikule suurmajapidamisele konfiskeeritud mõisate baasil. Suurte kollektiivsete mustermajandite loomine teatud osa ees-

---

[53] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 229, l. 12.
[54] Samas.
[55] Samas.
[56] Samas.
[57] Juhatuskirja kohta vt. lähemalt: «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 97—98.

rindlike mõisate baasil oleks olnud muidugi õige. Kuid kahjuks ei näinud Kommuuni Nõukogu seejuures ette mõisate osalistki tükeldamist ning selle arvel maata ja vähese maaga talupoegade maanälja kustutamist. Muidugi tuleb arvestada olukorra keerukust, tegutsemisaja lühidust, seda, et esikohal olid sel ajal sõjalised probleemid, kuid ikkagi oleks tulnud astuda energilisemaid samme selleks, et varustada maatamehi ja vähese maaga talupoegi maaga. See oli kodusõja tingimustes suure tähtsusega. Seda tunnistas hiljem ka Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu esimees Anvelt, kes kirjutas: «Ma pean ära märkima ühe kõige tõsisema vea, mille me tegime sel ajal maaküsimuse lahendamisel. Meil oleks tulnud viivitamatult alustada mõisate jagamist sulaste ja vähese maaga talupoegade vahel, eriti sellepärast, et kodanlus püstitas mõisamaade partselleerimise loosungi... Maa kiire jaotamine vähese maaga talupoegade vahel oleks kahtlemata meie poole toonud suured külakehvistu ja vähese maaga talupoegade hulgad.»[58]

Analoogilisi vigu maaküsimuse lahendamisel tegid tollal ka paljude teiste maade nagu Läti, Leedu, Ukraina, Ungari jt. kommunistid. Seega olid need vead rahvusvahelise iseloomuga ega olnud iseloomulikud ainult Eesti Töörahva Kommuuni agraarpoliitikale, niivõrd, kuivõrd sellest võib tolleaegsetes konkreetsetes tingimustes rääkida. Kommuuni Nõukogu radikaalne tegevus mõisate konfiskeerimisel ning töötava talurahva aktiivne võitlus kodanliku valitsuse tagalas oli peamiseks tõukejõuks, mis sundis eesti kodanlust asuma mõisate võõrandamisele juba enne maaseaduse vastuvõtmist kodanlikus Asutavas Kogus. Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu poolt alustatud küla sotsiaalmajandusliku korra ümberkujundamise ajaloolised kogemused aga etendasid teatud osa kahtlemata ka veel hiljem — kolhoosikorra ja sotsialistlike suhete kehtestamisel Nõukogude Eesti külas.

---

[58] EKPA, f. 25, nim. 2, s. ü. 132, l-d 143—144.

EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUNI TEGEVUS KUNSTIVÄÄRTUSLIKE JA KULTUURIAJALOOLISTE VARADE SÄILITAMISEL

T. Nurk

Üheaegselt poliitilise võimu kindlustamise ja majanduselu sotsialistliku ümberkorraldamisega pööras Eesti Töörahva Kommuun tõsist tähelepanu kultuurivarade säilitamisele ja nende andmisele üldrahvalikuks kasutamiseks. Juba 5. detsembril 1918 avaldatud Eesti Töörahva Kommuuni teadaandes juhiti tähelepanu sellele, et Kommuuni omaks kuulutatud mõisate, metsade ja põldude kõrval tuli hoolikalt hoida hooneid ja sisseseadeid, mis olid aastasadade kestel loodud rahva töövaevaga. Mõisahoonetesse kavatseti mahutada koolid, seada sisse koolilaste ühiselamud, lugemistoad ja töökojad, kus oleks organiseeritud kursusi, peetud loenguid, avatud kohalikke muuseume ja korraldatud kunstinäitusi.[1] 30. detsembril 1918 andis Eesti Töörahva Kommuuni Siseasjade Valitsus määruse kultuuriajalooliste ja kunstiväärtuslike esemete säilitamise kohta.[2] Sellega kohustati kohalike nõukogude täidesaatvaid komiteesid kultuuriajaloolisi ja kunstiväärtuslikke esemeid kokku koguma, nimekirjadesse kandma ja alal hoidma kuni vastava ülemaalise korralduseni. Selleks tuli rakendada täidesaatvate komiteede poolt volitatud asjatundjaid. Määrusega keelustati kunstivarade müümine, ostmine ja väljavedamine. Määruse vastu eksijaid ähvardas karistus.

Selle määruse põhjal jäi kokkukogutud esemete saatus esialgu lahtiseks, kuid arvestades, et Nõukogude Venemaal oli kunstivarade küsimus seadusandlikult lahenda-

[1] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 52—53.
[2] Samas, lk. 86.

tud, siis edasine asjade käik oleks viinud väärtusliku minevikupärandi riigistamiseni. Kultuuriajalooliste ja kunstiväärtuslike esemete säilitamise määruse andmisel lähtus Eesti Töörahva Kommuun Nõukogude valitsuse sammudest, mida see oli Venemaal teinud, et kaitsta ja kuulutada rahva omaks muuseumid, arhiivid, arhitektuurimälestised ja muud mineviku kultuurivarad. Selleks andis Nõukogude valitsus 1918. aasta oktoobris dekreedi kunstiväärtuste registreerimiseks, arvelevõtmiseks ja kaitsmiseks ning novembris dekreedi nende varade riiklikuks omandiks kuulutamisest. Mõlema dekreedi põhjal kuulusid endised suured erakollektsioonid ja tsaarivarad riigistamisele. Nõukogude Venemaal oli juba asutudki kunstivarade natsionaliseerimisele, Eesti Töörahva Kommuun seda veel ei teinud, sest selleks pidi ilmuma täiendav korraldus, kuigi kõik Kommuuni piirides olevad tööstusettevõtted, ärid, majad, talud jne., mille omanikud valgete poole üle olid jooksnud, kuulutati natsionaliseerituks.

Kunstivarade kaitse alla võtmine toimus Eesti Töörahva Kommuuni võitluspingest täidetud päevadel kõige ulatuslikumalt ainult Tartus, sest oli ju seal rohkesti ülikooli õppejõudude ja mõisnike raamatu- ja kunstikogusid. Nende omanikud olid Punaarmee lähenemisel linnast põgenenud, osalt välismaale siirdunud. Lahingumöllus oli Karlova mõisas rüüstatud Bulgarini kunstikogu, kannatada oli saanud Raadi mõis ning sama saatus võis tabada ka teisi valveta jäänud varasid. Neid ähvardav oht sundis Tartusse jäänud kunstnikke eesotsas Jaan Koortiga tegutsema. 1. jaanuaril 1919 esitaski J. Koort aastavahetusel Tartus viibinud Eesti Töörahva Kommuuni Kultuuri- ja Haridusvalitsuse juhatajale A. Vallnerile oma ettepanekud.[3] J. Koort rõhutas, et kuna peremeheta varad on nõukogude võimu poolt tunnistatud rahva varaks, tuleks Tartus nimetada kõige laiemate volitustega üksikisik või komisjon, kes ärapõgenenute varanduse oleks üle vaadanud ja eraldanud sellest kunstiväärtusliku osa. Järgnevalt oleks tulnud need varad kokku koondada ja teha töörahvale kättesaadavaks avalike raamatukogude, ajalooarhiivide ja kunstimuuseumidena. Et tööd alustada, on vaja hoolitseda, et valitsuse poolt oleks määratud vajalik kre-

[3] «Edasi», 6. jaanuaril 1919.

diit. Seega läks J. Koort oma ettepanekutes kaugemale Kommuuni määrusest ja nägi ette varade üldrahvalikuks kasutamiseks andmise mitmesugustes kultuuriasutustes.

J. Koorti ettepanekutest lähtudes tegi A. Vallner Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu volitusel samal päeval korralduse: «Nimetada J. Koort Tartu linnas ja maakonnas mahajäetud kunsti- ja kirjanduse kogude ajutiseks korraldajaks.»[4]

3. jaanuaril avaldati «Edasis» Eesti Töörahva Kommuuni kultuuriajalooliste ja kunstiväärtuslike esemete säilitamise kohta antud määrus kui seaduslik alus kunstikaitse tööle. 6. jaanuaril ilmus J. Koorti teadaanne, kes oli asunud Eesti Töörahva Kommuuni kunsti- ja kultuuriajalooliste kogude hoidja ja korraldaja kohale, milles ta loetles kaitse alla kuuluvad esemed ja kollektsioonid.[5] Selle teadaandega ta kohustas majahoidjaid või endiste omanike teenijaid Tartu linnas kuni 9. jaanuarini, maakonnas kuni 20. jaanuarini teatama peremeheta jäänud varadest.

Vastloodud kunstikaitse osakond ei jäänud ootama teadaandele reageerimist, vaid asus kohe peremeheta varasid välja selgitama ja koondama, ühtlasi ära tooma kunstiväärtusi majadest, mis olid määratud ametiasutuste või sõjaväe käsutusse. Töö kulges väga operatiivselt. Eesti Töörahva Kommuuni Kunsti- ja Kultuuriajalooliste Kogude Kaitse Osakond sai ruumid Lossi (praegu A. Lätte) tänav 3, kus oli kantselei asjaajamiseks ja avarad ruumid esemete hoiulevõtmiseks. Kuna ülikooli raamatukogu oli evakueeritud Voroneži, siis sai selle ruumidesse paigutada raamatuid. Kaitseosakonna käsutusse anti 5000 rubla.

Eesseisev ülesanne oli ulatuslik. Et kiiresti saada ülevaadet Tartus olevatest peremeheta kunstivaradest, rakendas J. Koort linnas viibivaid kolleege ja asjatundlikke tuttavaid. Ta kutsus osakonna tööst osa võtma kunstnikud K. Mäe ja R. Parise, Eesti Rahva Muuseumi ajutise juhataja E. Eisenschmidti, kunstiajaloolase Fr. v. Strycki, kunstikogujad J. Genssi ja R. Lippingu, oma õpilased O. Marosi ja J. Kliimanti. Osakonna liikmed varustati J. Koorti poolt allakirjutatud tõendiga, mis volitas neid kunsti- ja kirjandusekogusid revideerima,

[4] «Edasi», 4. jaanuaril 1919.
[5] «Edasi», 6. jaanuaril 1919.

kontrollima ja arvelevõetud esemeid ühisesse kogumispaika Lossi tänavale vedama.

8. jaanuaril läksid J. Koort, K. Mägi, R. Paris, J. Genss ja Fr. v. Stryck Raadi mõisa, kus asus Baltimaade üks väärtuslikumaid kollektsioone, mida alates XIX sajandi keskelt oli väga asjatundlikult komplekteerinud mitu põlvkonda. Kogu sisaldas lääne-euroopa, eriti itaalia ja madalmaade maalijate gravüüre, rohkesti vana portselani ja XVIII sajandist pärinevat stiilset mööblit. Sellele lisaks asus seal raamatukogu, mille suurust hinnati 30 000 köitele. Kõik need varad olid üsna troostitus olukorras. Mehed käisid kogu lossi läbi ja kutsusid kokku kohalejäänud teenijad, kes lubasid osakonda abistada. Ühiselt püüti pisut korda luua: avati tulekindel panipaik, kuhu kanti portselan ja väiksemad esemed, mille kohta koostati ka kohe nimekirjad. Raudkamber lukustati ja võti anti J. Koorti kätte. Seepeale koguti mööda maja laialipaisatud raamatud raamatukogusse ja stiilne mööbel kuppelsaali, ka püüti maale kokku koondada. Ära viidi Raadilt ainult vana itaalia viiul ja mõned eriti väärtuslikud maalid.

Järgnevalt siirdusid J. Genss, E. Eisenschmidt ja Fr. v. Stryck Liphardi linnaelamusse Lai (praegu Mitšurini) tänav 32, kus samuti oli raamatuid, kunstiteoseid ja mööblit. Samal päeval leidsid E. Eisenschmidt, R. Paris, R. Lipping ja Fr. v. Stryck aega minna ka Bulgarini mõisa, kus oli suur raamatukogu ja kunstikollektsioon, mis sisaldas rohkesti vene kunstnike teoseid. Kuna mõis oli tugevasti rüüstatud, toodi esemed sealt kohe Lossi tänavale. Jõuti veel käia Mannteuffeli majas Suurturul (praegu Nõukogude väljak) 3, kus avastati suur ja väärtuslik portselanikogu. Järgnevail päevil paigutati hoiule mitu kogu linnast (Sievers, Brasche, Ungern-Sternberg, Stackelberg), kuid püüti tuua varjule varasid ka lähemalasuvaist mõisatest nagu Luunjast ja Mäksalt.

Üldse toodi nädala jooksul ülikooli raamatukogusse ja Lossi tänava korterisse raamatuid ja kunstiesemeid rohkem kui kümnest kohast. Kaitse alla võeti:

7580 raamatut ülikooli raamatukogusse,
5 kasti raamatuid eraladudesse,
558 portselan- ja keraamikaeset,
41 vaasi,
158 maali,

12 skulptuuri,
39 stiilset mööblieset,
3 vaipa,
20 mappi joonistusi ja gravüüre ja
1 vana itaalia viiul.[6]

Kokku üle 8400 üksuse, lisaks kastides ja mappides olevad raamatud ja graafilised lehed, mida ei jõutud kohe üksikesemeliselt arvele võtta. Graafikat oli mitu tuhat eksemplari.

Kuigi tööd oli palju ja inimesi vähe, koostati hoiulevõetust esialgsed nimekirjad ja hoolitseti, et asjad oleksid korralikult paigutatud. Tänu meeste ennastsalgavusele, tehti jaanuari algul ära suur töö peremeheta varade päästmiseks ja koondamiseks. Seda innustas kahtlemata teadmine, et vihatud saksa mõisnike vara sai lõpuks rahva omaks.

Kuid töörahva võim kestis Tartus lühikest aega. 14. jaanuaril vallutasid Eesti valgekaartlased uuesti Tartu. Tartumaa Töörahva Nõukogu oli sunnitud linnast lahkuma. Jaanuaris ja veebruaris toimunud lahingutes langes peaaegu kogu Eesti valgekaartlaste võimu alla. Eesti Töörahva Kommuuni valitsusasutused evakueeriti. Sellega lõppes ühtlasi ka Eesti Töörahva Kommuuni tegevus Eestis asuvate kunstivarade kaitsmisel.

---

[6] «Postimees», 18. jaanuaril 1919.

MÕNEDEST IDEOLOOGILISE TÖÖ KÜSIMUSTEST EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUNI AJAJÄRGUL

E. Sõgel

Eesti Töörahva Kommuuni ideoloogilise töö, täpsemalt öeldes, eesti bolševike ideoloogilise tegevuse refereerimisel ei ole võimalik rangelt piirduda ajavahemikuga Eesti Töörahva Kommuuni väljakuulutamisest kuni tema tegevuse lõpetamise kuupäevani. Probleemid ise tingivad paratamatult pilgu heitmist ettepoole, 1917. aastasse, kui ka Kommuuni tegevuse lõpetamise järgseisse päevadesse ja kuudesse.

Eesti bolševike ideoloogilise tegevuse analüüsi teeb keerukaks olukordade ja tingimuste erinevus. Neil tuli organiseerida ideoloogilist tööd terava võitluse olukorras Eestis, kus 1917. a. lõpul (Kommuuni mõtte realiseerimise alguses) oli parteiorganisatsioonis 10 000 liiget; neil tuli ideoloogilist tööd jätkata illegaalsetes tingimustes Saksa okupatsiooni ajal (veebruarist oktoobrini 1918), kui parteiorganisatsiooni kuulus mitte üle 400 liikme; mitmepalgeline oli eesti kommunistide ideoloogiline töö veel Nõukogude Venemaa territooriumil ning lõpuks, tohutult komplitseeritud ilmet kandis ideoloogiline töö Kommuuni ja Kodusõja ajal Eestis, kus seda organiseerisid Parteikeskus, Kommuuni Valitsus Narvast ja mujalt ning partei Keskkomitee Tallinnast. Alles kõiki eri perioode või etappe arvestades saab võimalikuks mainitud ajajärgu eesti kommunistide ideoloogilise töö k õ i g i aspektide valgustamine ja see eeldab paljude uurijate (eeskätt ajaloolaste) pingsat e d a s i s t k o m p l e k s s e t t e g e v u s t.

Seetõttu tuleb praegu piirduda vaid ideoloogilise töö mõnede aspektide käsitlemisega.

On üldtuntud tõsiasi, et ideoloogilise töö edukus sõltub suures osas sellest, kes on selle organiseerimise eesotsas, millised on nende vaated ja mil määral on neil kogemusi.

Eesti juhtivad bolševikud, eeskätt Jaan Anvelt, Hans Pöögelmann ja Viktor Kingissepp olid pikaajalise ideoloogilise ja organisatsioonilise kooli läbiteinud inimesed, kes olid Eestis juba Oktoobrieelsel perioodil loonud bolševistliku parteiorganisatsiooni, asutanud leninliku ajakirjanduse, rajanud eesti marksistliku majandusteaduse alused, olid ilmutanud silmapaistvat osa teiste teoreetiliste probleemide käsitlemisel. Nad olid etendanud olulist osa ka eesti varasema ajajärgu sotsialistliku realismi — luule- ja proosakirjanduse ning revolutsioonilise publitsistika loomisel. Nad olid partei ja riigivõimu eesotsas Oktoobrirevolutsiooni ja Eesti Töörahva Kommuuni päevil, ja neist said mitte ainult eesti töölisliikumise, vaid rahvusvahelise kommunistliku liikumise silmapaistvad esindajad. Ühesõnaga — eesti juhtivad bolševikud olid suurte, mitmekülgsete vaimsete ja organisatsiooniliste võimetega ning kogemustega juhid, kes tundsid poliitilise ja vaimse elu külgi mitte ainult rahvuslikus, vaid rahvusvahelises mastaabis ja kes oskasid neis orienteeruda, neid psühholoogiliselt analüüsida kui järjekindlad leninlased.

Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõja ajajärgu eesti juhtivad kommunistid mõistsid õigesti bolševismi, leninismi rahvusvahelist tähtsust, said aru Lenini õpetusest kui Marxi ja Engelsi õpetuse edasiarendamisest uuel ajaloolisel etapil. Oma tolleaegsetes esinemistes (kas või näiteks kogumikus «Vanailma varemetel». Perm 1918) astusid nad sisuliselt välja selle selgitamiseks, et leninismi ei saa taandada puhtvene nähtuseks. Nad tegid seda veel enne, kui ka eesti kodanlus päästis valla laimukampaania leninismi aadressil.[1] See eesti kommunistide tegevus on õpetlik tänapäevalgi kaasaja revisionistide vastu võitlemisel.

Omaette rõhutamist väärib eesti kommunistide tegevus revolutsioonilise liikumise ajaloo ja selle traditsioonide valgustamisel, tulevikutee propageerimisel. H. Pöögelmann, kelle nimi seisab kõrvuti V. I. Lenini omaga III

[1] Näit. J. Luiga, Poliitilised päevamured I, Tartu 1935, lk. 17—18, 61—64 (artiklid pärinevad 1919. aastast).

Internatsionaali asutamise manifestil[2], avaldas 1919. aastal dokumentide ja materjalide kogumiku[3]. Selles 7000 eksemplaris ilmunud raamatus on antud Kominterni eellugu, avaldatud asutamise dokumendid ja manifest ning Lenini teesid kodanliku demokraatia ja proletariaadi diktatuuri probleemidest.

Revolutsioonilise liikumise ja traditsioonide järjekestvuse rõhutamine on eesti kommunistidele alati olnud tähtsaks vahendiks uute põlvkondade kasvatamisel.

Tõsiasi, et eesti juhtivad bolševikud olid võitluses karastatud leninlased, avaldus nende tegevuses nii Oktoobrirevolutsiooni eelseil aastail, Oktoobripäevil ja ka hiljem. On loomulik, et nemad, nagu V. I. Lenin ütles enda kohta, ei «pretendeerinud sellele, nagu teaksime me täpset teed. Kuid me sammume kommunismi poole paratamatult, vältimatult»[4].

Neis tingimustes oli töölisklassi, tema aktiivi ja kogu töörahva ideoloogilise kasvatamise seisukohalt oluline kaitsta V. I. Lenini poolt väljatöötatud ja väljatöötatavat strateegiat ja taktikat, oli vaja kaitsta bolševismi strateegiat ja taktikat nii parempoolse revisionismi kui ka pahempoolse revolutsionäärlikkuse vastu.

Eesti juhtivail bolševikel oli juba Oktoobripäevil selge, ja nad esinesid oma seisukohtadega ka ajakirjanduses, et proletariaadi diktatuur on ajalooliselt vajalik, paratamatu ja õige[5], nad olid veendunud, et proletariaadi diktatuurita ei saa üles ehitada sotsialismi[6]. Niisugune positsioon põhiküsimuses on seda rohkem hinnatav, et nad tulid sellega oma rahva ette juba enne seda, kui mitmed Lääne-Euroopa suurte kogemustega teoreetikud (Kautsky jt.) tõstsid renegaatidena hädakisalipu[7], et revideerida marksismi põhituuma ning pakkuda proletariaadi diktatuuri asemel «puhta demokraatia», «absoluutse vabaduse» ja muid taolisi loosungeid. See asjaolu on tähtis

---

[2] E. Plotnik, Hans Pöögelmann. Elu ja tegevus 1875—1919, Tallinn 1965, lk. 295; J. Käbin, Oktoobrirevolutsioon ja eesti rahvas, Tallinn 1967, lk. 40.

[3] Kommunistline (III) Internatsionaal, Peterburi 1919, 68 lk.; vt. «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 1—2, lk. 47.

[4] V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 195.

[5] H. Pöögelmann, Proletariaadi diktatuur. Album «Punane Lipp» 1917, lk. 5.

[6] Samas, lk. 8.

[7] V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 86—94.

eriti sellepärast, et eesti juhtivad bolševikud olid õige seisukoha eestikeelses ajakirjanduses välja ütelnud enne seda, kui eesti väikekodanliku intelligentsi mõned esindajad revisionistlikke loosungeid esitama hakkasid. Tähtis seega õigete orientiiridena eesti töörahvale.

Eesti bolševikud nägid õigesti proletaarse revolutsiooni põhijõudu ning algusest peale asusid nad leninlikele positsioonidele väikekodanlike parteide ja väikekodanliku demokraatia suhtes. Nad olid selgel seisukohal ka väikekodanliku demokraatia olemuse küsimuses,[8] nad olid paindlikud revolutsionäärid, kes olid nõus pahempoolsete esseeridega koaleeruma, kuid nad ei teinud seda oma ideelistest seisukohtadest loobumise hinnaga. Teatavasti said eesti esseerid 1918. aastal avalikult lüüa ja nende töövabariigi loosung viis nad objektiivselt kodanluse toetamisele.

Küsimusel, kas rahvahulgad on valmis sotsialistlikuks revolutsiooniks või mitte, oli teatavasti suur põhimõtteline tähtsus nii teoreetilises kui ka praktilises mõttes. Ka eesti trükisõnas oli laialt käibel väikekodanlike demokraatide ning II Internatsionaali teoreetikute väiteid ning neile lisanduvaid parempoolsete oportunistide (Kamenevi jt.) seisukohti, et rahvas pole küps sotsialistlikuks revolutsiooniks. Nagu teise lainena hakkasid need seisukohad levima 1918. aastal, pärast Eesti Töörahva Kommuuni väljakuulutamist ja tema tegevuse ajal.

Leninlastena astusid eesti kommunistid välja nende vastu, kes püüdsid likvideerida sotsialistliku revolutsiooni perspektiivi. Ulatuslikuks selgitustööks kasutati kõiki vorme — avaldati otseseid üleskutseid, trükiti paroodialaadilisi publitsistlikke palasid, ilmutati analüüsivaid artikleid. Toome mõned näited.

«Kui te vee, maa, päikesevalguse, tehasetöökojad töölistele võidate,» kirjutati üleskutses eesti punasele sõjaväele, «siis on teie käes terve maapealne võim enese ja seltsimeeste elu korraldamiseks, siis loote teie alguspinna uue kaunima elamiseviisi maksmapanemiseks . . .»[9]

---

[8] Vt. album «Punane Lipp» 1917, lk. 5. J. Anvelt, Töörahva võimuvalitsuse kindlustamisest, Peterburi 1919, lk. 7, võrdl. V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 191—192 jm.

[9] Eesti punane sõjavägi ja töörahva kultuur, Peterburi 1919, lk. 7.

Paroodilises tõlkepalas «Rahvas ei ole küps» kirjutati:

««Valmimata, küpsemata rahvast», rääkisid alati kõigi ilmamaade võimuvalitsejad, aga iseäranis ohtralt rõhutati selle peale Venemaal.

Kõige sagedasemalt rääkisid Romanovid «rahva küpsematusest».

Lagari õpilane Aleksander I tahtis väga rahvale konstitutsiooni anda, aga...

Aga see üpris ea monarh, kes ühtgi inimest, peale oma lihase isa, ära polnud tapnud, ei võinud rahvale konstitutsiooni anda.

«Pole rahvas veel küpsenud,» kurtis ta, «kui kahju, et ei ole veel küps.»

Aleksander II leidis niisamuti, et rahvas polla veel küps.

«Ei ole küps!» karjus ka verine Nikolai II.

Seal tuli aga revolutsioon ja pühkis verise Nikolai II. Ja tema järeletulejad Kerenskid ja tema kaasvennad karjusid jälle:

«Rahvas pole küps!»

Kuid järsku võttis küpsemata rahvas kätte ja tegi oktoobrirevolutsiooni läbi ja kuulutas enda sotsialistlisele revolutsioonile küpseks.

Nüüd aga kordavad need, kes enne ka irmus pahempoolseteks muutusid, irmuga Egiptuse ja Vene vaaraode sõnu:

«Pole rahvas veel küps... Kuidas võib maa sotsialiseerimist ja muud niisugust... Rahvas pole selleni veel valminud. Oodake veel jumalapärast! Andke talle aega küpseda.»[10]»

Seoses sama probleemiga analüüsisid eesti kommunistid II Internatsionaali ideelist krahhi. H. Pöögelmann kirjutas, et «demokraatia, mille eest II Internatsionaal põlvitab ja töölisklassi diktatuur on kaks kokkulepitamata põhjusmõtet»[11], ta jalgealune on kõikuv ning «need suuresõnalised «revolutsionäärid» jäävad r e s o l u t s i o n ä ä r i d e k s..., kuna töölisteliikumine nende paberlikud otsused puruks puhub ja t e g e l i k u l t oma eesmärkisid kätte võitma, oma kommunistlisi ülesandeid täitma tõttab — III Internatsionaali lipu all.[12]

Järjekindlateks leninlasteks jäid eesti juhtivad kommunistid oma tegevuses ka kõige raskematel murrangumomentidel, siis, kui õigetele positsioonidele jäämine oli olu-

---

[10] «Klassivõitlus» 1919, nr. 5/6, lk. 29.

[11] H. P (ö ö g e l m a n n), Elav surnukeha, «Klassivõitlus» 1919, nr. 10, lk. 12.

[12] Samas, lk. 13.

korrast tingituna komplitseeritud. Küsimus on eesti kommunistide ja maailmarevolutsioonile lootuse panemise poliitilises seoses ning nende suhtumises Trotskisse ja pahempoolsetesse kommunistidesse.

On õige, et Anvelt ja Pöögelmann lähtusid sellest, et revolutsiooniline liikumine areneb vähemalt Euroopas kiiresti ja laiuti. Kui jälgida nende esinemisi 1917—1918. aastal[13], siis näeme, et nad lähtusid revolutsioonilise liikumise kiire laienemise eeldustest niisama, nagu seda oli teinud VSDT(b)P Keskkomitee[14], niisama, nagu korduvalt kõneles sellest V. I. Lenin 1918. aastal.[15] Eesti juhtivad bolševikud olid Trotski ja «pahempoolsete kommunistide» vastu Bresti rahu küsimuses, kus teatavasti põrkasid teravalt kokku Lenini ja Trotski seisukohad revolutsiooni arenemise küsimuses, mida arutati partei VII kongressil. «Olukorras, kui vene ja eesti väikekodanlike demokraatide esinemistes valati bolševikke laimuga üle, kasutati ulatuslikult ära Maksim Gorki eksiarvamust,»[16] kirjutas H. Pöögelmann 17. aprillil 1918 hästi argumenteeritud artiklis menševistliku «Deni» vastu[17] ja demonstreeris eesti kommunistide leninlikku seisukohta Bresti rahu küsimustes. J. Anvelt kinnitas hiljem, et eesti kommunistid olid Leniniga ühel meelel kõigis küsimustes, «sealhulgas eriti häbistava rahu küsimustes»[18].

Elus on ikka nii, ja seda kaugeltki mitte ainult Oktoobrirevolutsiooni ja Eesti Töörahva Kommuuni ajajärgul, et suurte, järskude pöörakute või murrangute ajal kas kaotavad pea või langevad äärmustesse teatud inimesed, ja üldreeglina — ideeliselt vähekarastatud inimesed, kellel revolutsioon ja sotsialismi huvid ei ole südames, vaid keele otsas. Eesti juhtivate kommunistide puhul tuleb kõnelda nende meelekindlusest, leninlikust karastatusest.

On märkimist vääriv, et eesti kommunistidele-leninlastele oli päevselge, et proletaarne sotsialistlik revolutsioon Venemaal ja selle tagajärjel kehtestatud nõukogude võim on sisuliselt internatsionaalne nähtus, mille

[13] H. P (öögelmann), Üks aasta töörahva diktatuuri, kogumik «Vanailma varemetel», Perm 1918, lk. 12 jm.

[14] ВКП(б) в резолюциях, ч. I, Москва 1936, lk. 274.

[15] V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 57, 60, 101, 112 jm.

[16] «Berliner Tageblatt», 19. märtsil 1918.

[17] Vt. lähemalt E. Plotnik, Hans Pöögelmann. Elu ja tegevus 1875—1919, Tallinn 1965, lk. 164.

[18] EKPA, f. 25, nim. 2, s. ü. 139, l. 86.

vastu ühinevad rahvusvahelised reaktsioonijõud. Selle järelduseni jõudsid nad rahvusvahelise olukorra analüüsimisel (Ei puudunud relvastatud vahelesegamise üleskutsed ja ootused, lootused ja soovid ka eestikeelses trükisõnas). Üheaegselt V. I. Lenini esinemisega VI ülevenemaalisel nõukogude kongressil, kus ta rääkis USA valitsuse kavadest ja palvetest jätta Saksa väed Ukrainasse, Poolasse ja Baltimaadesse bolševike lämmatamiseks seni kuni ilmuvad Entente'i «vabadusväed», et samuti lämmatada bolševikke,[19] avaldas H. Pöögelmann mõtte imperialismi ühise väljaastumise ohust.[20]

Eesti kommunistide juhtidele oli selge, et rahvusvahelise reaktsiooni eest suudab noorte sotsialismimaade iseseisvust kaitsta vaid ühine, internatsionaalne tegutsemine, koondumine üheks liiduks.

Kõneldes tunnustavalt iga maa iseärasustest, mis reaalselt eksisteerivad, rõhutas Jaan Anvelt, et «sotsialistliste maade iseseisvuse tagatiseks on ühinemine üheks liiduks», mille loomulikult otsustavad vennasrahvad ühiselt.[21] Hilisemad ajaloosündmused on eredalt näidanud eesti kommunistide põhimõtteliselt õiget analüüsi ja järeldust selle kohta, kuidas kaitsta kättevõidetud sotsialistliku revolutsiooni saavutusi rahvusvahelise reaktsiooni vastu.

2.

Eesti juhtivatele kommunistidele on (silmas pidades aastaid 1917—1919) ette heidetud viga sotsialistliku revolutsiooni arenemise perspektiivide mõistmises ja tõlgendamises. On nähtavasti õige ette heita, et eesti bolševikud hindasid üle oma maa suhteliselt kõrget arengutaset ja selle põhjal tegid ennatliku järelduse, nagu toimuks uue ühiskonna ehitamine Eestis kiiresti.[22] Näib olevat väljaspool kahtlust, et majandusliku ülesehitustöö konkreetsetes küsimustes peab ennatlikkuse etteheide paika, kuid seda ei saa kanda perspektiivi mõistmise tasemele, muuta see

[19] V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 131.

[20] H. P(öögelmann), Üks aasta töörahva diktatuuri, kogumik «Vanailma varemetel», Perm 1918, lk. 13.

[21] Jaan Anvelt, Eesti «ärarippumatu» vabariik ja eesti kommunistid, «Klassivõitlus» 1919, nr. 9, lk. 5.

[22] H. Arumäe, Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Historiograafiline ülevaade, Eesti NSV TA toimetised XVI kd., Ühiskonnateadused 1967, nr. 4, lk. 384.

marksismi-leninismi põhiseisukohtade mittemõistmiseks. Kuid kahjuks on seda tehtud.

Kümmekond aastat tagasi läks käibele üldistus, et H. Pöögelmann ajas segi sotsialismi ja kommunismi etapi,[23] hiljem kasvas see veel suuremaks üldistuseks («eesti bolševike teoreetilises pärandis aastaist 1917—1919 ... ignoreeriti sotsialismi ja kommunismi kui uue ühiskonna rajamise erinevate etappide erinevusi»)[24]. Seda trükisõnas. Suusõnalise esinemise vormis jõuti koguni etteheiteni, et seoses Kommuuni ajal tehtud vigadega olevat EKP kodanlikul perioodil saanud lüüa mitte ainult sõjaliselt ja poliitiliselt, vaid ka ideoloogiliselt.

Niisugune etteheide eesti kommunistide aadressil, samuti sellest tehtud järeldus näib põhjendamatuna. Kui võtta agraarküsimus, siis teatavasti tehti selles viga 1918—1919. aastail terve rea maade kommunistide praktilises tegevuses.[25] Neid ei taha keegi olematuks teha, kuid taolisi üldistusi teiste maade kommunistide kohta marksistlikud käsitlejad tavaliselt ei ole teinud.[26] Mis puutub rahvusküsimusse, siis taktikalise vea märkimise puhul jätame mõnikord varju selle asjaolu, et just eesti kommunistid olid need, kes leninliku rahvusteooria alusel töötasid välja põhilised õiged seisukohad rahvusküsimuses, näitasid ja põhjendasid, et eesti töörahva iseseisvuse riiklikuks vormiks on nõukogude vabariik,[27] mida ajalugu on veenvalt kinnitanud.[28]

Tuleb nähtavasti tunnistada, et eesti kommunistide 1918—1919. aastate praktiliselt ennatlike sammude või majanduselu konkreetsete kavade esitamisel ilmnenud vigade tekkimise põhjuste väljaselgitamine on asendatud etteheitega marksismi põhitõdede mittetundmisest.

---

[23] K. Laigna, Hans Pöögelmann — väljapaistev eesti bolševistlik publitsist, «Looming» 1958, nr. 8, lk. 1260.

[24] H. Arumäe, Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Historiograafiline ülevaade, Eesti NSV TA toimetised XVI kd., Ühiskonnateadused 1967, nr. 4, lk. 388.

[25] Vt. Очерки истории Коммунистической партии Литвы, «Коммунист» (Вильнюс) 1968, № 2, lk. 74.

[26] Ф. Мюнних, Предисловие к венгерскому изданию. Бела Кун, О Венгерской советской республике, Москва 1966, lk. 3—30.

[27] Vt. V. Kingissepp, Kellele iseseisvus, kellele ike, Tallinn 1946, lk. 56.

[28] Vt. J. Saat, Eesti töörahva suveräänse rahvusvabariigi rajamine (1917—1919), Eesti NSV TA toimetised XVII kd., Ühiskonnateadused 1968, nr. 4, lk. 319—337.

Kas on alust arvata, et H. Pöögelmann (ja teised eesti juhtivad kommunistid) ei mõistnud üht marksismi põhitõde ning ajasid segi sotsialismi ja kommunismi kui kaks arenguetappi? Pöögelmann oli esimene, kes otsekohe pärast Lenini «Riigi ja revolutsiooni» ilmumist asus seda just nende probleemide seisukohalt väga olulist teost eesti keelde tõlkima. Ei ole usutav, et Pöögelmanni-taoline karastatud marksist oleks hakanud tõlkima teost, millest ta aru ei saanud või mille põhimõttelisi seisukohti ta ei pooldanud. Nähtavasti Pöögelmann siiski mõistis erinevaid arenguetappe, kui ta kirjutas: «Väga raskete tagajärgedega enesepettus oleks proletariaadil, kui ta arvaks, et tema just sellega, et kapitalistliseilmalt *valitsusvõimu* oma kätte kiskunud, ühe oobiga suudab ühiskondlise arenemise peremeheks saada ja uue, kommunistlise korra maksma panna. Midagi ei oleks ekslikum kui sarnane arvamine, mis ainult seda näitaks, kui *kaugel* alles proletariaat oma seisukorra ja ülesannete tõsisest arusaamisestki — täitmisest rääkimata — seisab.»[29]

Tuleks vaid loota, et Kommuuni perioodi eesti kommunistide vaadete ja vigade probleem leiab edaspidi asjalikke uurijaid, kes selle vääriliselt lahendavad.

3.

Eesti kommunistide ideoloogilises töös vaatluse all oleval perioodil oli oluline koht kirjastustegevusel. Ei ole piisav vaadelda üksnes Eesti Töörahva Kommuuni kultuuri- ja haridusvalitsuse juures J. Lilienbachi juhtimisel tegutseva kirjastusosakonna tööd, nagu seda on tehtud varem.[30] Alles hiljuti ilmunud üldkäsitluseski piirduti ainult sama kirjastuse nimetamisega ning selle mainimisega, et anti välja rida marksismi-leninismi klassikute töid ja kolme ajalehte.[31]

1918.—1919. aasta eesti kommunistlikust kirjastustegevusest saab õigema pildi, kui arvesse võtta, et töötas VKP Eesti Osakondade Keskkomitee kirjastus, mis avaldas 7 väl-

---

[29] H. *Pöögelmann*, Proletariaadi kultuurariduslistest ülesannetest, «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 1—2, lk. 26.

[30] E. *Sõgel*, Eesti Töörahva Kommuuni ajajärgu kultuurielust. Eesti Töörahva Kommuun, Tallinn 1960, lk. 90 jj.

[31] Ü. *Taigro*, 29. november 1918. 50 aastat Eesti Töörahva Kommuuni asutamisest, Tallinn 1968, lk. 51.

jaannet; sellele lisandus Permi eesti sektsiooni 3 raamatukest — kokku umbes 50 000 eks. kirjavara. Ilmus ajakiri «Eesti Kool» (8 numbrit, ca 20 000 eks.).

1919. algusest, vahetult Kommuuni perioodil, anti välja ajalehte «Kommunist» Tallinnas, «Eesti Kütiväe Teatajat» Narvas, Tartus ilmus «Edasi», Võrus — «Nõukogu Teataja». Kevadel 1919 anti välja ajalehte «Tööline» Luugas (hiljem — Staraja Russas ja Valdais), Riias ilmus «Punane Hommik».

Kommuuni kirjastusosakond andis 5 kuu jooksul välja raamatuid, brošüüre ja lendlehti kokku 370 000 eksemplari, 1919. aastal üldse aga anti eesti kommunistliku parteiorganisatsiooni eestvõttel ja organiseerimisel trükiseid (raamatuid, brošüüre, lendlehti) kokku 719 224 eksemplari.[32] Raamatute ja brošüüride kõrval oli oluline tähtsus kahel ajakirjal: pärast pedagoogilist ajakirja «Eesti Kool» (selle viimane, 13. number ilmus 1919. a.) hakati välja andma laia profiiliga poliitilist ja ilukirjanduslikku ajakirja «Klassivõitlus» ja kultuuriajakirja «Töörahva Kultuur».

Kirjastustegevust organiseerisid juba eespool märgitud Kommuuni kultuuri- ja haridusvalitsuse kirjastus, veidi hiljem asutatud VKP Eesti Osakondade Keskkomitee kirjastus;[33] raamatuid andis välja VKP Siberi oblasti büroo Eesti agitatsiooni- ja propagandaosakond, Ukrainas — Kommunistliku Partei Kiievi Eesti osakonna kirjastus,[34] Lätis — LKP Eesti osakonna kirjastus.[35] Kominterni manifesti eestikeelne tõlge avaldati Läti Sotsialistliku Nõukogude Vabariigi trükikojas.[36]

Kõige suurema trükiarvuga väljaandeks neil aegadel sai H. Pöögelmanni tõlgitud «Kommunistliku Partei Manifest». Seda andsid välja mitu kirjastust, ja ainult 1919. aastal (teise trükina) ilmus seda 36 775 eksemplari.[37] Loomulikult oli see mõeldud ka edasiseks levitamiseks,

---

[32] Eesti töörahva kirjandus 1919, «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 5—6, lk. 192.

[33] Samas.

[34] Samas; ka R. Antik, Eesti raamatute üldnimestik 1918—1923, Tartu 1931, lk. 139.

[35] R. Antik, Eesti raamatute üldnimestik 1918—1923, Tartu 1931, lk. 138.

[36] R. Antik, Eesti raamatute üldnimestik 1918—1923, Tartu 1931, lk. 138.

[37] «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 5—6, lk. 192.

kuna (mittetäielikel andmetel) oli laos manifesti põhiteksti 13 039 eks., Marxi ja Engelsi eessõna 9025 eks.[38]

Kodusõja ajast peale sai Nõukogude Venemaa marksismi-leninismi klassikute eestikeelsete tõlgete peabaasiks. Pandi alus V. I. Lenini teoste ilmumisele eesti keeles. V. I. Lenini «Nõukogude võimu lähemad ülesanded» (tol ajal sõnastuses «Nõukogude valitsuse ligemad ülesanded») ilmus H. Pöögelmanni tõlkes 1918. aastal.[39] H. Pöögelmannil oli käsil Lenini «Riigi ja revolutsiooni» tõlkimine. Tuleb lisada, et tolleaegne ja edasine (eeskätt H. Pöögelmanni) tõlketegevus andis eesti lugejaile hiljem iseseisvuse ikke all kätte leninismi kõige silmapaistvamad teosed. Selle töö ideoloogiline tähtsus ei vaja endastmõistetavalt enam täiendavat kommenteerimist. Kui veidi lähemalt peatuda Eesti Töörahva Kommuuni kultuuri- ja haridusvalitsuse kirjastusosakonna tööl, siis tuleks märkida järgmist.

Rahvahariduse valitsuse tegevussfääri kuulusid koolid ja kooliväline töö, kunst, teadus, ilukirjandus ja ajakirjandus. Selle valitsuse juhatamine oli A. Vallneri ülesandeks.[40] Kogu trükitoodang kuulus valitsuse kontrolli alla.[41] Trükiproduktsiooni väljaandmise ja toimetamistöö pearaskus langes J. Lilienbachile, kellele abiks olid O. Miger (15. juulini) ja K. Vallner.[42] Trükikoja võimsus oli väike, suuri raskusi oli paberi hankimisega.[43]

Kommuuni kirjastusosakonna nn. seeriaväljaannetes moodustasid peamise osa kaks seeriat: «Eesti kommunistlise sõjaväe kirjandus» ja «Kommunistline töörahva kirjandus». Esimeses seerias avaldati kümmekond sõjaasjanduslikku väljaannet. Need ilmusid 8000—10 000 eksemplaris, peamiselt oma vägede tarbeks; kavas oli välja anda analoogilisi trükiseid ka soome komandöride ja punaväelaste jaoks. Seeria sõjaliseks konsultandiks oli A. Kork.[44] Samas seerias ilmus agitatsioonilise sisuga väljaandeid

---

[38] «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 1—2, lk. 47.

[39] R. Antik, Eesti raamatute üldnimestik 1918—1923, Tartu 1931, lk. 161; E. Plotnik, Hans Pöögelmann. Elu ja tegevus 1875—1919, Tallinn 1965, lk. 271.

[40] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 37.

[41] Samas, lk. 30.

[42] Kultuura ja ariduse valitsuse kirjastuseosakond, «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 1—2, lk. 51.

[43] Samas, lk. 45.

[44] Samas, lk. 46.

(tavaliselt 20 000 eks.), sealhulgas Eduard Sõrmuse üleskutse valgetele soldatitele.[45]

Kommunistliku kirjanduse seerias avaldati marksismi klassikute töid (peamiselt «Kommunistliku Partei Manifest»), marksismi populariseerivaid raamatuid (R. Vakmanni «Imperialismus» jm.) ning praktilisi ülesandeid käsitlevaid brošüüre (H. Pöögelmanni, J. Anveldi jt. sulest) ja partei dokumente (VK(b)P VIII kongressil vastuvõetud programm jm.). Nende trükiarv oli 7000—15 000. Seerias avaldati 12 väljaannet, ja umbes samapalju jõuti Kommuuni ajal veel trükki anda. Edaspidi kavatseti selles seerias avaldama hakata Fr. Engelsi töid ning raamatuid töölisliikumise ajaloost.[46]

Kasvatusteadusliku kirjanduse seeria jäi ilmunud väljaannete osas väikesearvuliseks. Ilmuda jõudis vaid üks raamat A. Vallnerilt,[47] kavas oli sama autori «Eesti hariduse ajalugu», mille ilmumise kohta andmed puuduvad. Kasvatusteaduslike probleemide trükiavalikuks tegemisel langes pearõhk ajakirjadele «Eesti Kool» ja «Töörahva Kultuur». Viimatimainitust äratrükina ilmus küllalt kaalukas teaduslik ülevaade usuküsimustes J. Jürgensilt «Uus ilmavaade ja usuküsimus» (1919)[48].

Tagasihoidlikuks jäi ka ilu- ja noorsookirjanduse seeria. Kokku avaldati 10 raamatut, neist esmatrükis (eriväljaandena) Eessaare Aadu «Metsa serval» (8000 eks.), V. Buki noorsoojutt «Kahekesi» ja algaja autori N. Sõsojevi «Kirg ja mõistus». Kordustrükis ilmus Eessaare Aadu novelle ja jutustusi («Viimane pauk», «Kalal», «Üle mädasoo», «Alasti»). Äratrükkidena ajakirjadest avaldati mõned tõlketeosed (M. Gorki jt.). Nappi ilukirjandusliku trükiproduktsiooni üldpilti täiendas oluliselt ajakiri «Klassivõitlus», mille lähem vaatlus on varem antud.[49]

---

[45] «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 1—2, lk. 46.

[46] «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 1—2, lk. 46.

[47] A. Vallner, Kasvatus ja aridus töörahva riigi ja majandusteaduse seisukohalt, Peterburi 1918, lk. 184.

[48] Juhan Jürgens oli lõpetanud Varssavi ülikooli ja töötas 1918.—1919. õppeaastal V. I. Lenini nimelise nõukogude 1. astme eesti töökooli juhatajana ja ajalooõpetajana, luges Eesti Töörahva Ülikoolis Venemaa Nõukogude Vabariigi Konstitutsiooni, üldajaloo ja eesti ajaloo kursust. («Töörahva Kultuur» 1919, nr. 1—2, lk. 52; nr. 5—6, lk. 139).

[49] E. Sõgel, Eesti Töörahva Kommuuni ajajärgu kultuurielust. Eesti Töörahva Kommuun, Tallinn 1960, lk. 91—94.

Põllumajandusliku kirjanduse seeria alal tehti ettevalmistusi praktilisi nõuandeid käsitleva raamatu väljaandmiseks. Koolikirjanduse valdkonnas oli kavas valitud tööde kogu koostamine. Kavatsuste kohaselt pidi see sisaldama ilukirjandust ja töölisliikumise ajalugu, eesti töölisliikumine kaasa arvatud.[50]

Kommuuni kirjastuse väljaandel avaldati hulk revolutsioonitegelaste seinapilte ja postkaarte, nende hulgas olid K. Marx, V. I. Lenin, R. Luxemburg, K. Liebknecht, P. Lafargue, J. Jaures, J. Sihver, Ed. Sõrmus jt.

Eesti Töörahva Kommuuni kirjastusosakonna tegevus toimus rasketes sõjaaja tingimustes. Trükiolude kitsus, tööjõu vähesus, autorite nappus andis valusalt tunda.[51] Ilmunud produktsiooni arvustus puudus; on tehtud õigustatud etteheiteid ka parteiorganisatsioonide poolt tehtud tööle ilmunud kirjanduse rahvahulka viimise küsimustes.[52] Juba tol ajal kirjastustegevusest kokkuvõtteid tehes märgiti, et ilmunud 40—50 väljaandest[53] võib-olla üks kümnendik ei rahuldanud, kuid kokkuvõttes tunnistati kirjastustegevus rahvahulkade ideelise, kultuurilise ja esteetilise kasvatuse alal «üleüldiselt väga rahuloldavaks»[54].

4.

Senistes käsitlustes Eesti Töörahva Kommuuni kirjastustegevuse kohta on mõnevõrra ülehinnatud ilukirjanduse osa. See kriitiline etteheide käib eelkõige minu enda kohta. Seejuures on liiga vähe tähelepanu pühendatud selle ajajärgu kommunistliku trükisõna ideoloogilisele tähtsusele. Üldkäsitlustest, samuti ka Kommuuni ajajärgu kultuurielu käsitlustest on tähelepanu sfäärist välja jäänud (välja arvatud E. Plotniku raamat Hans Pöögelmannist)[55] kultuurirevolutsiooni (alguse) probleem, peaaegu

[50] «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 1—2, lk. 51.
[51] «Klassivõitlus» 1919, nr. 9, lk. 24.
[52] «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 1—2, lk. 51.
[53] Mõnedel andmetel ligi 60 raamatut ja brošüüri, vt. «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 3—4, lk. 108.
[54] «Klassivõitlus» 1919, nr. 9, lk. 24.
[55] Vt. E. Plotnik, Hans Pöögelmann. Elu ja tegevus 1875—1919, Tallinn 1965, lk. 300—301.

üldse pole käsitlemist leidnud mõtte- ja usuvabadusega seotud probleemid[56], selle aja suulise agitatsiooni küsimused ja eesti kommunistide võitlus agitatsioonitöö konkreetsuse eest,[57] samuti ka nende tegevus partei ühtsuse ja parteidistsipliini tegemisel, kuigi pidepunkte nende käsitlemiseks annab omaaegne ajakirjanduski[58], arhiivimaterjalidest kõnelemata. Tõenäoliselt on vaja edaspidi organiseerida kompleksset uurimistööd Eesti Töörahva Kommuuni kõiki tegevusalasid arvesse võttes.

Kodanlikud käsitlejad on väitnud, et Eesti Töörahva Kommuuni ajal «kultuuri alal valitses kirju... vaadete segu»[59]. Mitte üksnes kultuuri alal, vaid kõigis küsimustes tegelesid kodanlikud käsitlejad Kommuuni vigade otsimisega, puhusid neid suurteks või mõtlesid neid ise juurde. Niiviisi sünnitati ka Eesti Töörahva Kommuuni kohta kommunismivastane paternosterite sari, sõlmiti valede roosikrants, mida eesti kodanlus lausa õigeusklikult kandis kaelas oma elupäevade lõpuni.

Kui eklektikuna suhtuda kas või näiteks ajakirjasse «Töörahva Kultuur» (1919), siis võib tõesti segadusse sattuda. Mainitud ajakirjas ilmneb kultuuriprobleemide käsitlemisel vaatlust läbi eri prismade, marksistlikult hoolika suhtumise kõrval esineb proletkultlikku eitamist, puhtproletaarse kultuuri ehitamise loosungeid; kultuuripärandi peremeheliku hoidmise ja kriitilise ärakasutamise õigete seisukohtadega on mõnikord paaris isegi sellised teesid, millega Maksim Gorki kuulutatakse väikseks, Jegor Netšajev aga suureks luuletajaks.[60]

Tähelepanelikumal vaatlusel aga selgub peamine — see on eesti kommunistide suur hoolitsus kultuurivarade peremeheliku hoidmise eest. See ilmneb Kommuuni vas-

---

[56] A. V(allner), Eesti Töörahva Kommuuna teostamise lühikene ülevaade, «Klassivõitlus» 1919, nr. 3—4, lk. 2—6; nr. 8, lk. 8—9; J. Jürgens, Uus ilmavaade ja usuküsimus, «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 1—2, lk. 18—20.

[57] O. R(ästas), Agitatsioon ja agitaatorid, «Klassivõitlus» 1919, nr. 7, lk. 7—11; nr. 8, lk. 10—11.

[58] H. Pöögelmann, Parteilise töö ja riiklise tegevuse vahekorrast, «Klassivõitlus» 1919, nr. 8, lk. 4—7; vt. E. Plotnik, Hans Pöögelmann. Elu ja tegevus 1875—1919, Tallinn 1965, lk. 299; O. Rästas, Meie organisatsioonid, «Klassivõitlus» 1919, nr. 9, lk. 9—11 jm.

[59] Ed. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd, Tartu 1936, lk. 422.

[60] Näit. «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 3—4, lk. 74.

tavates dekreetides,[61] üleskutsetes punasele sõjaväele. Oktoobrirevolutsioonis nähakse õigesti ka kultuurirevolutsiooni algust, tabatakse seda, et sotsialistliku revolutsiooniga algab uus ajajärk kogu maailma kirjanduse ja kultuuri arengus.[62]

Põhiliselt mõistsid tolle aja eesti kommunistlikud kultuuri- ja riigitegelased õigesti kultuurirevolutsiooni sisulist tähendust. Neile oli selge, et kultuurirevolutsioon ei tähenda mitte üksnes kirjaoskamatuse likvideerimise algust (selles küsimuses tekkis eesti revolutsioonilistel kultuuritegelastel tihe kontaktitaotlus teiste soome-ugri rahvaste — mordva ja udmurdi esindajatega[63]), vaid kirjaoskusega rahvaste elus uue ühiskonna inimese vaimse ümberkujundamise algust.

Paljude esinemiste põhjal võib veenduda, kui populaarseks eesti revolutsiooniliste kultuuritegelaste hulgas said Lunatšarski tolleaegsed mõtted, et uut kultuuri saab ehitada vaid tuginedes sellele, mida inimkond on loonud, sageli taastrükitavaks said Lunatšarski seisukohad sotsialistliku kultuuri vormide rikkusest ja mitmekesisusest.

Käsitledes kultuurirevolutsiooni probleeme, lähtus näiteks H. Pöögelmann sellest, et ideoloogilist tööd on vaja igati intensiivistada; töörahva võimu kehtestamine on pöördepunkt uue ühiskondliku teadlikkuse kujundamisel ning uue ühiskonna inimese arendamine ei tähenda «üksiku isiku väljaarenemise hävitamist ja «ühtlustamist» selles profaneeritud, labastatud mõttes, nagu seda kodanlus jutlustab ja nagu sellest kahjuks ka paljud proletaarlased aru saavad», vaid üldine harmooniline arenemine käib isiksuse arenemise kaudu.[64] Analüüsides dialektiliselt majandusliku ehitustöö ja ideoloogilise töö ning baasi ja pealisehituse vahekorra probleeme, hoiatab H. Pöögelmann, et majanduslike ülesannete lahendamise hoos ei tohi vaimne, ideoloogiline töö hooletusse jääda. «Meil,» rõhutas H. Pöögelmann, «tuleb vaimlise elu, oma edas-

---

[61] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 86.

[62] V. Buk, Vene rahvalaul ja kirjandus, «Klassivõitlus», 1919, nr. 1/2, lk. 27.

[63] «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 3—4, lk. 103 jj.

[64] H. Pöögelmann, Proletariaadi kultuurariduslistest ülesannetest, «Töörahva Kultuur», 1919, nr. 1—2, lk. 24.

pidise arenemise ideoloogia peale palju suuremat tähelepanemist pöörata, kui seda tänini oleme teinud ja kui paljud seda tänapäevgi tarvis arvavad olevat.»[65]

Oktoobrirevolutsiooni ja Kommuuni ajajärgu ideoloogilise töö probleemid vajavad väga tõsist edasist uurimist. Need uurimistulemused pakuvad huvi mitte ainult ajaloo seisukohalt. Paljudes küsimustes on nad õpetlikud ideoloogilise töö organiseerimiseks meie päevilgi.

---

[65] «Töörahva Kultuur» 1919, nr. 1—2, lk. 23.

EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUNI RAHVUSPOLIITIKA

J. Saat

Eesti Töörahva Kommuun — esimene Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik, eesti rahva suveräänne riik, tekkis Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu tagajärjel.

Kohe esimestel päevadel pärast proletariaadi diktatuuri kehtestamist alustas Nõukogude valitsus V. I. Leniniga eesotsas nii sotsiaalse kui rahvusliku rõhumise täielikku likvideerimist ja asus tegelikkuses ellu viima rahvuste üheõiguslikkuse ja vendluse poliitikat.

Juba enne Oktoobrirevolutsiooni pööras V. I. Lenin suurt tähelepanu rahvusliku vabastusvõitluse probleemide läbitöötamisele. Imperialism oli mitte ainult töölisklassi, vaid ka rõhutud rahvuste verivaenlane. Eriti raskel kujul esines rahvuslik rõhumine tsaari-Venemaal, mida mitte asjatult ei nimetatud rahvaste vanglaks. Siin oli rõhutud rahvuste vabastusvõitlus tihedasti seotud töölisklassi revolutsioonilise võitlusega sotsialismi eest.

V. I. Lenin vaatles rahvuslikku vabastusvõitlust kui üht koostisosa töölisklassi revolutsioonilises võitluses proletariaadi diktatuuri eest. Tema ettepanekul võttis VSDTP II kongress 1903. aastal partei programmi ühe tähtsama nõudmisena kõigi Venemaa koosseisu kuuluvate rahvuste enesemääramise õiguse. VSDT(b)P VII ülevenemaalise (aprilli) konverentsi resolutsioonis, mis oli kirjutatud V. I. Lenini poolt, väljendus see nõudmine järgmiselt: «Tuleb tunnustada kõigi Venemaa koosseisu kuuluvate rahvuste õigust vabalt lahku lüüa ja iseseisvat riiki moodustada.»[1]

Ühtlasi öeldi aprillikonverentsi resolutsioonis, et rah-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 24. kd., lk. 273.

vuste vaba lahkulöömise õiguse küsimust ei tule segi ajada küsimusega ühe või teise rahvuse lahkulöömise otstarbekusest sel või teisel momendil. Lahkulöömise küsimuse peavad tööliskiass ja tema partei otsustama igal üksikjuhtumil proletariaadi klassivõitluse huvide ja ühiskondliku arengu seisukohalt.

V. I. Lenini poolt väljatöötatud VSDT(b)P rahvusprogrammi võtsid ka eesti bolševikud oma rahvuspoliitika aluseks. Seda küsimust arutasid nad Eesti parteiorganisatsiooni konverentsil augustis 1917. aastal, kus aruandjana partei rahvuspoliitika kohta esines Tallinna Nõukogu bolševike fraktsiooni esimees ja Eesti parteiorganisatsiooni keskhäälekandja «Kiir» toimetaja J. Anvelt.

«Meie nõuame igale rahvale, — ütles ta, — täielikku enesemääramise õigust, kus iga rahvas võib vabalt oma asju ajada, ilma et keegi teine rahvas või riigi keskvõim teda selle juures segaks. Ka eesti rahval peab olema õigus seda küsimust vabalt otsustada. Kui meie aga räägime rahvaste enesemääramise õigusest, siis ei tähenda see veel riigi küljest lahti ütlemist. Majanduslikult jääksime üldriiklikku ühendusse ja selle läbi ka ülevenemaalise seadusandluse piiridesse.»

Edasi nõudis aruandja, et Eestis tuleb kehtestada täielik demokraatlik kord, eriti aga kohalike elanike keelte tarvitamise õigus ametikohtades, emakeelne õpetus koolides jne.

Aruandja pooldas unitaarset, demokraatlik-tsentralistlikku riiki territoriaalse, piirkondliku (oblasti) autonoomiaga, kuid lükkas tagasi föderatsiooni põhimõtte, Eesti muutmise üheks Venemaa osariigiks, nagu soovitasid mõned väikekodanlike parteide tegelased.

«Tööliskiassi seisukohalt, — ütles aruandja, — saab rahvusküsimust otsustada ainult kõige laialdasema ühinemise ja demokraatliku tsentralismi, keskkoha abil, kui üksikud rahvused mitte teineteisest lahku ei lähe, vaid ühise riikliku korralduse piirides igaüks täielikku omavalitsuse (autonoomia) põhjal koos elavad.»

Eesti bolševike augustikonverents kiitis üksmeelselt heaks J. Anveldi ettepanekud rahvuspoliitika ja riikliku ülesehituse küsimustes.[2]

---

[2] Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis, Dokumentide ja materjalide kogumik, Tallinn 1957, lk. 277—279.

Oma ettekandes paljastas J. Anvelt ka kodanliku Ajutise Valitsuse ja kodanlike parteide reaktsioonilist rahvuspoliitikat, mis üsna vähe erines tsarismi poliitikast. Samuti paljastas ta eesti kodanluse kahekeelsust, seda, kuidas kodanlus ühelt poolt õhutas natsionalismi, vaenu eesti ja vene rahvusest töötajate vahel, teiselt poolt aga otsisid eesti kodanluse peamehed koostööd tsarismiga ja pärast viimase kukutamist — kodanliku Ajutise Valitsusega, vene imperialistliku kodanlusega, et koos viimasega kindlustada endale kurnamisõigus eesti töörahva üle.

Bolševike järjekindla selgitustöö tõttu ei sattunud Eesti töölised ja talupojad oma enamuses kodanlik-natsionalistliku propaganda mõju alla, vaid jäid ustavaks proletaarse internatsionalismi põhimõttele. Oktoobrirevolutsiooni eel läks bolševikel korda saavutada enamus Eesti töörahva ja sõjaväelaste nõukogudes ning oportunistid-menševikud ja esseerid kõrvale tõrjuda. Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogude Täitevkomitee läks täielikult bolševike kätte.

Seega valmisid eesti töörahval, keda juhtis bolševike partei, juba Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise perioodil oma riigivõimu organid.

Kohe pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu alustas Nõukogude valitsus bolševike partei rahvusprogrammi elluviimist, nõukogude riikluse ülesehitamist rahvuste tõelise üheõigusluse ja suveräänsuse alusel.

2. novembril 1917 avaldas Rahvakomissaride Nõukogu «Venemaa rahvaste õiguste deklaratsiooni», milles kinnitatakse, et nõukogude võimu rahvuspoliitika aluseks on kõigi Venemaa rahvaste üheõiguslikkus, nende enesemääramise õigus kuni lahkulöömiseni ja oma iseseisva rahvusriigi moodustamiseni.[3]

Teiseks Nõukogude vabariigi suure ajaloolise tähtsusega dokumendiks oli «Töötava ja ekspluateeritava rahva õiguste deklaratsioon».

Selles V. I. Lenini poolt kirjutatud deklaratsioonis püstitati nõukogude rahvavabariikide föderatsiooni põhimõte. Iga rahvuse töölistel ja talupoegadel oli õigus oma täievolilisel nõukogude kongressil iseseisvalt otsustada, kas ja missugustel alustel nad soovivad osa võtta nõukogude

[3] Декреты Советской власти, т. I, Москва 1957, lk. 39—41.

rahvusvabariikide föderatsioonist, föderaalsest valitsusest ja teistest föderaalsetest nõukogude asutustest.[4]

Mõlemad deklaratsioonid lähtusid sellest V. I. Lenini põhimõttest, et rahvusküsimus on üks osa proletariaadi diktatuuri üldküsimusest. Neis oli kindlasti ära määratud nõukogude rahvusvabariikide klassiiseloom.

Kohe pärast «Töötava ja ekspluateeritava rahva õiguste deklaratsiooni» vastuvõtmist III ülevenemaalisel nõukogude kongressil 18. jaanuaril 1918 avaldati see ka Eesti nõukogude ametlikus häälekandjas «Eesti Teataja».

Eesti töölised ja talupojad asusid bolševike juhtimisel oma suveräänse rahvusvabariigi loomisele. Eesti nõukogude kõrgeima võimuorgani — Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu Täitevkomitee esimees J. Anvelt koostas Eesti Töörahva Kommuuni põhiseaduse projekti, mis avaldati 19. jaanuaril 1918 «Eesti Teatajas».

Kõigi kohalike küsimuste otsustamisel oli projektis ette nähtud täielik iseseisvus. Kommuunil oli igal ajal õigus end Venemaa küljest lahti lüüa ja kas mõne teise riigiga ühendusse astuda või end täiesti iseseisvaks kuulutada. Vahekord Venemaa Nõukogude Vabariigiga ja välisküsimused otsustatakse kokkuleppel Vene Nõukogude valitsusega.

Konstitutsiooni projektis väljendatud seisukohtadest võis näha, et Eesti bolševikud olid jäänud, nagu oma augustikonverentsilgi, demokraatlik-tsentralistliku riigi põhimõtte juurde, kus rahvused liituvad piirkondliku territoriaalse autonoomia alusel, mis nõukogude võimu, proletariaadi diktatuuri tingimustes kindlustab rahvastele täieliku vabaduse.[5]

Ühinemine ühtseks, unitaarseks, tsentralistlikuks sotsialistlikuks riigiks oli rahvuste ühinemise kõrgeim vorm, kui rahvusliku rõhumise tagajärjel tekkinud rahvuslik vaen ning mitmesugused rahvuslikud igandid ja eelarvamused on juba ületatud ja kadumas.

Kuid Venemaa rahvaste juures, kes olid tsaarivalitsuse ajal raskesti kannatanud rahvusliku rõhumise all, oli selline ühinemisvorm esialgu veel varajane.

---

[4] Декреты Советской власти, т. I, Москва 1957, lk. 314—323. (V. I. Lenini projekt). Veidi muudetud kujul võeti deklaratsioon vastu III ülevenemaalise nõukogude kongressi poolt 18. jaan. 1918 (vt. lk. 341—343); V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 391—393.

[5] «Eesti Teataja», 19. jaanuaril 1918.

Rahvuslik vendlustunne oli kindlalt välja arenenud nii eesti kui ka paljude teiste rahvuste töölisklassi juures, kes olid koos vene töölistega töötanud vabrikutes ja tehastes õlg õla kõrval ning ühiselt võidelnud tsaari, kodanluse ja mõisnike vastu. Kuid väikekodanlikud kihid, eeskätt väikekodanlik haritlaskond, olid veel mõjutatud kitsarinnalisest natsionalismist.

1917. a. sügisel oli V. I. Lenin oma raamatus «Riik ja revolutsioon» avaldanud arvamust, et rahvusküsimuse lahendamisel proletariaadi diktatuuri olukorras tuleb arvestada ka föderatiivse vabariigi kui üleminekuvormiga. Oma järgnevates töödes leiab Lenin, et rahvuste föderatsioon on «... kui üleminek t e a d l i k u l e ja tihedamale ühtsusele töötajate vahel, kes on õppinud tõusma v a b a t a h t l i k u l t kõrgemale rahvuslikust vaenust»[6]. Ka uus partei programm, mis VK(b)P VIII kongressil 1919. aastal vastu võeti, rõhutab, et rahvusvabariikide föderatsioon on üheks üleminekuvormiks teel täielikku ühtsuse poole.[7]

Eesti kodanlik-natsionalistlikud parteid hakkasid nõukogude võimu ajal, kasutades rahvaste enesemääramise õigust, mis Nõukogude valitsuse poolt välja kuulutati, tegema ettepanekuid Eesti kuulutamiseks iseseisvaks kodanlik-demokraatlikuks vabariigiks.

Need ettepanekud olid mõeldud selleks, et «iseseisvuse» sildi all lahku lüüa Nõukogude riigist ja ühineda mõne imperialistliku riigiga ning sel teel likvideerida Eestis proletariaadi diktatuur.

Eesti esseerid panid ette kuulutada Eesti «iseseisvaks töövabariigiks». Tegelikult oli aga ka nende «töövabariik» kodanlik-parlamentaarne riik. «Töövabariigi» kavas, mis kodanlikus ajalehes «Eesti Sõjamees» avaldati, oli täiesti mööda mindud töörahva võimu, proletariaadi diktatuuri säilitamise ja kindlustamise ülesandest.

24. veebruaril 1918, kui Saksa keisri okupatsiooniväed lähenesid Tallinnale ning kui oli käimas nõukogude võimu organite ja parteiasutuste evakueerimine, moodustasid mõned eesti kodanluse peamehed nn. «Päästekomitee», kes avaldas tänu keiser Wilhelmile «bolševike ikkest» päästmise üle ja tõotas anda okupantidele igasugust abi.

---

[6] V. I. L e n i n, Teosed, 27. kd., lk. 131.

[7] NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa, Tallinn 1956, lk. 417.

See komitee laskis välja ka lendlehe, milles Eesti kuulutati «iseseisvaks» kodanlikuks vabariigiks. Kuid saksa okupandid keeldusid kategooriliselt seda «vabariiki» tunnustamast. Sellest hoolimata arendasid eesti kodanlikud natsionalistid koostööd saksa okupantidega, niipalju kui neid viimaste poolt salliti, ja nad ei häbenenud hiljem väitmast, et 24. veebruarist 1918 algavat «Eesti iseseisvus».

1918. aasta suvel ja sügisel tõusis Eesti, Läti, Leedu, Valgevene ja Ukraina kommunistlike parteide ette järjest reaalsemalt okupeeritud kodumaa vabastamise ülesanne. See oli seotud Saksa imperialistlike vägede lüüasaamisega läänerindel ja partisanivõitluse tugevnemisega okupeeritud nõukogude aladel.

Saksa imperialismi kokkuvarisemine, revolutsioon Saksamaal ja seega ka ebaõiglase Bresti rahu tühistamine tõusis järjest teravamalt päevakorrale. See nõudis vabastatavate maade kommunistlikelt parteidelt kindla ja selge rahvuspoliitilise programmi ning tulevaste rahvusvabariikide riikliku ülesehituse küsimuste läbitöötamist.

13.—15. juulil toimus Moskvas VK(b)P Eesti osakondade konverents, kus Eesti nõukogude riikluse küsimuse arutamisel bolševikud paljastasid eesti kodanluse reetlikku tegevust imperialismi kannupoiste osas.

Teenides imperialiste kasutas natsionalistlik kodanlus rahvahulkade petmiseks demagoogiliselt riikliku iseseisvuse loosungit, ja seda mitte ainult Eestis, vaid ka Lätis, Leedus, Valgevenes. Sobingu asemel imperialistidega seadis Kommunistlik Partei Eesti töörahva ette imperialismivastase võitluse ülesande.

Konverents kutsus võitlusele Eesti nõukogude vabariigi eest, pidades seega Eestit mitte enam autonoomseks Venemaa Nõukogude Vabariigi osaks, vaid iseseisvaks, suveräänseks nõukogude vabariigiks.[8]

1918. aasta suvel loobusid eesti kommunistid territoriaalse autonoomiaga ühtse tsentralistliku nõukogude vabariigi põhimõttest. See muudatus toimus nõuannete tagajärjel, mida andsid VK(b)P Keskkomitee ja isiklikult V. I. Lenin, kes astus välja nõukogude rahvusvabariikide suveräänseks kuulutamise initsiaatorina.

---

[8] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 6—7.

V. I. Leninit kui väikerahvaste iseseisvuse eest võitlejat mainib oma töödes ka üks eesti töörahva juhte V. Kingissepp. Artiklis «Kas ja kuidas saab rahu?» (kirjutatud 1919. a. märtsis) ütleb ta: «Tuletagem ainult Soomet meelde, kellele Lenin iseseisvust ei keelanud, kui Soome s.-d. partei, kes siis täielikult proletariaadi partei oli, seda iseseisvust Peterburist nõutas.»

Edasi ütleb Kingissepp, et 1917. a. novembris «... oli Lenin Peterburis juba sel seisukohal, et Eesti iseseisvaks vabariigiks kuulutada tuleks. Sedasama kavatses ta ka Lätimaa kohta»[9].

1918. a., kui seisis ees Nõukogude Eesti vabastamine Saksa okupatsioonist, kirjutab ta, et Lenin pooldas küll iseseisvaid vabariike, kuid iseseisvaid nõukogude vabariike.

Sel vastutaval silmapilgul, kus seisis ees nõukogude rahvusvabariikide territooriumide vabastamine saksa okupantide ja nende käsilaste — kodanlike natsionalistide ikkest, oli väga tähtis, et oma kodumaa vabastamise õilsa ülesande teostaksid suveräänsete rahvusvabariikide valitsused.

9. novembril 1918 võitis Saksamaal kodanlik-demokraatlik revolutsioon ja 13. novembril kuulutas Nõukogude valitsus Bresti röövrahulepingu tühistatuks. Algas võitlus okupeeritud Eesti territooriumi vabastamise eest.

29. novembril 1918, pärast seda, kui Narva oli vabastatud, kuulutati seal Eestimaa Ajutise Revolutsioonilise Komitee poolt välja iseseisev Eesti Nõukogude Vabariik Eesti Töörahva Kommuuni nime all. Nädal aega hiljem, 7. detsembril 1918 võttis Vene Nõukogude valitsus V. I. Lenini eesistumisel vastu dekreedi Eesti Nõukogude Vabariigi iseseisvuse tunnustamise kohta. See oli esimene rahvusvaheline tunnustus Eestile kui iseseisvale riigile.

Töörahva hulgad Eestis, nii vabastatud kui ka okupeeritud territooriumil, võtsid vaimustusega vastu teate Eesti Töörahva Kommuuni väljakuulutamisest. Koondudes oma avangardi — Eestimaa Kommunistliku Partei ümber, võtsid töölised ja talupojad oma maa vabastatud pinnal Eesti

[9] M. Ingveri (V. Kingissepa) artikkel «Kas ja kuidas saab rahu?», Eestimaa Ametiühingute Kesknõukogu häälekandja «Töö Hääl», 20. märtsil 1919.

saatuse juhtimise enda kätte, hakkasid üles ehitama oma iseseisvat sotsialistlikku riiki.

Selleks mobiliseerisid neid Kommuuni Nõukogu manifestis öeldud sõnad:

«Seltsimehed töölised, maatamehed, punasõjaväelased, kõik töörahvas Eesti linnades, alevites, külades ja mõisates! Teie ise olete nüüd oma vabaduse ja heakäekäigu sepad! Ainult teie suudate nõukogude vabariigi Eestis kindlustada, töörahva isamaad oma verivaenlastest puhastada ja teda kallaletungimise eest kaitsta.»[10]

Nii oma välis- kui sisepoliitikas juhindus Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu leninlikust rahvuspoliitikast, jäädes kindlalt proletaarse internatsionalismi seisukohtadele.

Toetudes VSFNV Rahvakomissaride Nõukogu dekreedile Eesti Nõukogude Vabariigi iseseisvuse tunnustamise kohta, esines Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu oma välispoliitikas täielikult suveräänse rahvusvabariigina, lähtus eesti rahva huvidest. Nii talitasid ka teised nõukogude vabariigid — Ukraina, Valgevene, Läti NSV. Kuid esinemine suveräänsete vabariikidena ei kutsunud esile nende liidu lõdvenemist Vene SFNV-ga, vaid, vastupidi — nõukogude vabariikide riiklike suhete areng toimus nende vabariikide ikka tihedama liidu ja ühtsuse suunas.

Ühises võitluses Lääne imperialistlike suurriikide sõjalise vahelesegamise ja sisemise kontrrevolutsiooni vastu ilmnes erilise jõuga Nõukogude rahvaste koostöö ja sõprus ning moodustus suveräänsete nõukogude vabariikide — Vene SFNV, Ukraina, Valgevene, Läti ja Eesti kindel sõjaline liit. See liit täienes peagi majanduslike ja kultuuriliste sidemetega, mis järjekindlalt tihenesid. Sõprust ja koostööd Nõukogude Venemaa ja Nõukogude Eesti vahel tugevdas eriti see vennalik toetus, mida Eesti Töörahva Kommuun sai Vene SFNV-lt sõjamoona, tööstusseadmete, toiduainete jne. näol.

Vennalikke suhteid Nõukogude Venemaa ja Nõukogude Eesti vahel iseloomustab eriti Kommuuni Nõukogu raadioüleskutse kõigi maade töölistele. Selles öeldakse:

«... Noort Nõukogude Eestit ähvardab surma hädaoht. Rääkimata sellest, et maa pole veel kõikidest valgekaardi bandedest puhastatud, piiravad teda igast küljest imperia-

[10] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 41.

listlikud röövikud, keda Eesti valgekaartlased nii väga paluvad vahele segada. Ainult suur Venemaa sotsialistlik vabariik toetab noort vabanevat Eestit, temale abi andes, kõiki Eesti töölisi ja maatamehi vaimustades ja kaasa kiskudes oma suure töörahva vabaduse võitlusega.»[11]

Niisugused vennalikud suhted võitluses vabaduse kindlustamise ja sotsialismi ülesehitamise eest arenesid ka Vene SFNV ja teiste nõukogude vabariikide ning vastastikku nende endi vahel. Sellise praktilise koostöö alusel kujunes hiljem Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit.

Ka oma sisemises majanduslikus ja kultuurilises töös pidas Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu täielikult kinni leninlikust rahvuspoliitikast.

Kõigepealt seati Eestis jälle au sisse eesti keel, nagu see oli olnud esimesel nõukogude võimu perioodil pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu 1917. a. novembrist kuni 1918. a. märtsini. Saksa okupandid olid igati takistanud koolide tegevust ja tahtsid sealt eesti keelt täielikult välja tõrjuda, saksastada eesti rahvast. Nõukogude võim hakkas kohe esimestest päevadest alates hoolt kandma, et noorsugu saaks omandada haridust emakeeles. Ametiasutustes seati samuti sisse emakeelne asjaajamine.

Kommuuni Nõukogu koosseisus töötas Kultuuri ja Hariduse Valitsus eesotsas A. Vallneriga, maakonna, linna ja valla täitevkomiteede juures moodustati rahvahariduse osakonnad, kes hoolitsesid kultuuriküsimuste lahendamise eest.

Eespool mainitud Kultuuri ja Hariduse Valitsuse juurde asutati ka kirjastuse osakond, mida juhatas proletaarne kirjanik J. Lilienbach. Viimane hakkas Eesti vabastatud territooriumil organiseerima eestikeelse kirjanduse väljaandmist, kuid ebaõnnestumised rindel katkestasid ta tegevuse. 1. märtsist 1919 alustas Kommuuni kirjastuse osakond tööd Peterburis, kus ilmus rohkesti eestikeelset kirjandust, ajalehti ja ajakirju. Viimastest väärib eriti märkimist EKP ajakiri «Klassivõitlus».

Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu rahvuspoliitika tulemusi vabastatud territooriumil iseloomustab sõnum, mis ilmus Rahvuste Rahvakomissariaadi nädalalehes «Žizn natsionalnostei»:

«Kõigis valgekaartlastest puhastatud rajoonides taas-

[11] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 42—43.

tatakse nõukogude võim. Kõik asutused on tööle asunud ning vabrikud ja tehased käiku lastud...

Iseloomustav on üks kujukas nähtus: absoluutselt kõigis riiklikes ja ühiskondlikes asutustes kostab eesti keel.

On näha, et nõukogude võim, viies asjaajamises sisse emakeele kohustuslikkuse, muutus eesti rahvale lähedaseks ja omaseks.»[12]

Kuid Kommuuni ajajärk Eestis oli liiga lühike selleks, et siin rahvusliku kultuuri alal teostada midagi põhjalikumat. Kõrgemate koolide ning paljude teiste haridus- ja kultuurialaste asutuste loomise ja ümberkorraldamisega, nende suunamisega rahvusliku ja ühtlasi sotsialistliku kultuuri arenguteele jõuti teha üksnes algust.

Samal ajal valmistasid imperialistid ette vandenõu nõukogude võimu vastu. Entente'i valitsuste ja Saksamaa vahelise kokkuleppe põhjal jäeti Saksa väed okupeeritud territooriumidele, et neid mitte anda nõukogude valitsuste kätte.

11. novembril 1918 andsid saksa okupandid Eestis, nähes, et imperialistliku Saksamaa jõud on murtud, võimu üle nn. Eesti Ajutisele Valitsusele, mille seadsid kokku kodanlike natsionalistide liidrid, kuid jäid ise oma sõjavägedega «korda pidama».

Saksa okupantide abiga, hiljem aga, pärast nende lahkumist (saksa soldatid ei tahtnud enam sõdida neile võõraste huvide eest), suurendasid Entente'i imperialistid abi Eesti kodanlikule valitsusele nii sõjaliste materjalide kui palgasõdurite hankimisega Soomest ja Skandinaaviast. 12. detsembril tuli Tallinna reidile tugev Inglise sõjalaevastik.

Sel teel läks imperialistidel ja nende käsilastel korda muuta kodusõja käiku Eestis enda kasuks ning eesti kodanlusel õnnestus võimule jääda tervelt kaheks aastakümneks.

Lõpuks tahaksin meelde tuletada üht ajaloolise tähtsusega teost, mille ilmumisest, nagu Eesti Töörahva Kommuuni väljakuulutamisestki, on möödunud 50 aastat. Selles teoses iseloomustatakse Eestimaa Kommunistliku Partei rahvuspoliitikat Eesti Töörahva Kommuuni loomise ajal. Mainitud brošüür, mille autoriks on Viktor Kingissepp, ilmus 1918. aasta novembris, siis, kui seisis ees meie

[12] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 85.

maa vabastamine, ja see kannab pealkirja — «Kellele iseseisvus, kellele ike».

Mainitud brošüür on eriti tähtis selle poolest, et selles töös näitab V. Kingissepp esmakordselt Eesti riikliku iseseisvuse klassiolemust. Ta annab tabava iseloomustuse nii Eesti kodanlikule vabariigile kui ka Eesti nõukogude vabariigile, samuti näitab ta, mida tähendab kodanluse iseseisvus ja mida töörahva iseseisvus.

«On olemas kaks iseseisvust», kirjutab V. Kingissepp, «töörahva iseseisvus ja kodanluse iseseisvus. Töörahva iseseisvuse riiklikuks vormiks on nõukogude vabariik. Kodanluse iseseisvus — see on kokkulepe parunitega, ühine poliitika teiste maade kapitalistide klassiga.»[13]

Kodanlikku Eesti riiki iseloomustab ta järgmiselt:

«Eesti iseseisev demokraatlik vabariik on h ä r r a s r i i k. Temas valitseb suurkodanluse ülemjuhatuse all k o d a n l i k diktatuur. Niihästi poliitiliselt kui majanduslikult on kodanluse klassidiktatuur Eesti töörahvale — lindpriius.»[14]

Eesti nõukogude vabariigi kohta kirjutab autor:

«Eesti Nõukogude vabariik — see on Eesti töörahva võit Saksa parunite ja Eesti kodanluse üle! See on töörahva poliitiline revolutsioon, mis annab kõik töörahvale ja võtab kõik parunitelt ning kodanlastelt! Kõik, mis nad võõrast tööjõudu kurnates on kokku kuhjanud ja veel pole ära pillanud.»[15]

Brošüüris püstitab ta ka töörahva võitlusloosungid antud etapil: «Maha «Eesti härrasriik!» Elagu Eesti Nõukogude Vabariik!»

---

[13] V. K i n g i s s e p p, Kellele iseseisvus, kellele ike, Tallinn 1946, lk. 56.

[14] V. K i n g i s s e p p, Iseseisvuse ikke all, Tallinn 1953, lk. 187.

[15] V. K i n g i s s e p p, Kellele iseseisvus, kellele ike, Tallinn 1946, lk. 53.

EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUNI VÄLISESINDUSTE TEGEVUSEST

M. Graf

Et tagada kodusõja raskel ja keerukal ajajärgul kõige tihedam koostöö teiste suveräänsete nõukogude vabariikidega, loodi Eesti Töörahva Kommuuni (edaspidi: ETK) valitsuse organina ka Rahvusvahelise Ühenduse (e. välisasjade) Valitsus[1] (edaspidi: RÜV), mille juhatajaks määrati algul Joh. Mägi.

Kõige suuremat toetust lootis ETK valitsus saada eesti töörahvale tema võitluses nõukogude võimu kehtestamise eest suurelt naabrilt VSFNV-lt. Seetõttu on enesestmõistetav see aktiivsus, mida ETK näitas üles sidemete loomisel eelkõige Vene Sotsialistliku Föderatiivse Nõukogude Vabariigiga.

ETK-l kujunesid kõige vahetumad, tihedamad sidemed 1918. a. detsembris — 1919. a. jaanuaris VSFNV Põhjapiirkondade Kommuuni valitsusega Petrogradis.

Ametlikult kinnitati ETK valitsuse esindaja kohustetäitjaks Põhjapiirkondade Kommuuni valitsuse juurde 6. detsembril 1918. a. G. Vaino[2]. Faktiliselt tähendas see seda, et ETK esinduse ülesanne Petrogradis pandi seal 1918. a. novembris tegutsema hakanud Eestimaa Ajutise

[1] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 37. Antud valitsuse loomise momendil nimetati teda Rahvusvahelise Läbikäimise Valitsuseks. Hiljem, ETK ametlikes dokumentides juurdus nimetus Rahvusvahelise Ühenduse Valitsus.

[2] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 2, l. 9; «Eesti Kütiväe Teataja», 10. detsembril 1918.

Revolutsioonikomitee Petrogradi Büroole (komiteele)[3], asukohaga Smolnõis.

Ametlikuks esindajaks ETK poolt VSFNV valitsuse juurde nimetati 15. detsembril 1918. a. Johann Jürgens.[4]

J. Jürgens pidi üle võtma endise Eestimaa Ajutise Revolutsioonikomitee Petrogradi Büroo asjaajamise. ETK esindamine poliitilistes küsimustes pidi nüüd üle minema ETK ametlikule esindajale. Majanduslike jm. küsimuste lahendamisel pidi ETK esindaja toetuma eeskätt Põhjapiirkondade Kommuuni Rahvusasjade Komissariaadi eesti osakonnale.[5]

Asjaajamist EARK Petrogradi Büroolt täielikult üle võtta 1918. a. detsembris J. Jürgensil aga ei õnnestunud. 21. detsembril 1918 oli ETK Nõukogu vastu võtnud otsuse delegatsiooni saatmise kohta läbirääkimistele Moskvasse.[6] 24. detsembril teatati Narvast Petrogradi J. Jürgensile, et ka temal tuleb selle koosseisus Moskvasse sõita.[7]

ETK valitsuse poolt Nõukogude Venemaa valitsuse juurde saadetud esimene delegatsioon eesotsas J. Jürgensiga pidas 1918. a. detsembri lõpul Moskvas läbirääkimisi ETK valitsusele krediidi andmise, Eestist evakueeritud varade reevakueerimise, toiduainete, metalli, paberi, autode jm. saamise üle. Samal ajal tuli neil seltsimeestel esindada ETK valitsuse seisukohti ka poliitilistes küsimustes. Nimelt süüdistati tol ajal ETK valitsust mõnede ebateadlike elementide poolt, kes ei saanud õieti aru ETK

---

[3] Eestimaa Ajutise Revolutsioonikomitee (edaspidi EARK) Petrogradi Büroo moodustasid Revolutsioonikomitee Petrogradi jäänud liikmed J. Sihver, J. Ikmelt ja G. Vaino pärast seda, kui EARK oli Petrogradist 17. novembril 1918. a. sõitnud Jamburgi ja hiljem Narva. Kõrvuti ülalmärgitud seltsimeestele antud konkreetsete ülesannetega (vt. «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 25) jätkasid nad juba ETK ajal (v. a. J. Sihver) sidepidamist Põhjapiirkondade Kommuuni valitsusasutustega ja sealse juhtiva parteiorganiga.

Büroo organiseeris ka eesti kommunistide vabastamist Petrogradis senistelt töökohtadelt ja suunamist ETK käsutusse ning täitis teisi ETK-le vajalikke ülesandeid.

[4] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 2, l. 21.

[5] Nii teatati 26. detsembril 1918 J. Jürgensile RÜV poolt: «Büroo ülevõtmisega läheb meie poliitiline esitus Venemaal täielikult teie kätte. Majand, ja ühed kui teised asjad, mis just poliitikasse ei puutu, jätke Rahv. Komiss. E. os. peale...» (EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 470, l. 3).

[6] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 2, l. 26 p.

[7] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 470, l. 1.

Nõukogu sammudest, (näit. vabariigi piiride sulgemine võitluses spekulatsiooniga) ning ETK valitsuse õigustest ja kohustustest oma suveräänse nõukogude vabariigi majanduselu korraldamisel — rahvuslikes eralduspüüetes. Ka mitmed Moskvast, Petrogradist jm. saabunud majandus-, varumis- jm. organite agendid ja volinikud, kes mööda minnes vastavatest ETK valitsuse instantsidest ei suutnud lahendada nende ees seisvaid ülesandeid, levitasid taolisi jutte VSFNV keskustes — Moskvas ja Petrogradis. Küsimus oli aga äärmiselt suure printsipiaalse tähtsusega. Oli see ju periood, millal tekkinud nõukogude vabariigid võisid ainult kõige tihedama sõjalis-poliitilise ja majandusliku liidu korral loota tõelise iseseisvuse kättevõitmisele. Eeskätt just seetõttu võttis VK(b)P Keskkomitee ja VSFNV valitsuse nimel 26. detsembril 1918. a. otseühenduse ETK valitsusega VSFNV rahvusasjade rahvakomissar J. Stalin. Ta esitas järelpärimise ETK Nõukogu esimehele J. Anveldile kuulduste üle ETK ebaterve poliitika kohta läbikäimises teiste nõukogude vabariikidega.

J. Anvelt lükkas kategooriliselt ümber ebakompetentsete isikute poolt kaudsete andmete põhjal ülestõstetud süüdistused ning avaldas soovi, et VSFNV Rahvakomissaride Nõukogu informeerimiseks ETK tõelisest poliitikast saadetaks Moskvast Narva vastav seltsimees. J. Anvelt palus ETK Nõukogu nimel teatada partei Keskkomiteele, et eesti töörahvas ja tema valitsus läheb koos kogu Venemaa proletariaadiga ning arusaamatustel nende vahel pole kohta.[8]

J. Stalin kinnitas omalt poolt J. Anveldile, et ETK on suveräänne tema ees seisvate ülesannete lahendamisel, ning lubas hoolitseda selle eest, et edaspidi mitmesugused VSFNV majandusorganid peaksid läbikäimises ETK territooriumil paiknevate asutustega rangelt kinni ETK valitsuse poolt kehtestatud määrustest ja seadustest. Samuti lubas ta teha kõik VSFNV valitsuse esindaja saatmiseks Narva.

Ka Moskvasse saadetud delegatsiooni juhile J. Jürgensile antud juhtnöörides rõhutati, et neil tuleb VSFNV valitsusasutustega läbirääkimisi pidades veel kord toonitada, et ETK-l ei ole vähimaidki lahkulöömise püüdeid. Vastupidi, Eesti Nõukogude Vabariik jääb ainult seni

[8] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 10, l. 8.

ametlikult Venemaa Föderatsiooni liikmeks kuulutamata, kuni seda küsimust ei ole otsustanud üle-eestimaaline nõukogude kongress.

Et aga «... meie Venemaa föderatsiooni astume, selles ei saa mingisugust kahtlust olema»[9], lisati juhtnöörides J. Jürgensile. Seega langesid täielikult ühte nii VSFNV kui ka ETK valitsuse seisukohad riikliku liidu moodustamise osas lähemas tulevikus. See oli aga kindlaks aluseks tihedale ja sõbralikule koostööle mõlema nõukogude vabariigi vahel.

Pärast eespool nimetatud delegatsiooni viibimist Moskvas toimusid seal uued läbirääkimised ETK valitsuse esindaja ja VSFNV kaubanduse ja tööstuse rahvakomissari L. Krassini vahel 4. jaanuaril 1919. a. Neil läbirääkimistel käsitleti majandusalaste sidemete tihendamise küsimusi. Osavõtjad rõhutasid Eesti Nõukogude Vabariigi majanduselu iseseisvust — terviklikkust ning samal ajal ka kõige tihedama liidu vajadust VSFNV ja ETK vahel.[10]

Sidet ETK-ga pidas tähtsaks ka VSFNV valitsus. Juba 10. detsembri paiku 1918. a. teatati Moskvast Narva, et on määratud kindel seltsimees sidepidamiseks VSFNV Rahvakomissaride Nõukogu ja ETK valitsuse vahel.[11]

Mõne aja möödudes pärast eespool mainitud ETK esindajate läbirääkimisi Moskvas saabus sealt Eestisse spetsiaalne komisjon, et kohapeal välja selgitada ja täpsustada ETK rahvamajanduse konkreetseid vajadusi ning arenguvõimalusi.[12]

Tuleb öelda, et kuni 1919. a. veebruari keskpaigani ETK valitsusel VSFNV valitsuse juures Moskvas püsivat esindust ei olnud. Tähtsad ja kiire iseloomuga küsimused lahendati jutuajamiste kaudu otseühenduse teel ja kirjadevahendusel. Mõningaid — kuigi väheseid — sidepidaja funktsioone Moskvas asuvate keskasutustega täitis ka VSFNV Rahvusasjade Rahvakomissariaadi eesti osakond.

21. detsembril 1918 otsustas ETK Nõukogu saata tervitustelegrammid vastmoodustatud Läti ja Leedu nõukogude vabariikide valitsustele.[13] 22. detsembril 1918 saatiski

[9] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 470, l. 2.
[10] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 27, l. 4 ja 4 p.
[11] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 1-a, l. 2.
[12] А. Либман, Э. Маттизен, Логика истории, Таллин 1968, lk. 111.
[13] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 2, l. 26.

ETK Nõukogu tervituse Läti Nõukogude Vabariigi valitsusele, mis moodustati 1918. a. 17. detsembril Valgas eesotsas P. Stučkaga. Tervitus Leedu töörahvale lähetati teele aga 24. detsembril 1918.

«Eesti töörahvas saadab soojemad tervitused Läti proletariaadile Lätimaa Nõukogude Vabariigiks kuulutamise puhul. Eesti proletariaat on uhke, et tal osaks on langenud külg külje vastu vaba Läti proletariaadiga võidelda, kes enesele proletaarlise revolutsiooni eelväe kuulsuse loonud. Eesti töölised ja maatamehed loodavad, et mõlema rahva ühisel jõupingutusel korda läheb tööliste klassi verivaenlaste liidu — imperialistide — pealetungimist tagasi lüüa ja proletaarlise revolutsiooni võitusid ja sotsialistlist pööret Baltimail lõplikult kindlustada.»[14] öeldi tervituses Nõukogude Läti valitsusele.

26. detsembril 1918 pöördus ETK RÜV Nõukogude Läti valitsuse poole ettepanekuga sisse seada «Rahvusvaheline side Läti ja Eesti proletaarsete valitsuste vahel».[15] Tehti ettepanek moodustada valitsustel oma alalised esindused naaberriigi valitsuse juures.

Tõsisemaks probleemiks ETK ja Läti Nõukogude Vabariigi vahel olid algul raudteedega seotud küsimused. Seetõttu otsustas ETK Nõukogu saata 12. jaanuaril 1919 Riiga Läti Nõukogude Vabariigi teede rahvakomissariaadi juurde delegatsiooni eesotsas ETK laiaröömelise raudtee ülema Mihkel Liiviga,[16] et arutada Eesti, Läti ja Nõukogude Venemaa vahel üleskerkinud probleeme selles valdkonnas.

Püsiva esinduse loomiseni vennaliku naabri — Läti Nõukogude Vabariigi valitsuse juures enne ETK valitsuse evakueerumist Narvast aga ei jõutud.

Huvipakkuv on fakt, et 21. detsembril 1918 arutas ETK Nõukogu oma istungil kellegi Jens Suikkeri taotlust esindada Taanit ja Rootsit ETK valitsuse juures. ETK Nõukogu ei leidnud aga võimalust palve rahuldamiseks vajalike dokumentide puudumise tõttu.[17]

Arvestades sõjategevuse ebasoodsat kulgu Põhja-Eestis 1919. a. jaanuari algul võttis ETK Nõukogu 13. jaanuaril

---

[14] «Eesti Kütiväe Teataja», 24. detsembril 1918.
[15] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 339, l. 1.
[16] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 2, l. 51.
[17] Samas, l. 26.

1919 vastu otsuse Narvast Lõuna-Eestisse — Võru linna — evakueerumise kohta.[18] ETK valitsus, jõudnud Pihkvasse, võttis seal aga 15. jaanuaril vastu otsuse jätta ETK valitsusasutused esialgu Pihkvasse,[19] kuivõrd oli tõusnud päevakorrale ka Võrust taganemise küsimus.

Kokkuvõtteks tuleb ETK välispoliitilise tegevuse kohta esinduste kaudu 1918. a. detsembris ja 1919. a. jaanuaris — ETK valitsuse Narvas asumise perioodil — märkida seda, et tol ajal eksisteeris vaid üks ETK esindus väljaspool ETK territooriumi — ETK esindus VSFNV valitsuse juures, asukohaga Petrogradis. Mitmed tähtsad sõjalised, poliitilised ja majandusalased küsimused arutati ja lahendati kas ETK valitsuse juhtide ja vastavate vabariikide kompetentsete organite vahel kirja, telefoni või telegraafi teel. Väga olulist osa etendasid noil kuudel ka ETK ja teiste nõukogude vabariikide sidemeis mitmesugused delegatsioonid, volinikud jt.

Sellisel ETK-le raskel momendil, mil ETK valitsus oli sunnitud Eesti territooriumilt lahkuma, paistis eriti selgelt silma kõige tihedama liidu vajalikkus teiste nõukogude vabariikidega, vajadus koordineerida jõupingutusi sõjalises, poliitilises ja majanduslikus valdkonnas. Tolleks ajaks kerkis teravamalt päevakorrale ka mitmete nõukogude vabariikide vaheliste küsimuste lahendamine. 25. jaanuaril 1919 saabus VSFNV välisasjade rahvakomissarilt Tšitšerinilt telegramm ETK valitsusele, milles nõuti, et ETK valitsus nädala jooksul fikseeriks oma esinduse Moskvas (s. o. VSFNV valitsuse juures. M. G.) või kinnitaks vana esinduse, kui see on juba olemas.[20]

Telegrammis märgiti ka, et nõukogude vabariikide esindajate poolt moodustatakse Moskvas alaline nõupidamine mitmesuguste küsimuste (piiride küsimus jne.) arutamiseks.[21] Avaldati ka mõtet, et otstarbekas oleks ühendada esindused juba tegutsevate Rahvusasjade Rahvakomissariaadi vastavate osakondadega, kusjuures oleks soovitatav, et vabariikide esindajad oleksid üheaegselt vastavate Rahvusasjade Rahvakomissariaadi osakondade juhatajad.

---

[18] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 2, l. 51 p.
[19] Samas, lk. 52.
[20] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 468, l. 1.
[21] Samas, l. 1 p.

Nagu A. Vallner, kes täitis tol ajal ajutiselt RÜV juhataja kohuseid, oma kirjas 11. veebruarist 1919 J. Jürgensile teatas, oli Tšitšerini käest «... nädala jooksul 2 telegrammi tulnud Venemaale saadikut saata, peale selle tuli kurjer selles asjus».[22]

VSFNV välisasjade rahvakomissari nõudmine oli üheks põhjuseks, miks ETK Nõukogu võttis 1919. a. 9. veebruaril arutusele välisesinduste küsimuse.

Selleks ajaks olid saabunud ettepanekud ETK valitsusele ETK esindajate akrediteerimiseks ka Läti ja Ukraina nõukogude vabariigi valitsuselt.

Seni aga eksisteeris edasi ETK esindus Põhjapiirkonna Kommuunide valitsuse juures.

Algul, kui Punaarmee eesti väeosad liikusid Eesti vabastamislahingutes edukalt edasi, organiseeris ETK esindus Petrogradis mitmesuguste spetsialistide ülesotsimist, kokkukoondamist ja Eestisse saatmist, kuna viimastest tundsid ETK asutused suurt puudust. Ajalehtedes ja mujal avaldatud kuulutustele ja teadaandeile vajalike spetsialistide kohta reageeris üle 150 seltsimehe, kes saadetigi kiiremas korras ETK käsutusse.[23]

Pärast Narva evakueerimist hakkas ETK esindus Petrogradis tegelema põhiliselt sinna saadetud evakueeritud ETK varadega, sõjapõgenejatega, mobiliseeritud eesti kommunistide perekondadega, organiseerides neile vajalikku abi.

Eelseisvad nõupidamised Moskvas ning seoses sellega VSFNV rahvakomissarilt Tšitšerinilt saabunud meeldetuletused, samuti omandatud kogemused sidemetest teiste nõukogude vabariikidega, sundisidki ETK Nõukogu seda küsimust tõsisemalt arutama 1919 a. veebruari algul.

Et olla kursis Soome töörahva võitluse perspektiividega nõukogude võimu taaskehtestamise eest, omada kontakti Soome töölisklassi avangardi — kommunistliku parteiga — määras ETK 7. veebruaril 1919. a. oma esindajaks Soome KP Keskkomitee esinduse juurde Petrogradis Georg Teiteri.[24]

9. veebruaril nimetas ETK Nõukogu ETK Rahvusvahelise Ühenduse Valitsuse juhatajaks Maks Trakmanni. Selle

[22] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 470, l. 18.
[23] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 470, l. 23.
[24] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 343, l. 1.

valitsuse alluvusse läksid kõik ETK esindajad teiste nõukogude vabariikide juures. Samal koosolekul nimetati ETK esindajaks VSFNV valitsuse juurde Ivan Rabtšinski, Läti NV valitsuse juurde Johannes Tauts ja Ukraina NV valitsuse juurde Madis Reinbach ning tema sekretäriks Jaan Liiv.[25]

ETK esindaja kohused Põhjapiirkonna Kommuunide valitsuse juures aga pandi sealse Rahvusasjade Komissariaadi eesti osakonna juhatajale Peeter Petersonile.[26]

Nüüd laiendas oma asjaajamisaparaati ka ETK RÜV, kus moodustati 4 osakonda: sekretariaat, informatsiooni-, kullerite ja agentuuriosakond.[27]

Koheselt mingit kindlat kirjalikku ühetaolist instruktsiooni, mis oleks täpselt piiritlenud ETK esindajate kohustusi ja õigusi RÜV kaasa ei andnud. Vastav «Juhatuskiri» koostati ETK esindajaile 1919. a. märtsikuus. Selle ajani täitsid ETK esindajad neile saadetud ühekordseid instruktsioone ja juhtnööre, mis reglementeerisid ka nende tööd.

Vastavalt 1919. a. märtsis ETK esindajaile väljasaadetud «Juhatuskirjale»[28] tuli neil anda iga nädal ETK RÜV-le informatsiooni teiste nõukogude vabariikide sisepoliitilise olukorra, majanduslike, sõjaliste jt. küsimuste, samuti kommunistliku partei tegevuse kohta.

Koos I. Rabtšinskiga[29] määrati ETK Moskva esindusse tööle ka O. Ellek. 15. veebruaril käis I. Rabtšinski ETK ametliku esindajana VSFNV välisasjade rahvakomissari Tšitšerini juures, kellele ta esitas oma mandaadi. Sm. Tšitšerin teatas I. Rabtšinskile, et lähemal ajal on oodata nõukogude vabariikide esindajate nõupidamise kokkukutsumist rea neid vabariike huvitavate küsimuste arutamiseks, kusjuures tulevad arutusele ka nõukogude vabariikide vaheliste piiride küsimused.[30]

1919. a. veebruari keskel sai I. Rabtšinski ETK RÜV-lt

[25] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 2, l. 60 p.
[26] Samas, l. 61.
[27] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 467, l. 15
[28] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 466, l. 1.
[29] 1918. a. juunist alates töötas Rabtšinski Moskvas Kõrgema Rahvamajanduse Nõukogu Mäeosakonna kolleegiumi liikmena, 1919. a. jaanuarist töötas ta sama osakonna juhataja asetäitjana (D. Rudnev, Ivan Rabtšinski, Tallinn 1960, lk. 77—78).
[30] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 469, l. 11.
[31] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 469, l-d 1, 2.

pikemad juhtnöörid[31], millest tal tuli VSFNV valitsusasutustega läbi käies juhinduda. Nendes olid ära toodud ETK valitsuse seisukohad Eesti Nõukogude Vabariigi piiride suhtes, kus kindlalt deklareeriti, et ei kavatseta eralduda teistest nõukogude vabariikidest tollipiiridega ega suurendada ETK territooriumi teiste nõukogude vabariikide arvel. Märgiti, et kui ETK üldse räägib piiridest, siis ainult administratiivse võimu tegevussfääri piiritlemise mõttes nõukogude naabervabariikide vahel, kusjuures tuleb arvesse võtta kõigi asjaosaliste vabariikide huve. ETK edaspidise territooriumi pidid määrama vastavad etnilised piirid ning arvesse tuli võtta ka mõnede piirkondade majanduslikku terviklikkust.

Teiseks olid siin toodud ETK seisukohad raudtee küsimuses ja kolmandaks seisukohad föderatsiooni moodustamise küsimuses teiste nõukogude vabariikidega. Siin oli öeldud: «Meie loeme föderatsiooni moodustamist Nõukogude Vabariikide vahel tungivaks nõudeks, et kaitsta neid kogu maailma imperialistide vastu, aga samuti eesmärgiga korda seada proletaarsete riikide majanduselu.»[32]

Kuna ETK esindus Moskvas koosnes vaid kahest inimesest, püüdsid I. Rabtšinski ja O. Ellek oma töös toetuda Moskvas asuvale ja tegutsevale Rahvusasjade Rahvakomissariaadi eesti osakonna aparaadile.[33] Juba 17. veebruaril 1919 võttis I. Rabtšinski ühenduse eesti osakonnaga[34] ning teatas ETK RÜV-le, et ETK esindus on otsustanud kasutada selle osakonna töötajaid esindusele usaldatud ülesannete täitmiseks.

I. Rabtšinski ja O. Ellek informeerisid VSFNV valitsusorganeid ETK valitsuse seisukohtadest, väljaantud dekreetidest ja määrustest[35], olid tihedas kontaktis VSFNV Välisasjade Rahvakomissariaadiga.

ETK esindus Moskvas saatis ETK valitsusele vajalikke teateid olukorrast teistel Kodusõja rinnetel ja VSFNV

[32] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 469, l-d 1, 2.

[33] Eesti osakonda juhatas tol ajal S. Trakmann.

[34] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 369, l. 11.

[35] Tuleb siiski märkida seda, et VK(b)P Keskkomitee ja VSFNV valitsus olid küllaltki ebatäielikult informeeritud ETK tegevuse (ETK valitsuse poolt väljaantud dekreetide) kohta. Seda rõhutas oma kirjas ETK RÜV-le 18. veebruarist 1919 O. Ellek (EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 469, l. 14), kui ka J. M. Sverdlovi juures 17. veebruaril 1919. a. jutuajamisel käinud M. Reinbach (EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 335, l. 1).

valitsuse sammudest, mis omasid tähtsust ETK-le, partei 8. kongressist jm. keskseteest sündmustest. Moskva esindus etendas olulist osa ka mitmete tähtsate majandusalaste küsimuste lahendamisel. 1919. a. veebruaris käisid Moskvas Urb ja Saarman, kes taotlesid mõnede Petrogradis asuvate laevade üleandmist ETK-le. Ühenduses sellega esitas O. Ellek ka ametliku taotluse antud küsimuses välisasjade rahvakomissarile Tšitšerinile.[36]

27. veebruaril 1919 toimus Moskvas VSFNV ja teiste nõukogude vabariikide majanduslikke suhteid käsitlev nõupidamine, millest koos ETK Majandusvalitsuse juhataja H. Pöögelmanniga võtsid osa ka I. Rabtšinski ja O. Ellek.[37]

1919. a. aprilli teisel poolel saadeti Moskvasse, ETK esindusele «Projekt ETK ja VSFNV vastastikuste majanduslike suhete küsimuses». Esindusel paluti võtta selle projekti täpsustamiseks ja parandamiseks kontakt VSFNV Kõrgema Rahvamajandusnõukoguga ning saata siis tagasi ETK valitsusele.[38]

Esindus täitis selle ülesande.

1919. a. aprillis organiseeris ETK esindus Moskvas rahvakomissar Tšitšerini kaudu ETK valitsuse tervitustelegrammi edasisaatmise Baieri Nõukogude Vabariigi valitsusele[39], hiljem organiseeriti raadioteadete edasiandmist pantvangide vahetamiseks kodanliku Eesti ja ETK vahel jne.

Moskvas loodi ka esimesed vahetud sidemed ETK ja Nõukogude Turkestani vahel. 5. aprillil 1919 võttis I. Rabtšinski osa Turkestani esinduse nõupidamisest Moskvas.[40]

I. Rabtšinski jälgis Moskvas tähelepanelikult ettevalmistusi, mis tehti 1919. a. kevadel nõukogude vabariikide ühinemiseks. 1919. a. mais koostati VK(b)P Keskkomitee direktiivide projekt VSFNV ja teiste nõukogude vabariikide sõjalisest ühtsusest. Projektis rõhutati, et võitluses kontrrevolutsiooni vastu on hädavajalik ühtne sõjaväeline juhtimine, kõigi nõukogude vabariikide jõudude koondamine. Vastavalt sellele võttis Ülevenemaaline Kesktäi-

[36] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 469, l. 36 p.
[37] Samas, l. 71.
[38] Samas, l. 53.
[39] Samas, l-d 43 ja 46.
[40] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 361, l. 98.

tevkomitee 1. juunil 1919 vastu dekreedi nõukogude vabariikide ühinemise kohta võitluseks relvastatud interventsiooniga.

ETK aga ei saanud antud akti elluviimisest osa võtta, kuna selleks ajaks oli ETK territoorium vallutatud valgete poolt ning võetud kurss rahu sõlmimisele Nõukogude Venemaa ja kodanliku Eesti vahel.

ETK esindaja Lätis — J. Tauts — jõudis Riiga 19. veebruaril ning juba 20. veebruaril oli vastuvõtul Läti NV valitsuse juhi P. Stučka juures.[41]

ETK ja Läti NV vahel oli mitmeid probleeme, eeskätt raudteede ja territooriumi küsimustes. ETK valitsus avaldas soovi, et Valga linn ja raudteejaam antaks mõlema vabariigi hoolduse alla. 13. märtsil 1919 sõlmisidki nõukogude vabariikide esindajad oma valitsuste nõusolekul Riias ajutise kokkuleppe teatavate raudteeliinide ekspluateerimise ja «mõjusfääride» kohta.[42] Kokkuleppele jõuti siin suhteliselt kergesti. Ei olnud ju naabruses asuvatel nõukogude vabariikidel lepitamatuid lahkuminekuid ei selles ega teistes valdkondades. Küsimused lahendati sõbraliku kokkuleppe teel, mis ei riivanud kummagi poole huve ja olid ühtemoodi kasulikud mõlemale.

Rinde vajaduseks organiseeriti näiteks Eesti Osakondade Keskkomitee ja Läti KP Keskkomitee aktiivsel toetusel eestikeelse ajalehe «Punane Hommik» väljaandmist Riias, mille üldtiraažiks oli 5000 eksemplari. Riias levitati seda ligi 300 eksemplari.[43] Enamik tiraažist aga suunati rindele, kus seda levitati Nõukogude Läti vastu tegutsevate valge-Eesti vägede seas. 20. aprillist kuni 20. maini ilmus ajalehte 13 numbrit.[44] Ametlikult oli see Läti KP Keskkomitee häälekandja.

Põhiliselt just Läti KP Keskkomitee vahenditega, vii-

---

[41] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 339, l. 10.

[42] Samas, l. 29.

Vastavalt sellele ajutisele kokkuleppele lülitati Pihkva—Võru—Valga raudteeliin ETK hoolduse alla, raudteeliin Mõisaküla—Valga vahel aga Nõukogude Läti tegevussfääri. Valgas ja Mõisakülas asuvaid raudteetöökodasid ja veduridepoosid pidid mõlemad vabariigid kasutama ühiselt.

[43] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 341, l. 5 p.

[44] E. Mattisen, Optimistlik võitlushääl. Kommunistlik ajakirjandus välismaise interventsiooni ja kodusõja perioodil. Eesliinil. 50 aastat «Pravda» jälgedes. Artikleid ja mälestusi, Tallinn, 1962. lk. 103.

masega aga oli Riias asuval ETK esindusel äärmiselt tihe kontakt, trükiti Riias kümneid tuhandeid eksemplare mitmesuguse poliitilise sisuga eestikeelseid lendlehti, mida levitati Nõukogude Läti vastu tegutsevate valge-Eesti vägede seas.

ETK esinduses töötajad eesotsas kommunistidega[45] tegid aktiivset selgitustööd Saksamaalt sõjavangist saabunud eestlaste seas, suunates paljud neist Punaarmee eesti väeosadesse. Esindus organiseeris kodanlikust Eestist Lätisse taganenute vabastamist mitmetest kinnipidamiskohtadest Nõukogude Lätis, kuhu nad olid sattunud juba varem, või siis Nõukogude Läti võimude eksituse tõttu. Sajast vabastatust astusid 55 Punaarmeesse.[46]

1919. a. veebruaris hakkas ETK esinduse juures Riias tegutsema kolmeliikmeline Sõjaline Büroo, mille ülesandeks oli eesti vabatahtlike värbamine Nõukogude Eesti armeesse, Nõukogude Läti Sõja Rahvakomissariaadi informeerimine nõukogude vägede tegevusest valge-Eesti vastu ja kodanliku Eesti vägede olukorrast ning valgekaartlike vägede võitlusvõime nõrgendamine ideoloogilise selgitustöö abil.

Seoses Riia vallutamisega valgete poolt lahkus ETK esindus ETK valitsuse asupaika.

Vastavalt 9. veebruaril 1919 toimunud määramisele võttis VSFNV Põhjapiirkondade Kommuuni Rahvusasjade Komissariaadi eesti osakonna juhataja P. Peterson üle ETK esindaja koha Põhjapiirkonna Kommuunide Nõukogu juures. Ta jätkas mitmesuguseid läbirääkimisi Põhjapiirkondade Kommuuni valitsusasutustega majandusalaste küsimuste lahendamisel, organiseeris kirjanduse ja ajakirjanduse saatmist Eesti sõjaväe staabile[47], juhtis ETK asutuste tähelepanu ka mitmesugustele VSFNV majandusasutuste plaanidele ja kavadele, millel oli tähtsust ka Eesti Nõukogude Vabariigi majanduselu korraldamisel[48] jne.

1919. a. 29. märtsil andis P. Peterson ETK esindaja kohustused Põhjapiirkonna Kommuunide Nõukogu juures

[45] Seisuga 12. V 1919 töötas ETK esinduses Läti NV juures 8 seltsimeest, kellest 4 olid kommunistid (EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 342, l. 4).

[46] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 341, l. 5 p.

[47] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 470, l. 31.

[48] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 470, l. 69.

üle G. Teiterile[49], sellega liideti esindus Soome KP Keskkomitee juures Petrogradis Põhjapiirkondade Kommuuni valitsuse juures asuva ETK esindusega, kusjuures mõlema esinduse esindaja ülesandeid hakkas täitma Georg Teiter.

Alates 7. veebruarist 1918 oli G. Teiter töötanud ETK esindajana Soome KP Keskkomitee juures Petrogradis. G. Teiter oli elanud varem Soomes ning tundis seetõttu lähemalt Soome olusid ja sealset kommunistlikku liikumist. Mõlemad pooled informeerisid vastastikku teineteist huvitavatest poliitilistest küsimustest, kusjuures arutusele tulid vahel ka majandusküsimused.[50] «Üleüldine vahekord on hästi seltsimeheline ja on nad (Soome kommunistid. M. G.) ... meid alati valmis toetama,»[51] kirjutas G. Teiter.

Aktiivselt tegutses ka ETK esindaja Ukrainas — M. Reinbach. Seoses sellega, et Ukraina valitsus võttis 26. aprillil 1919. a. vastu otsuse lubada teiste nõukogude vabariikide esindajail viibida Rahvakomissaride Nõukogu istungil[52], kasutas seda õigust ka M. Reinbach. Esimesel Nõukogu koosolekul, kus Reinbach viibis, tutvustas ta Nõukogude Ukraina valitsust ETK poolt elluviidava poliitikaga, millest tema sõnade järgi « ... neil vähematki aimu polnud»[53].

Ta sõlmis rea kaubandusalaseid kokkuleppeid Nõukogude Ukraina valitsuse ja majandusorganisatsioonidega.

Reinbach esines ETK nimel 3. üleukrainalisel parteikongressil ja Ukraina 4. nõukogude kongressil.[54]

Arvestades seda, et kodanlikus Eestis ähvardas töölisaktiviste ja kommuniste pidevalt vangistamisoht, hoidsid Nõukogude Venemaal asuvad ETK esindused silma peal ka seal asuvail eesti kodanlikel reaktsioonilistel tegelastel, et vajaduse korral kasutada neid pantvangidena eesti vanglates vaevlevate kommunistide jt. töörahva esindajate väljavahetamiseks.

Ka Ukrainas asuv eesti esindus koostas selleks otstar-

---

[49] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 471, l. 12.
[50] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 378, l. 3 p.
[51] Samas, l. 4.
[52] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 481, l. 9.
[53] EKPA, f. 24, nim. 1, s. ü. 23, l. 4.
[54] Samas, 1-d 4 p ja 5.

beks Rahvusvahelise Ühenduse Valitsuse soovil[55] nimekirja Kiievis elunevate eesti reaktsiooniliste tegelaste kohta.

ETK esindus saavutas ka seda, et Ukraina NV vastavate asutuste poolt anti välja korraldused Kiievis ning Odessas asuvate kontrrevolutsiooniliste «Eesti Rahvuskomiteede» sulgemise kohta.[56]

Eesti esindus organiseeris sõjaväelaste suunamist punaarmee eesti väeosadesse.[57]

ETK esinduses töötavate kommunistide initsiatiivil organiseeriti Kiievis 23. märtsil 1919 ka partei eesti sektsioon.[58] 1919. a. 20. aprilli seisuga oli KP Kiievi eesti sektsioonis arvel ligi 25 eesti kommunisti[59] ja rida kaasatundjaid.

Eesti sektsiooni esimeseks tähtsamaks sammuks oli Eesti Töörahva Klubi avamine Kiievis. Klubi juurde organiseeriti raamatukogu lugemislaud, näitetrupp ja laulukoor, klubis korraldati mitmesuguseid nõukogulikke üritusi.[60]

Pärast ETK valitsusasutuste evakueerimist Narvast moodustati ETK esindus ka Jamburgis. Esinduse ülesandeks oli sidepidamine mitmesuguste asutuste ja organisatsioonide vahel, sõjapõgenike abistamine jne. Esindus, mille eesotsas oli Aleksander Randmer, moodustas Jamburgis Eestist tulnud sõjapõgenikele abiandmise büroo, mis organiseeris põgenike toitlustamist ja majutamist, maksis neile rahalist toetust jne.

Esindus tegeles sidepidamisega kommunistidega Eestis, ajalehtede levitamisega Narva rindel võitlevates sõjaväeosades, võitlusega valge-Eesti agentuuriga ja muude probleemidega.

Muid tähtsamaid funktsioone esindusele ei pandud ning oma tegevuse algul ei allunud ta ka ETK RÜV-le.

Mis puutub ETK sidemetesse väljaspool endist tsaariimpeeriumi tekkinud nõukogude vabariikidega, siis võib öelda, et ETK oli täielikult solidaarne nende võitlusega iseseisvuse ja sõltumatuse eest. Nii õnnitles ETK valitsus Ungari Nõukogude Vabariiki kohe pärast selle moodus-

[55] Vt. EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 481, l. 4.
[56] EKPA, f. 24, nim. 1, s. ü. 23, l-d 4 p. ja 5.
[57] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 482, l. 2.
[58] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 14, l. 2.
[59] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 335, l. 8 p.
[60] «Edasi», 17. juulil 1919.

tamist.[61] Tervitustelegramm saadeti ka Baieri Nõukogude Vabariigile.[62]

Mitmete kapitalistlike riikide valitsustele saatis ETK Nõukogu aga ametlikke protestinoote seoses agressiooniga Eesti töörahva riigi ja teiste nõukogude vabariikide vastu. Taolised noodid saadeti Soome, Saksamaa jt. kodanlike maade valitsustele.

Üleskutsega kodanlike maade tööliste ja soldatite poole osutada igakülgset abi ja toetust revolutsioonile Eestis pöörduti ETK valitsuse poolt aga raadio teel.[63]

Ametlikes läbirääkimistes väljaspool endist tsaari-Venemaad asuvate nõukogude vabariikidega kui ka kodanlike riikidega esindas ETK-d nagu teisigi nõukogude vabariike aga VSFNV. Tsaari-Venemaa territooriumil tekkinud nõukogude vabariikide omavaheliste suhtlemisküsimuste lahendamisel oli aga ETK-l öelda omapoolne kaalukas sõna.

Arvestades väljakujunenud olukorda võttis 1919. a. 5. juunil Dno jaamas toimunud ETK Nõukogu ja KP Eesti Osakondade Keskkomitee ühine koosolek vastu otsuse ETK likvideerimise kohta.[64]

Seoses ülalmärgitud otsusega asuti 1919. a. juunis ETK välisesinduste likvideerimisele. Juunikuu keskel lõpetas faktiliselt oma tegevuse ETK esindus VSFNV valitsuse juures Moskvas. Juunis lõpetas oma tegevuse ka ETK esindus Ukraina NV valitsuse juures Kiievis ja esindus Petrogradis.

G. Teiter aga vabastati esindaja kohustest Soome KP KK juures alles 4. septembril EKP Keskkomitee Venemaa Büroo poolt.[65]

Kokkuvõtteks võiks öelda, et tänu olukorra õigele hindamisele tegi ETK valitsus suurt tööd oma esinduste organiseerimiseks teiste nõukogude vabariikide valitsuste juures. Ja esindused, töötades eranditult vilunud eesti kommunistide juhtimisel, tegid suure töö nõukogude vabariikide vaheliste sidemete tugevdamiseks kõigis valdkondades, mida vaid tolleaegne Kodusõja ja välismaise interventsiooni raske periood esile tõstis.

---

[61] «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 120.
[62] EKPA, f. 28, nim. 3, s. ü. 312, l. 43.
[63] Vt. «Eesti Töörahva Kommuun...», lk. 43.
[64] EKPA, f. 28, nim. 1, s. ü. 2, l. 108.
[65] EKPA, f. 24, nim. 1, s. ü. 69, l. 10.

UNGARI NÕUKOGUDE VABARIIK 1919. AASTAL

Ungari Sotsialistliku Töölispartei Ajaloo Instituudi direktori asetäitja A. Zsilak

Viiskümmend aastat tagasi, kui Eestis hakkas Töörahva Kommuuni väljakuulutamisega kehtima nõukogude võim, toimusid ka Ungaris suure ajaloolise tähtsusega sündmused.

Ungari rahvas tähistab poole aasta jooksul kolme silmapaistvat juubelidaatumit oma rahvusliku ja revolutsioonilise liikumise ajaloos: esiteks, demokraatliku revolutsiooni võitu 1918. aasta oktoobris; teiseks, Ungari Kommunistliku Partei moodustamist ja lõpuks Ungari Nõukogude Vabariigi väljakuulutamist 1919. aastal. Neil sündmustel oli otsene side Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooniga, mis avas uue ajastu inimkonna ajaloos. Need sündmused kõnelevad Suure Oktoobri rahvusvahelisest tähtsusest ja revolutsioneerivast mõjust.

Tänu Ungari geograafilisele lähedusele Venemaaga, tänu kahe maa siseprobleemide sarnasusele, reageeris ungari töölisklass kiiresti ja elavalt Venemaalt saabuvatele teadetele. 1917. aasta 25. novembril kuulutasid sada tuhat Budapesti miitingust osavõtjat välja loosungi «tegutseda venelaste eeskujul» ja avaldasid sümpaatiat vene tööliste ja talupoegade revolutsioonile.

Püüd järgida vene eeskuju kajastus Ungaris toimunud ülemaalises streigis Bresti rahu röövellike tingimuste vastu, väljendus soldatite ülestõusudes ja suures juulistreigis, mis kuulutas ette monarhia läbikukkumist. Kõiges selles etendas suurt osa peaaegu veerand miljonit sõjavangi, kes olid olnud revolutsioonisündmuste pealtnägijaiks Venemaal ja kes, pärast Bresti rahu sõlmimist koju jõudnud, selgitasid töötavatele hulkadele, kuidas tuleb tegutseda vene eeskujul. Revolutsioonilise liikumise

tõusulained pühkisid 30.—31. oktoobril 1918 minema mõisnike ja monarhistliku kodanluse võimu ning Ungaris võitis demokraatlik revolutsioon.

Kodanlik-demokraatliku revolutsiooni võit tegi lõpu 400 aastat kestnud Habsburgide dünastiale ja lõi tingimused Ungari riiklikuks iseseisvuseks. Ungaris teostatud demokraatlikud ümberkorraldused olid kiiremad ja positiivsemad kui Venemaal pärast 1917. aasta veebruari, ning seda suures osas tänu Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni mõjule.

Kuid Habsburgide dünastia langemine ei lahendanud ega saanudki lahendada revolutsiooni esilekutsunud ühiskondlikke ja majanduslikke probleeme, nii nagu neid probleeme ei lahendanud tsarismi kukutamine Venemaal. Ei lahendanud seepärast, et ungari töölisliikumise parempoolsed ja tsentristlikud sotsiaaldemokraatlikud juhid, järgides oma vene partnerite eeskuju, püüdsid revolutsiooni kiiremini lõpetada ja kindlustada kodanlik-demokraatlikku korda. Ei saanud lahendada neid probleeme ka veel seepärast, et vabariigi valitsusel ei läinud korda ellu viia suurt osa väljapakutud poliitilistest ja sotsiaalsetest reformidest, kuna ta ei julgenud arveid õiendada mõisnike ja suurkodanlusega.

Kuid revolutsioonilselt meelestatud rahvast ei rahuldanud ei teostatud ega ka valitsusprogrammis lubatud reformid. Kõigele vaatamata oli demokraatliku revolutsiooni võidul meie rahva elus siiski ajalooline tähtsus, sest ta puhastas tee revolutsiooni edasiseks arenemiseks, sotsialistliku revolutsiooni rahulikuks võiduks Ungaris.

Ent revolutsiooni edasiarendamiseks puudus esialgu organiseeritud poliitiline jõud, kes rahvahulkade võitlust oleks juhtinud. Reformistide juhitav sotsiaaldemokraatlik partei nende ülesannete lahendamiseks ei kõlvanud. Kuid selleks ei sobinud ka mitmesugused pahempoolsed grupid, kes sotsiaaldemokraatlikus parteis järjest enam tugevnesid. Ehkki need grupid kritiseerisid teravalt sotsiaaldemokraatliku partei reformistlikku poliitikat, ei mõistnud nad sotsiaaldemokraatlikust parteist organisatsioonilise lahkulöömise vajadust.

Järelikult olid Ungaris tingimused uue, leninlikku tüüpi partei loomiseks, kuid puudus jõud, kes oleks saanud uue partei moodustamise initsiaatoriks. Selle ülesande võtsid enda peale need sõjavangid, kellel oli Venemaal olnud

võimalus tutvuda mitte ainult bolševismi ideedega, vaid ka nende ideede elluviimisega. 1918. aasta sügisel jõudsid eesotsas Bela Kuniga Ungarisse tagasi 1918. aasta märtsis VK(b)P juurde loodud Ungari grupi juhid ja selle grupi liikmed. Nemad moodustasidki revolutsiooniliste sotsialistlike gruppide osavõtul 24. novembril 1918. a. Ungari Kommunistliku Partei.

Kommunistliku Partei loomine avas uue epohhi ungari töölisliikumises. Ungari poliitikaellu ilmus organiseeritud marksistlik-leninlik jõud, kes asus viivitamatult ette valmistama uut, sotsialistlikku revolutsiooni. Reformistlikud sotsiaaldemokraatlikud juhid püüdsid kommunistide tegevust takistada, rääkisid vajadusest ungari bolševikega arveid õiendada. Kuid neil ei õnnestunud ei Kommunistlikku Parteid isoleerida ega revolutsiooniprotsessi peatada.

Ungari Kommunistlik Partei, paljastades reformistlike sotsiaaldemokraatide poliitikat, vastandas sellele sotsialistliku revolutsiooni programmi:

Tööliste, talupoegade ja soldatite nõukogude vabariigi moodustamine, vabrikute, tehaste, pankade ja kaevanduste ühiskonnastamine, mõisamaade ilma väljaostuta ekspropriieerimine. Kapitalistide tugevneva sabotaaži vastu võitlemise huvides tegi partei ettepaneku kehtestada tööliste kontroll tootmise üle. Pidades silmas intensiivistuvat kontrrevolutsioonilist tegevust, nõudis partei tööliste ja talupoegade relvastamist jne.

Kõik see leidis suurt vastukaja tööliste, soldatite ja talupoegade ridades. Vabrikutes, tehastes, provintsilinnades ja külades tekkisid üksteise järel kommunistliku partei organisatsioonid. 1918. aasta detsembri lõpul eemaldus Ungari Noorsooliit sotsiaaldemokraatlikust parteist ja ühines Ungari Kommunistliku Parteiga. Suurenes kommunistide poliitiline mõju tööliste ja soldatite komiteedes, ametiühinguorganisatsioonides ja sotsiaaldemokraatlikus parteis.

Kodanlikku sotsiaaldemokraatlikku valitsust tabas pärast viiekuulist võimulolekut täielik kriis. Juba VK(b)P VIII kongressil 1919. aasta 19. märtsil märkis Lenin, et revolutsioon Ungaris küpseb kiiresti ja puhkeb lähematel kuudel. Kaks päeva hiljem, 21. märtsil, kuulutati välja Ungari Nõukogude Vabariik. Kodanlus andis võimu proletariaadi kätte ilma relvastatud vastupanuta.

Ühteaegu elas kriisi üle ka sotsiaaldemokraatliku partei reformistlik juhtkond, kellel tuli valida, kas lõplikult lahkuda poliitilise võitluse areenilt või astuda läbirääkimistesse kommunistidega kahe töölispartei ühinemise üle. Enamik juhtidest oli ühinemise poolt ja selles etendasid suurt osa need sotsiaaldemokraadid, kes püüdsid siiralt kommunistidega koostööd arendada ning soovisid sotsialistliku revolutsiooni võitu.

On üldiselt teada, et V. I. Lenin nägi esimese Ungari proletaarse revolutsiooni võidu ajaloolist tähtsust kõigepealt selles, et proletariaadi diktatuurile ülemineku vorm Ungaris oli teistsugune kui Venemaal. Revolutsiooni võit rahulikul teel, mis Lenini arvamust mööda oli väga väärtuslik ja samal ajal harva esinev võimalus, määras spetsiifiliselt kindlaks sündmuste edasise kulgemise, sealhulgas ungari proletariaadi suhtumise demokraatlikku kodanlusse ja suuresse osasse vanast riigiaparaadist.

Hinnatavaks pidas Lenin seda, et momentaanselt saavutati töölisklassi ühtsus, ühtsus kommunistliku programmi alusel. Kuid nimelt viimasega seoses soovitas ta ungari töölistele ja kommunistidele, et nad oleksid halastamatud, kui sotsialistide hulgas, kes eile ühinesid proletariaadi diktatuuriga, algab kõikumine. Ühtlasi juhtis ta revolutsiooni juhtide tähelepanu sellele, et nad peavad välja töötama oma taktika kõiki neid konkreetseid iseärasusi arvesse võttes. «Pole mingit kahtlust,» teatas ta 23. märtsil 1919 Bela Kunile, «et meie, vene taktika täielik jäljendamine kõigis üksikasjades oleks Ungari revolutsiooni omapärastes tingimustes väär.»

Ungari Nõukogude Vabariigi revolutsioonilised juhid võtsid arvesse V. I. Lenini näpunäiteid ja kasutasid põhiliselt õigesti Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni kogemusi. Võimule tulnud töölisklass hakkas viivitamatult rajama uut ühiskonda, sotsialismi. See, mida tehti 133 päeva kehtinud tööliste võimu sisemiste ja väliste raskuste olukorras, tooks kuulsust aastakümnetelegi. Rahvariik kuulutas ühiskondlikuks omandiks põhilised tootmisvahendid, võttis enda kätte tööstusettevõtted, kus töötas üle 20 töölise, kaevandused, pangad, transpordi ja kaubanduse, andis riigi kätte mõisnike maa ja likvideeris seega ekspluateerimise tootmise otsustavates sektorites. Vaatamata kriitilisele majanduslikule olukorrale, vaatamata korrast ära tööstuslikule ja põllumajanduslikule tootmisele, algas

aktiivne võitlus tootmises uue, sotsialistliku korra loomise nimel. Väga tähtis on fakt, et selles olukorras suutis Ungari Nõukogude Vabariik otsekohe tõsta töötajate elutaset, suutis ellu viia suure hulga üritusi viletsuse vastu võitlemisel.

Sotsialistlik revolutsioon tegi töörahva maa peremeheks mitte üksnes sellega, et võttis enda kätte tootmisvahendid, vaid ka sellega, et ühiskondlike asjade juhtimine anti rahva enda kätte, rahva valitud nõukogude kätte. Ungari Nõukogude Vabariik täitis ungari töölisliikumise ammuse nõudmise — andis rahvale üldise valimisõiguse ja esmakordselt Ungari ajaloos kehtestas salajase hääletamise. Astuti ka tähtsaid samme, et muuta rahvale kättesaadavaks kõik kultuurivaramud ja kehtestada Ungari territooriumil elavate rahvuste täielik võrdõiguslikkus. Nende edusammude suurust ja tähtsust võib tõeliselt hinnata ainult sel juhul, kui peame silmas, et nõukogude vabariigi rahulik areng kestis kõigest 26 päeva.

Kõrvuti Ungari Nõukogude Vabariigi kogemustele ja edusammudele positiivse hinnangu andmisega tuleb märkida, et ehkki ungari kommunistid võtsid V. I. Lenini näpunäiteid arvesse, ei mõistnud nad siiski neid kogu sügavuses. Ungari tingimustele vastava taktika väljatöötamisel oleks näiteks pidanud arvesse võtma seda, et demokraatliku revolutsiooni sotsialistlikuks revolutsiooniks rahuliku ülemineku tingimustes ei paljastanud liberaalne kodanlus end kaugeltki täiel määral, ei kaotanud veel kogu oma autoriteeti proletaarsete hulkade silmis.

Seepärast oleks Ungaris pidanud samaaegselt kodanluse kontrrevolutsiooniliste katsete vastu halastamatu võitlemisega ilmutama paindlikkust väikekodanlusse, eeskätt talurahvasse suhtumisel.

Kahe töölispartei kiire ühinemine nõudis kommunistidelt, et nad pööraksid tõsist tähelepanu partei poliitilise ja organisatsioonilise ühtsuse tugevdamisele, pööraksid tähelepanu sellele, et poliitiliselt isoleerida ja lõpuks eemaldada parteist parempoolsed ning tsentralistlikud elemendid, kes olid kahe partei ühinemisega nõustunud vaid olukorra sunnil.

Kuid ungari kommunistid, eriti Ungari Nõukogude Vabariigi kehtimise esimestel kuudel, pöörasid vähe tähelepanu neile äärmiselt vajalikele küsimustele. Ja nii juhtus, et hoolimata töötava talurahva otsustavatest nõud-

mistest ei teostatud maareformi ning ahendati proletariaadi diktatuuri baasi, kuna suur osa talurahvast jäi selle tagajärjel proletariaadi võimu saatuse vastu ükskõikseks. Ka ei mõistnud Ungari juhid lõpuni partei osa proletariaadi diktatuuri tingimustes ning tegid seepärast liiga hilja katse parempoolseid ja tsentralistlikke elemente parteis poliitiliselt isoleerida. Kõik see muidugi mõista suurendas Ungari Nõukogude Vabariigi sisemisi raskusi.

Kuid ajaloolised faktid ei jäta mingit kahtlust ka sellesse, et Ungari Nõukogude Vabariigi revolutsioonilised juhid mõistsid oma vigu ja neil oli küllalt tahtekindlust ning jõudu, et neid parandada. Kuid imperialistide sõjalise interventsiooni jõudude ülekaal ei andnud selleks aega ega võimalusi. Entente'i ülekaalukad jõud kukutasid Ungari Nõukogude Vabariigi. Kangelaslikul võitlusel, mida meie rahvad pidasid 50 aastat tagasi, oli ühiste joonte kõrval ka ühine saatus: needsamad jõud ning peaaegu ühel ja samal ajal uputasid verre nii Eesti Töörahva Kommuuni kui ka Ungari Nõukogude Vabariigi.

Kontrrevolutsiooniliste jõudude poolt tapeti Ungaris paari nädalaga 5000 inimest ja fašistlik režiim tegi 25 aasta vältel kõik, et 1919. aasta märts ei korduks. Kuid kommunismiideid ei saa tappa, nii nagu ei saa meie rahva mälestustest kustutada ka Ungari Nõukogude Vabariiki.

Kui esimene Ungari proletaarne revolutsioon langes ja kõik tema saavutused tühistati, ennustas V. I. Lenin: teine võidab! Ungari rahvas, olles rikastunud Ungari Nõukogude Vabariigi võitluskogemustega, valmistus uueks revolutsiooniks. Ja võitis.

SISUKORD

lk.

J. Käbin: Eesti Töörahva Kommuun elab ja sammub võiduteed 7

L. Lentsman: Eesti Töörahva Kommuuni 50. aastapäevale pühendatud teadusliku konverentsi avasõna 26

M. Kulitšenko: VK(b)P rahvuspoliitika Kodusõja aastail . . 32

R. Majak: Eestimaa Ajutise Revolutsioonikomitee tegevusest 1918. a. novembris 49

P. Vihalem: Eesti Töörahva Kommuun kui suveräänne riik . 61

A. Liebman: Kommunistliku partei organisatsioon Eesti Töörahva Kommuuni territooriumil 77

Ü. Taigro: Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu sõjaväevalitsuse tegevusest 94

E. Mattisen: Töörahva võitlus Eesti Töörahva Kommuuni päevil kodanliku Eesti territooriumil 104

A. Päss: Eesti Töörahva Kommuuni tegevus tööstuse sotsialistlikul ümberkujundamisel 120

H. Saarniit: Eesti Töörahva Kommuuni agraarpoliitika . . 132

T. Nurk: Eesti Töörahva Kommuuni tegevus kunstivääruslike ja kultuuriajalooliste varade säilitamisel 143

E. Sõgel: Mõnedest ideoloogilise töö küsimustest Eesti Töörahva Kommuuni ajajärgul 148

J. Saat: Eesti Töörahva Kommuuni rahvuspoliitika 164

M. Graf: Eesti Töörahva Kommuuni välisesinduste tegevusest 175

A. Zsilak: Ungari Nõukogude Vabariik 1919. aastal 190

Коллектив авторов
ЭСТОНСКАЯ СОВЕТСКАЯ РЕСПУБЛИКА
На эстонском языке
Оформление Л. Круусмаа
Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja H. Taliste
Kunstiline toimetaja E. Järv
Tehniline toimetaja H. Kruustee
Korrektorid A. Rammus ja K. Roger

Laduda antud 2. IX 1969. Trükkida antud 13. XI 1969. Paber 54×84/16. Trükipaber nr. 1 — Ligatne Paberivabrik, Läti NSV. Trükipoognaid 12,5. Tingtrükipoognaid 10,5. Arvestuspoognaid 11,12. Trükiarv 1500. MB-09396. Tellimuse nr. 5064. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk t. 2. Hind rbl. 1.06.

Rbl. 1.06

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00501197 0